

Креативний простір України та світу

Колективна монографія

УДК 009:3(082)
К79

К79 **Креативний простір України та світу:** кол. моногр. – Харків:
СГ НТМ «Новий курс», 2022. – 264 с.

ISBN 978-617-7886-35-7

Рецензенти

Штулер Ірина Юрїївна,
*доктор економічних наук, професор,
перший проректор ВНЗ «Національна академія управління»*

Погоріла Світлана Григорівна,
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри славістичної філології,
педагогіки і методики викладання
Білоцерківського національного аграрного університету*

Харченко Артем Вікторович,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

*Рекомендовано до друку редакційною колегією збірника наукових праць
«Соціально-гуманітарний вісник» (протокол № 2-мн від 23.04.2022)*

У монографії висвітлюються актуальні питання сучасного розвитку соціально-гуманітарної сфери України та світу. Досліджуються проблеми креативного розвитку педагогіки, соціології, філософії, психології, соціальних комунікацій, спорту, фізичної культури, туризму, мистецтвознавства, культурології, філології, історії, економіки, управління, права. Монографія буде корисною науковцям, викладачам, здобувачам вищої освіти, а також широкому колу осіб, які цікавляться питаннями сучасного розвитку соціально-гуманітарної сфери.

ISBN 978-617-7886-35-7

© СГ НТМ «Новий курс», 2022
© Автори, 2022

Розділ перший.**Педагогіка, соціологія, філософія, психологія,
соціальні комунікації**

1.1.	Викладання дисципліни «Педагогіка» у форматі змішаного навчання	...	6
1.2.	Methodical approaches to the formation of geological and geomorphological skills of students in the study of school geography	...	9
1.3.	Cartometric knowledge and skills as a component of cartographic literacy of schoolchildren	...	16
1.4.	The role of industrial practice in the formation of professional and pedagogical competence of the future teacher of geography	...	21
1.5.	Formation of an athlete's personality and development of his human capital as an object of educational policy in the field of sports	...	29
1.6.	Features of the introduction of specialized training of high school students in sports	...	36
1.7.	Professional competence as a normative complex-integrative characteristic of the personality of a future physical education teacher	...	42
1.8.	The essence of professional training of future teachers of physical culture in a pedagogical institution of higher education	...	47
1.9.	Organizing and conducting physical education classes with students of the special medical group in higher education institutions	...	52
1.10.	Synergistic approach of improvement of professional competence of physical culture teacher	...	56
1.11.	Основні аспекти підготовленості фахівців економічного напрямку до дотримання культури професійного спілкування	...	64
1.12.	Освіта під прицілом: історія і сучасність	...	70
1.13.	Особливості вертикальної гендерної сегрегації в університеті (на прикладі Варшавського та Чернівецького університетів)	...	79

1.14.	Application of integrated technologies in the system «General educational institution – institution of higher education» in preparing future specialists-teachers of ecological and biological industry	...	83
1.15.	V. O. Sukhomlynskyi ideas in the modern educational space of preschool education institution (Online club "Vasil Sukhomlynskyi and the present")	...	89

Розділ другий.

Мистецтвознавство, культурологія, філологія, історія

2.1.	Концептосистема матримоніального конфліктного розмовного дискурсу	...	97
2.2.	Знахідки мечів у скарбах доби бронзи Закарпаття	...	103
2.3.	Секуляризація культури та формування «секулярних релігій» у сучасній культурі	...	111
2.4.	Особливості дизайн-проекування рекламних фотографічних композицій	...	116
2.5.	Категорія дивного у мовній картині світу Р. Рігза («Казки про дивних»)	...	124
2.6.	Вплив соціолінгвістичних чинників на запозичення в англomовному медичному дискурсі	...	131
2.7.	Особливості людиноцентризму як сучасного інструменту розвитку культурно-креативного простору в Україні	...	139

Розділ третій.

Спорт, фізична культура, рекреація, туризм

3.1.	Напрями впровадження інновацій в туристичному бізнесі	...	144
3.2.	Training tools and the direction of their use in improving the physical qualities of wrestlers	...	149
3.3.	Характеристика екотуристичного потенціалу України в умовах війни	...	154
3.4.	Organization of animation programs in different types of youth tourism	...	162
3.5.	Гастрономічний туризм: поняття та класифікаційні ознаки	...	169
3.6.	Vaccination as one of key elements of health save	...	174
3.7.	Розвиток системи пілатес в історичному контексті	...	178

Розділ четвертий.
Економіка, юриспруденція, політика,
публічне адміністрування

4.1.	Проблеми становлення та перспективи ефективного розвитку репутаційного менеджменту українських підприємств і організацій за глобалізаційних умов	...	184
4.2.	Застосування уніфікованих стратегій розвитку моніторингу логістичної діяльності українських підприємств та європейської співдружності	...	189
4.3.	Характеристика державного регулювання господарської діяльності	...	198
4.4.	Соціальний збиток від дорожньо-транспортних пригод на автомобільному транспорті в Україні	...	205
4.5.	Біоекономіка: соціально-економічний аспект	...	209
4.6.	Фінансовий потенціал підприємства: сутність та підходи до оцінювання	...	217
4.7.	Вплив війни на туристичний бренд України	...	223
4.8.	Financial instruments as a tool to support the economy: Ukrainian and international experience	...	227
4.9.	Ensuring competitiveness and development of self-government through mechanisms of management of health and sustainable education	...	233
4.10.	Теоретичні аспекти організаційно-економічного забезпечення інноваційного розвитку	...	237
4.11.	Інновації – основа розвитку економіки України	...	247
4.12.	Економічна наука в Харкові (від Т. Степанова до І. Сокальського)	...	255

Розділ перший
Педагогіка, соціологія, філософія, психологія,
соціальні комунікації

Михалюк Алла Михайлівна
Кандидат педагогічних наук, доцент
Київський університет імені Бориса Грінченка

1.1. Викладання дисципліни «Педагогіка»
у форматі змішаного навчання

Модернізаційні процеси в освітньому просторі України зумовили появу нових стратегічних орієнтирів відповідно до міжнародних стандартів і вимог часу. У руслі таких подій виникає необхідність у підготовці компетентного, вмотивованого до змін учителя як носія гуманістичної філософії національних і загальнолюдських цінностей – коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини. Важливість означених положень підтверджується такими сучасними документами, як Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту», Концептуальні засади реформування середньої освіти «Нова українська школа», Закон України «Про повну загальну освіту», Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» [1; 2; 5; 6].

Серед сучасних освітніх трендів нині провідне місце займає змішаний формат навчання – як один з ефективних способів організації освітнього процесу, коли відбувається поєднання безпосередньої (на місці) та опосередкованої (через можливості онлайн-навчання) форм взаємодії здобувачів освіти й педагогічних працівників. Змішана форма навчання – це цілеспрямований процес взаємодії суб'єктів навчання, в якому поєднані традиційна та дистанційна моделі навчання, який відбувається в аудиторії та поза її межами, у синхронному та асинхронному режимах, що базується на широкому використанні інформаційно-комунікаційних технологій. Актуалізація такої форми навчання в закладах вищої освіти зумовлена не лише у зв'язку із посиленням протиепідемічних заходів, а й через зміни в молодіжному середовищі, технічний прогрес, зміни в педагогічних підходах (навчати «традиційно» стає все менш ефективно).

Безумовно у руслі висловлених положень зростає роль педагогічної науки в процесі професійної підготовки студентів на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти, де одне з провідних місць належить вивченню навчальної дисципліни «Педагогіка». Загальновідомо, що мета курсу «Педагогіка» полягає в забезпеченні теоретичної та практичної підготовки студентів до виконання функціональних обов'язків вчителя у закладах освіти України; створенні умов, наближених до практичної професійної діяльності; забезпеченні творчого розвитку особистості студента. Водночас у процесі вивчення даної навчальної дисципліни перед студентом постають такі завдання:

- ✓ формування системи теоретичних знань та загальних і спеціальних компетентностей, необхідних для виконання функціональних обов'язків вчителя, класного керівника, наставника;
- ✓ формування основ педагогічного мислення, здатності осмислювати і аналізувати педагогічну дійсність;
- ✓ формування готовності до педагогічної праці на гностичному, комунікативному, операційному рівнях;
- ✓ формування відповідального, творчого ставлення до педагогічної діяльності;
- ✓ моделювання та розв'язування педагогічних ситуацій [3].

Впровадження змішаного формату навчання в процесі вивчення курсу «Педагогіка» надасть можливість викладачу і здобувачам освіти, маючи доступ до необхідних технічних засобів готувати і опрацьовувати навчальні матеріали перебуваючи будь-де, не обов'язково у закладі освіти.

Слід зазначити, що підтвердженням вище висловленого слугує проведене опитування серед здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми 035.06.01 «Мова і література (китайська), 035.06.02 «Мова і література (японська). Дане опитування дало можливість з'ясувати, що 62% респондентів вважають змішану форму навчання найоптимальнішою для вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка». У своїх відповідях студенти зазначили, що під час впровадження змішаної форми навчання з'явилася можливість ефективно використовувати свій час. Водночас респонденти відмітили, що у такому форматі організації освітнього процесу зростає рівень мотивації студентів до опанування курсом «Педагогіка». Також студенти зауважили, що завдяки вивченню даної навчальної дисципліни у змішаній формі для викладача і здобувачів

вищої освіти з'явилася можливість широкого застосування інтерактивних й інформаційно-комунікаційних технологій навчання.

Таким чином, результати опитування студентів засвідчили, що вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка» у змішаному форматі надає нового забарвлення інтерактивній взаємодії студентів – у парах, малих групах, більше уваги приділяється тайм-менеджменту. Адже така взаємодія всіх учасників освітнього процесу у змішаному навчанні відбувається через онлайн комунікацію, у формі публічних виступів студентів, завдяки парному і груповому прийнятті рішень, в процесі формування умінь і навичок роботи в малих групах. Відтак, інтерактивне навчання студентів стає більш гнучким, з використанням різноманітних моделей, методів, форм, прийомів і відбувається в мережі (e-learning), здійснюється за допомогою різноманітних засобів (електронний навчальний курс, зв'язок у Zoom, Meet, Moodle, дискусійні форуми, чати, блоги).

До прикладу, в процесі вивчення Модуля І «Основи педагогічних знань та теорії навчання» передбачено шість лекційних та шість практичних занять, які спрямовані на засвоєння студентами теоретичних знань та формування загальних та фахових компетентностей. У процесі вивчення даного модуля студенти засвоюють знання щодо предмета педагогіки та її основних категорій, методів науково-педагогічного дослідження, процесу навчання та його принципів, форм, методів і засобів навчання, систему контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів, домашньої навчальної роботи учнів, диференційованого навчання в школі. У студентів формується здатність планувати та організовувати освітній процес з опорою на методологічні засади педагогіки. Засвоєнню означених знань та формування компетентностей студентів у процесі вивчення даного модуля сприяє ефективне використання інтерактивних методів навчання «Робота в парах», «Мозковий штурм», «Дискусія», «Карусель», «Шість капелюхів», «Мікрофон», «Метод проєктів» [4] та застосування таких сучасних інформаційно-комунікаційних технологій як: Mentimeter, Kahoot, Jamboard, Miro, Google Forms, Padlet, OneNote, YouTube, чатів.

Підсумовуючи зазначене вище, можна стверджувати про те, що викладання курсу «Педагогіка» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у форматі змішаного навчання сприяє формуванню у них системи теоретичних знань та загальних і спеціальних компетентностей, необхідних для виконання функціональних обов'язків вчителя, класного керівника, наставника за

допомогою різноманітних електронних ресурсів у зручний для себе час; забезпечує побудову ефективної комунікації учасників освітнього процесу щодо оволодіння педагогічними вміннями та навичками; зумовлює використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання; формує у студентів творче ставлення до педагогічної діяльності.

Джерела

1. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/jhtp>
2. Закон України «Про повну середню освіту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/mfrk>
3. Козир М. В., Михалок А. М. Педагогіка. Загальна педагогіка. Методика виховної роботи, 2022. – 19 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/brnly>
4. Михалок А. М. Використання інтерактивних методів навчання в процесі підготовки майбутніх педагогів / А. М. Михалок // Педагогічна освіта: теорія і практика. № 33 (1), 2020. – С. 76-79. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/brnmb>
5. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/hoha>
6. Козир М. В., Михалок А. М. Педагогіка. Загальна педагогіка. Методика виховної роботи, 2022. – 19 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/brnly>
7. Хоружа Л. Л. Сучасні стратегії трансформації змісту педагогічної освіти / Л. Л. Хоружа // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. (33), 2020. – С. 8-16.

Svitlana Hryshko

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor
Bogdan Khmelnsky Melitopol State Pedagogical University

Tetiana Zavalova

Bogdan Khmelnsky Melitopol State Pedagogical University

1.2. Methodical approaches to the formation of geological and geomorphological skills of students in the study of school geography

Geographical education of the population is one of the main tasks of general education. The key problem in the field of teaching school geography is the problem of forming a system of physical and geographical knowledge, in which a significant role is played by geological and geomorphological knowledge.

The study of the basics of geology in the school course of physical geography has traditionally been of great importance. Modern research on the importance of geological knowledge in the school course of geography should include the work of L. M. Datsenko [3], T. V. Zavalova [5], V. M. Ivanova [6, 7], M. D. Krochak [8], A. A. Liventseva [9], O. V. Nepsha [10, 11, 12], I. S. Paranko [13], S. G. Polovka [14], L. A. Prokhorova [15-20], G. V. Tambovtsev [21], O. Topuzov [22], T. A. Shulga [23].

In the scientific achievements of L. A. Prokhorova, O. V. Nepsha and T. V. Zavalova [5, 10, 11, 12 15-20] didactic conditions of didactic conditions of formation of geological-geomorphological skills and abilities of students in geography lessons are analyzed in detail; the pedagogical conditions of formation of geological-geomorphological abilities and skills at studying of a school course of geography in general educational institutions are substantiated. In a study by T. A. Shulga and L. A. Pokas [23] revealed the possibilities of interactive methods in solving the problem of formation of geomorphological concepts. O. Topuzov and L. Maltseva [22] and S. G. Polovka [21] in their works identified the features of the formation of geological-geomorphological and geological knowledge in the process of teaching physical geography in secondary school.

Analysis of scientific and methodological literature has shown that extensive experience has been accumulated in solving the problem of geological literacy. The process of formation of geological and geomorphological skills should be carried out taking into account the following conditions: gradual introduction into the educational process of practical and independent work in accordance with the content of the school geography course program; in the process of in-house processing of field research during geological excursions, hikes, students should see the results of their work and relate them to the theoretical knowledge gained in geography lessons.

Geomorphology studies the relief of the earth's surface as a system-forming element of the whole environment. Meteorological and climatic features, the nature of surface and groundwater, soil and vegetation, landscapes. The distribution of the Earth's population and its economic activity also largely depend on the morphology of the earth's surface, the origin and age of large or small landforms, the rate of their transformation due to natural or anthropogenic factors.

Geological environment – the upper horizons of the lithosphere, which interact with the technosphere (technical objects). The boundaries of the geological environment are the surface of the terrain (day surface) and variable, heterogeneous and unequal in depth in different parts of the Earth – the limit of penetration of human activity.

Human cognitive and analytical abilities play a key role in changing the geological environment. The process of acquiring geological knowledge, which takes place throughout life, is crucial for the formation of a comprehensively developed person who can find his place in life for socially useful activities at any age and status.

Geological literacy of society, along with other aspects of education, is the basis of intellectual development of the individual, the most important prerequisite for the formation of economic and environmental security of the country. However, today we have to state that at all stages of education the geological component is given unreasonably little attention. As a result, we have a geologically and ecologically illiterate population in Ukraine.

Manifestation of underestimation and misunderstanding of the role of geological knowledge is the lack of geological component in the strategy of education development in Ukraine. There are no clear ideas about the place and role of geological knowledge in preschool education, in secondary school, in additional extracurricular education, in higher non-geological education. There is also an idea that in high school in general there is a depletion of geology as such.

Search for minerals, design, construction and operation of engineering structures, various economic activities (industrial and civil construction, agricultural land use, hydraulic engineering and reclamation, construction of oil and gas pipelines, roads and railways, power lines and communications) language, military work, etc.) led to the emergence of scientific and applied areas – exploration and engineering geomorphology. During the last decade of the twentieth century. ecological geomorphology was formed, which together with other sciences aims to solve environmental problems.

The educational value of school geography is not only that it provides knowledge, but also contributes to the development of skills and abilities [2]. Skills – the ability to apply knowledge in practice. Skills – automatic application of knowledge.

In school geography, not all knowledge is reduced to the level of skills and abilities. Important skills: the ability to read a map, to characterize objects based on it, to observe local geographical objects, to use instruments and equipment, to record the results of observations, to process them, to make descriptions of objects based on observations [4].

Geography is one of the school subjects that has a wide range of interdisciplinary links and has a great variety of forms and means of learning [18]. Speaking of finding ways to improve geological literacy, we should keep in mind the improvement of methods for the formation of geological and geomorphological skills. This follows from the following features of geological science:

- the scale of geological processes is planetary, and it is rare to observe them (geological objects, processes and their consequences in natural conditions);

- difficulty in creating visual images of geological objects and phenomena, as most geological processes are very slow and secret in the crust and inaccessible to direct perception (dislocation processes, groundwater, etc.);

- great importance of work with material, which serves as a means of clarity and is used during practical work;

- the problem of forming temporal representations necessary for the historical analysis of geological processes;

- a significant place in the teaching of geology is occupied by independent and practical work with maps [15-20].

The specifics of geology allows to strengthen the activity component of geographical education [13]. During the formation of geological skills, students perform practical, research work. Of great importance for the formation of skills are teaching methods, the choice of which depends on the objectives and content of the lesson. One of the requirements for the choice of methods is to ensure the activity of students in the process of studying geological material. Encourage students to active learning activities methods that are designed to organize independent cognitive activities (partial research, research).

The main types include:

- description, observation and research in the nature of geological outcrops, landforms, modern geological phenomena [6];

- conducting experiments and creating models for the study of geological phenomena [13];

- work with tectonic, geological and physical maps, geological sections, stratigraphic columns [14];

- work with educational, scientific literature, dictionaries, compiling abstracts, reports;

- work with visual aids (tables, pictures, photographs, collections of minerals and rocks) [1].

Each of the above types of work includes the formation of methods of working with a particular source of knowledge, the gradual complication of tasks and the corresponding development of students. Geological and geomorphological skills should be understood as skills that show practical actions for mastering knowledge about the lithosphere, its material composition, internal structure, tectonic processes, relief, its development, as well as the protection and use of mineral resources [22].

Analysis of scientific and pedagogical literature [15-20, 22, 23] showed that geological and geomorphological skills acquired by students

during the study of geography at school, based on didactic principles, are divided into cognitive, evaluative, predictive and cartographic.

Cognitive includes the ability to explain the need for rational subsoil use, the ability to analyze the terrain using special maps, the assessment – the ability to assess mineral resources, prognostic – the ability to predict possible changes in the components of the local natural complex due to human impact on lithospheric components, cartographic – on maps complex characteristics of objects (mountains, plains, oceans) [17].

Geological and geomorphological skills can be divided according to the branch principle, when the types of skills are distinguished based on which section of geological science the relevant knowledge belongs to.

Thus, on the basis of interrelated types of educational activities of geological and geomorphological content, taking into account the specifics of the branches of geological science in teaching a school course in geography, the following types of geological and geomorphological skills are distinguished:

- mineralogical and petrographic skills contribute to the study of the material composition of the earth's crust;

- geomorphological skills contribute to the study and forecasting of relief processes, the ability to describe landforms, determine the shape of the earth's surface, describe the relief on maps, identify differences in landforms in height, structure, age, origin, construction of relief profiles, explanation of modern landforms. related to the action of internal and external processes; forecasting possible changes in the components of the local natural complex due to human impact on lithosphere components;

- paleontological and historical-geological skills to explain the evolution and development of life on Earth; determination of samples of flora and fauna of different geological epochs, identification of geological eras and periods on maps;

- tectonic and dynamic-geological skills to explain the evolution and development of life on Earth; assessment and forecasting on the map of lithospheric plates, predicted changes in the contours of continents and oceans in the distant future, explanation of changes in relief over time, the formation of dangerous and natural phenomena (locality), identification of general trends in terrain and tectonic and geological maps structures;

- geological and cartographic skills to work with maps of geological content, read and compile profiles, maps and analyze them;

- geoeconomic skills to predict and predict possible changes in nature, natural complexes due to human impact on the lithosphere, to understand the need for proper subsoil use;

- geocological skills to determine the affiliation of minerals to exhaustible, inexhaustible, renewable and non-renewable resources, explanation of changes in the earth's crust under the influence of human economic activity, identifying ways to use building materials in economic activities, examples of rational and irrational use of natural resources; man in different conditions caused by the features of the relief of geological structure (means of transportation, features of development, types of settlements, housing, etc.), determining the rationality or irrationality of the use of natural resources [6, 17, 19, 22].

The formation of geological skills is impossible without working with educational geological collections. Rocks are often familiar to schoolchildren only from the fragments of road embankments, and the geological layers composed of these rocks, many students have never seen.

When working with geological collections, students have the opportunity to learn geological concepts in an accessible and exciting way. Here they get acquainted with rocks for the first time. Learn the attractive world of minerals with their variety of shapes, colors, properties. They study the documents of the Earth's history – fossil remains of animals and plants, that is, they really see that in some geological epochs there were different species of living organisms [6].

Working with collections, students can clearly identify differences between rocks and minerals of igneous, metamorphic and sedimentary origin, to see the results of weathering processes on rocks.

Working with samples of rocks and minerals promotes the development of mineralogical skills to study the material composition of the earth's crust, as a result, many students suffer from "stone fever": seek to learn as much as possible about minerals and rocks, bring to school different samples, make geological collections based on the results of geological excursions into nature [7].

In our opinion, a very effective means of forming geological and geomorphological knowledge will be excursions, nature trips or hiking [5], in which students will be able to specify theoretical ideas obtained during classroom study, develop skills in diagnosing geological, environmental elements, impact assessment human economic activity on the terrain. The tasks of geological hikes and excursions are:

- 1) learn to identify geological elements, draw them;
- 2) systematize rocks and minerals, describe them and compile collections and reports on the work done [3, 21].

Thus, each technique contributes to the formation of geological and geomorphological skills and abilities of students, and also has its own

specific features. However, all techniques are subject to a single educational task, and only together can most fully and clearly reveal the materiality of the world, help to better master the educational material and master the most important geological and geomorphological skills.

Sources

1. Байтеряков О. З. Теоретичні основи застосування творів живопису на уроках географії / О. З. Байтеряков // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки». – Вип. 7. – Херсон, 2017. – С. 254-260.
2. Гришко С. В., Непша Я. Ю. Освітньо-виховне значення шкільного курсу географії у розвитку всебічно розвиненої особистості. Географія та туризм: матеріали III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди (26 лютого 2020 р., м. Харків). Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020. – С. 41-45.
3. Дашенко Л. М., Зав'ялова Т. В., Непша О. В., Самек Ю. І. Місце екскурсій і походів у вивченні корисних копалин в шкільному кірсі географії. Географія та екологія: наука і освіта. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Географія та екологія: наука і освіта». Умань: СПД Сочинський, 2008. – С. 44-47.
4. Дидактика географії: монографія / В. М. Самойленко, О. М. Топузов, Л. П. Вішнікіна, О. Ф. Надтока, І. О. Діброва. – К.: Педагогічна думка, 2014. – 586 с.
5. Зав'ялова Т. В., Непша О. В., Прохорова Л. А. Туристський похід з учнями по вивченню геології рідного краю. Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи: збірник матеріалів II-ої Міжнародної науково-практичної конференції. – Баку-Ужгород-Дрогобич: Посвіт, 2017. – С. 401-403.
6. Іванова В. М., Непша О. В., Сапун Т. О. Місце і значення геологічних знань у шкільному курсі географії. Інноваційна педагогіка. 2019. – Вип. 62. – Т.2. – С. 99-103.
7. Іванова В. М., Непша О. В., Сапун Т. О. Елементи геології в шкільних курсах природознавства і географії. Особистісно-професійний розвиток вчителя в умовах реалізації Концепції Нової української школи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. – С. 110-113.
8. Крочак М. Д., Марченко Т. П. Від шкільного спецкурсу «Надра Землі» (основи геології) до геологічного ліцею. «Современные проблемы геологии»: Сборник научных трудов, посвященный 155-летию со дня рождения академика Павла Аполлоновича Тутковского. – Киев, 2013. – С. 36-40.
9. Лівенцева А. А., Крочак М. Д. Початкова геологічна освіта – інвестиція в майбутнє країни. Матеріали Міжнародної конференції «Роль вищих навчальних закладів у розвитку геології». Ч. 1. Київ, 2014. – С. 20-21.
10. Непша О. В. Шкільна геологічна екскурсія як засіб екологічного та національно-патріотичного виховання. Соціальні та екологічні технології: актуальні проблеми теорії і практики: матеріали XI Міжнародної Інтернет-конференції (Мелітополь, 22-24 січня, 2019 року). – Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2019. – С. 122-123.
11. Непша О. В. Формування геологічних знань в курсі географії ЗНЗ. Актуальні проблеми, пріоритетні напрямки та стратегії розвитку України: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції, м. Київ, 13 жовтня 2021 року / редкол. О. С. Волошкіна та ін. К.: ПТТА, 2021. – С. 199-204.
12. Непша О. В., Прохорова Л. А., Блищик М. В., Д. М. Передерій Психолого-педагогічні умови формування геолого-геоморфологічних знань та умінь при вивченні географії у загальноосвітніх закладах. Актуальні наукові дослідження в сучасному світі // Журнал. Переяслав, 2020. Вип. 10(66). Ч. 5. – С. 96-101.
13. Паранько І. С., Ярков С. В., Запун Л. В. Про необхідність впорядкування геологічної складової шкільної географічної освіти. Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія. 2011. Вип. 23. – С. 83-90.
14. Половка С. Г. Геологія в шкільному курсі фізичної географії. Матер. Всеукр. інтер.-конф. «Інформаційний банк і бази даних у підготовці майбутнього вчителя географії», 5 квітня 2013 р. Умань: УДПУ. – С. 30-34.
15. Прохорова Л. А., Непша О. В., Зав'ялова Т. В. Деякі прийоми та методи вивчення мінеральних ресурсів в школі. Особистісно-професійний розвиток вчителя в умовах реалізації Концепції Нової української школи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. – С. 208-211.
16. Прохорова Л. А., Непша О. В., Зав'ялова Т. В. Роль і місце геологічних знань і умінь в шкільній географічній освіті. Формування стратегії міжнародної комунікації особистості учня в онтогенезі: від методики до методології: тези міжнародної науково-практичної конференції. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. – С. 179-182.
17. Прохорова Л. А., Зав'ялова Т. В., Непша О. В. Формування геолого-геоморфологічних навичок і умінь учнів на уроках географії в освітніх установах. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. / редкол.: А. В. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя: КПУ, 2019. Вип. 62. Т. 1. С. 123-127.

18. Прохорова Л. А., Зав'ялова Т. В., Непша О. В. Міжпредметні зв'язки геологічних знань із предметами природничо-математичного циклу в загальноосвітніх навчальних закладах. Інноваційна педагогіка. Вип. 10. Т. 3. 2019. – С. 43-46.
19. Прохорова Л., Непша О., Зав'ялова Т. Проблеми формування геолого-геоморфологічних понять в шкільному курсі географії. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Інтердисциплінарні виміри / редактори-упорядники: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Льницький. Конін – Ужгород – Херсон – Кривий Ріг: Посвіт, 2019. – С. 234-236.
20. Прохорова Л. А., Непша О. В., Зав'ялова Т. В. Дидактичні умови формування геолого-геоморфологічних навичок і умінь учнів на уроках географії. Педагогічна інноватика: досвід та перспективи Нової української школи: кол. монографія / за заг. ред. А. М. Солоненка, І. А. Мальцевої, Л. Ю. Москальової, О. С. Арабаджи. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2019. – С. 190-199.
21. Тамбовцев Г. В., Іванова В. М., Непша О. В. Шкільні краєзнавчо-географічні екскурсії по вивченню геологічних об'єктів. Актуальные научные исследования в современном мире. Вип. 27. 1 (45). Переяслав-Хмельницький. 2019. – С. 44-49.
22. Топузов О., Мальцева Л. Геолого-геоморфологічні знання у процесі навчання фізичної географії в загальноосвітній школі. Рідна школа. №1-2. 2008. – С. 37-39.
23. Шульга Т. А., Покась Л. А. Використання інтерактивних методик для формування геоморфологічних понять у процесі навчання географії. Молодий вчений. – Київ. 2016. № 12.1 (40) Грудень. – С. 555-558.

Olga Levada

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Valentyna Ivanova

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

1.3. Cartometric knowledge and skills as a component of cartographic literacy of schoolchildren

Cartographic literacy of schoolchildren is a complex of theoretical cartographic and topographic knowledge and practical skills to work with a map and other cartographic works. In a school geography course, cartographic literacy of students is laid down at the initial stage of studying the subject, and is in demand, formed and developed throughout the course of geographical education, since it is based on the use of maps to study the objects and phenomena displayed on them. The significance of maps in teaching geography lies in the fact that, firstly, they replace for students those geographical objects that are inaccessible for direct perception by schoolchildren in reality (for example, the territory of individual countries), and secondly, they form an image of the studied territory, and thirdly, maps form students' spatial thinking, which underlies numerous applied skills used in everyday life [1, 3, 7].

Cartographic competencies formed in the school geography course can be combined into two groups:

- the use of cartoids (maps and maps, topographic maps, terrain plans, globes, relief maps, terrain profiles, block diagrams) for understanding the spatial distribution, structure (composition), interaction and dynamics of the

studied geographical objects and phenomena, as well as for spatial orientation in specific local conditions;

- compilation of cartoids for the study of natural, economic and social objects and phenomena [9, 10, 14].

In the practice of teaching geography, a triad of goal-settings has traditionally developed regarding the cartographic competencies of students – they must understand, read and know the map [11]. To understand a map means to assimilate its fundamental properties as the main cartographic work. To do this, there are special topics (section) in the initial course of geography, introducing schoolchildren to the plan of the area and the geographical map – their elements, types, methods of construction and analysis [8]. It is during the study of this section that students form the concept of a map as a model of the surface of a piece of terrain in the form of a reduced (made to scale), generalized (using generalization and generally accepted conventional signs and methods for mapping territorial objects and phenomena) image of the Earth's surface on a plane. The main methodological feature of the formation of knowledge about the map in school geography is the reliance on interdisciplinary connections between geography and mathematics, on the practical experience of students in using maps in elementary school or in everyday activities, as well as on intra-subject connections expressed in the transition to the map after considering the terrain plan. It is the initial study of the terrain plan as one of the forms of representing the Earth's surface that is the propaedeutic basis for the perception of the map as a more complex abstract view of the terrain image. Acquaintance with the local plan and methods of working with it enables schoolchildren to study elements similar to those of a geographical map - scale, symbols, sides of the horizon and their definition on a map and a local plan, measuring distances and displaying unevenness of the earth's surface (relief). Therefore, relying on knowledge of the terrain plan, students receive information about the elements of a geographical map – the mathematical basis, the cartographic image, the equipment of the map and the elements of additional characteristics (inset maps, diagrams, profiles, photographs, etc.). The most difficult problem that schoolchildren face when getting acquainted with a geographical map is the transition in their minds from the perception of space, which has three dimensions, to its display on the map as a two-dimensional planar image. Such a transformation of three-dimensional space into a plane, and in fact – into a regular sheet of paper, is difficult for many schoolchildren due to the still weak development of their spatial thinking and abstract perception [4,6]. Therefore, to explain the logical transition from a specific area to its display in the form of a geographical map, it is necessary to use visual models (for

example, transforming a globe into a geographical map by «cutting» it and stretching the image onto a plane) or even a game simulation, such as a 3D transformation space in 2D as a transition to another «reality» – from space to plane, like a computer game, which is familiar to most modern schoolchildren from feature films and games, video presentations or work with the Google Earth application [13, 14].

The map understanding system also includes a «game of scales», when the same territory can be displayed on maps of different scales, which allows studying the same territory with varying degrees of accuracy and detail. This method of working with a map is most actively used in the study of the geography of continents and oceans, individual states, when small-scale world maps make it possible to compare the territory under consideration with neighboring regions, and larger-scale maps reflect more detailed information about the area.

Based on the understanding of the map and its elements, practical skills are built to read the map, i.e., to recognize the geographical reality by its image on the map, to obtain with the help of it all the information necessary in a particular educational or practical situation. Map reading takes two forms:

a) understanding the features of the territory and creating a mental image of the depicted territory, which is expressed in the description of the territories according to the symbols;

b) revealing regularities and dependencies between geographical objects and their features [2, 12].

The set of actions for reading a geographical map is based on the following practical skills of the student: to understand conventional signs and a cartographic grid; determine distances, coordinates, geographical position; use maps of various projections and scales; to establish the relationship of geographical objects.

Cartometry as a set of operations related to the use of a cartographic image and the mathematical basis of a map for measuring coordinates, lengths, angles, areas, volumes, shapes. The most common element of cartometry in school geography was the determination of geographical coordinates, which is laid down as a skill in the initial geography course, and fixed at the skill level in subsequent years. To do this, it is advisable to use the algorithmization of schoolchildren's educational actions, which allows them to develop a clear and definite sequence of operations, and in the future, by exercising on the cards, to bring the formed skill to the level of skill. As such an algorithm, we can propose the following plan for determining geographic coordinates:

1. Find an object on the map.
2. Determine in which hemisphere – Northern or Southern – it is located.
3. Find the latitude of the parallel where the object is located and write it down (north latitude or south latitude).
4. If the object is located between the parallels, you must:
 - determine the closest parallel to the object from the side of the equator;
 - determine the number of degrees from this parallel to the object;
 - add the resulting number of degrees to the latitude of the found nearest parallel and write down the geographical latitude (northern latitude or southern latitude).
5. Determine whether the object is located in the Western or Eastern Hemisphere.
6. Determine the longitude of the meridian on which the object is located and write it down (west longitude or east longitude).
7. If the object is located between the meridians, you must:
 - to determine the meridian closest to the object from the side of the zero (initial, Greenwich) meridian;
 - determine the number of degrees from this meridian to the object;
 - add the resulting number of degrees to the longitude of the found nearest meridian and write down the geographic longitude (west longitude or east longitude) [5].

Cartometric techniques in school geography are also represented by the ability of students to determine the length of lines using a ruler and compass-measuring device, curvimeter; find the area of geographic areas on the map and terrain plan using a palette or measuring tools; set the azimuth using a protractor. All these actions are of an applied nature and, in addition to the ability to determine the absolute and relative heights of terrain points, the relative position of objects relative to each other, form the basis of spatial orientation using a map or terrain plan.

Cartometric knowledge and skills of schoolchildren are becoming more complex, expanding and supplemented by morphometric ones. Morphometry, which is a set of techniques for determining and analyzing forms, density, density and depth of relief dissection, is based on displaying the unevenness of the earth's surface using contour lines on the terrain plan and a scale of heights and depths on geographical maps.

On the basis of data on the absolute height of two points of the terrain depicted on a plan or on a map, it is possible to determine the features of the dissection of the relief as height amplitudes. A more complicated

morphometric technique is the determination of the absolute height of the source and mouth of the river from a geographical map or on a terrain plan and the calculation of the height of the fall of the river and its slope based on their data. The greatest difficulty is the ability to build a terrain profile (for example, a river valley) using a map and a terrain plan.

Thus, cartographic knowledge forms the necessary foundation for the study of all school geography, since it forms in schoolchildren an understanding of the essence of geoinformation and important learning skills for working with them, which are in demand throughout the training, in everyday life and future professional activities. In the process of teaching geography, students master the ability to use the scale when measuring and depicting distances, find geographical coordinates, compile descriptions of individual components of nature using general geographical and special maps, identify features of the development of economic sectors, establish cause-and-effect relationships, give a comprehensive description of individual territories, countries, economic regions. However, as the practice of pedagogical activity shows, often teachers in their lessons use only traditional tasks related to determining the geographical coordinates of objects or, conversely, establishing the location of an object by its coordinates; measuring distances and orienting on a map. In order to increase the creative orientation in the study of the subject, students can also be offered a number of project tasks on cartographic topics, which will significantly expand the competence of students and their horizons, increase interest in the subject and introduce an innovative component into the educational process.

The formation of cartographic literacy and the culture of performing cartographic images should be carried out consistently. An important role is played by practical tasks related to work on contour maps and geographic atlases. They develop memory, attention, artistic imagination and spatial perception, contribute to the memorization of the cartographic content and localization of the studied objects. Work on contour maps is always creative in nature, therefore it requires accuracy and accuracy, compliance with the rules and principles of mapping. The geographic maps of atlases, depending on their subject matter, display the essential features of the mapped territory, which facilitates its visual representation, and the information «read» from them constitutes an important basis for the content of the subject.

Sources

1. Вінніченко Д. В, Непша О. В. Картографічна грамотність як складова частина географічної культури учнів. Володимир-Волинський педагогічний коледж ім. А. Ю. Кримського: минувшина, сучасність, майбуття: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. з міжнародною участю, присвяченої 80-річчю освітнього закладу; 28 листоп. 2019 р., м. Володимир-Волинський. – Луцьк : Вежа-Друк, 2019. – С. 349-351.

2. Гришко С. В., Зав'ялова Т. В. Педагогічні умови розвитку просторового мислення учнів при роботі з модельною наочністю та географічними картами на уроках географії. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців в умовах сучасного освітнього простору : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 23 квітня 2021 р.). Харків, 2021. – С. 53-57.
3. Іванова В. М., Непша О. В., Кілімова О. А., Ярошенко Я. С. Картографічна грамотність як складова частина географічної культури учнів. Актуальные научные исследования в современном мире. – Переяслав, 2021. Вып. 5(73). Ч. 3 – С. 107-112.
4. Левада О. М. Подходы к формированию картографических понятий в школьном курсе географии. Moderni vzmozenosti vědz – 2010: materiál z V Mezinárodní vědecko-praktická konf., 27 ledna-5 února 2010 r. Praha: Chemie a chemická technologie «Ekologie». – С. 47-50.
5. Левада О., Іванова В., Непша О. Формування картографічних компетентностей в шкільному курсі географії. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: «Педагогіка». Вип. 2. Т. 21. Мелітополь: Вид-во «Мелітополь», 2018. – С. 78-86.
6. Левада О. М., Сажнев М. Л. Значення географічної карти в географічній освіті. Орликівана-2021: проблеми та перспективи сучасної освіти: матеріали наук.-практ. симп. (13 жовтня 2021 р.). Миколаїв, 2021. – С. 220-222.
7. Назаренко Т. Г. Формування картографічної грамотності в учнів основної школи на уроках географії. Український педагогічний журнал. № 3. 2015. – С. 126-136.
8. Непша О. В., Гришко С. В., Передерій Д. М., Блищик М. В. Деякі прийоми роботи з картографічними посібниками як джерелом географічних знань. Актуальные научные исследования в современном мире. 2020. Вып. 4(60). Ч. 6. – С. 131-136.
9. Непша О. В., Гришко С. В., Опашко Г. І., Рішко А. Р. Формування картографічної компетентності учнів в курсі географії загальноосвітньої школи. Актуальные научные исследования в современном мире. Переяслав, 2020. Вып. 11 (67). Т.8. – С. 158-161.
10. Непша О. В., Опашко Г. І., Рішко А. Р. Формування картографічних знань в шкільному курсі географії. Актуальные научные исследования в современном мире. – Переяслав, 2020. Вып. 2(58). Ч. 6. – С. 111-115.
11. Паламарчук Л. Б. Картознавча компетентність у шкільних курсах географії. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2010. Вип. 11. – С. 122-128.
12. Прохорова Л., Непша О., Зав'ялова Т. Методичні підходи до роботи з картографічними посібниками на уроках географії. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том II: Контексти ідентичності й свободи в освіті та науці: монографія / Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін-Ужгород-Київ: Посвіт, 2019. – С. 130-139.
13. Google Планета Земля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com/earth/>
14. Reading and interpreting visual resources in Geography [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=ru&sl=en&tl=ru&text=Reading%20and%20interpreting%20visual%20resources%20in%20Geography&op=translate>

Oleksandr Nepsha

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Larysa Prokhorova

Candidate of Geological Sciences, Associate Professor

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

1.4. The role of industrial practice in the formation of professional and pedagogical competence of the future teacher of geography

Modern higher pedagogical education in Ukraine is at the stage of transition to a more flexible system of pedagogical education, which provides for the level implementation of individual professional trajectories of development of future teachers. The problem of personal and professional development of the future teacher of geography as a competent

specialist capable of self-development is modern and widely represented in the works of domestic teachers [1, p. 61].

The concepts of «competence», «professional competence» are some of the most commonly used words in modern education. For example, in the «Ukrainian Pedagogical Dictionary» the term «competence» has the following definition: «Competence – a set of knowledge and skills necessary for effective professional activity: the ability to analyze, predict the consequences of professional activities, use information» [3].

In the modern scientific and pedagogical literature there are different approaches to defining the concept of professional and pedagogical competence.

The professional competence of a teacher is understood as a set of professional and personal qualities necessary for successful pedagogical activity [18].

Adobovska M. V., Trygub V. I. in their work they note: «The professional competence of a geography teacher means his ability to solve various professional tasks, namely – methodological, subject, visual, diagnostic, etc.» [2, p. 99]

Teacher N. Goncharov considers professional competence as a complex integrated professional personal education, in which a person's internal resources, personal qualities and abilities are considered as a source and criteria for effective subject activity in the education system. It also includes the ability to solve professional problems and typical professional problems that arise in real situations of professional activity, using knowledge, professional and life experience, values and inclinations [4].

With the right opinion M.M. Lavruk has an opinion on the definition of «professional competence of a teacher»: by professional competence of a teacher he means his integral professional and personal characteristics, which includes theoretical and practical readiness to perform professional functions, as well as subjective personality traits that allow effective pedagogical activity [16]

Analysis of scientific and pedagogical literature [4, 8, 15, 18] shows that researchers consider professional and pedagogical competence as an integral professional and personal characteristics of the teacher, which includes theoretical and practical readiness to perform professional functions, as well as subjective personality traits that ensure the effectiveness of pedagogical activities. Professional and pedagogical competence is based on the erudition, authority of the teacher and allows you to productively solve educational tasks aimed at shaping the personality of another person. It includes a set of skills of the teacher as a subject of

pedagogical influence to structure scientific and practical knowledge in order to more effectively solve pedagogical problems.

One of the main conditions for the formation of professional and pedagogical competence of the future teacher of geography is industrial practice, which is the most important component of the pedagogical process in higher education as a holistic, open, self-organized. Pedagogical practice is a system-forming element of the basic training of future teachers of geography, which provides the transformation of theoretical knowledge into practice and implements the main professional function of the teacher – «essential ability to create another» [10].

Many scholars note the need and at the same time the complexity of training a new type of teacher in the current system of pedagogical education. It is possible to speak about professional competence only in the presence of the corresponding knowledge, abilities, skills, formation of the internal world of the person. The professional competence of a geography teacher means his ability to solve various professional tasks – methodological, visual, diagnostic, etc.

In the system of professional training of future teachers of geography an important role belongs to industrial practice, which is a necessary stage of preparing students for innovation. During the internship, students master practical pedagogical activities with elements of research activities. This gives the opportunity to master research methods, develop the ability to observe, generalize, draw conclusions, study a problem. In addition, research work provides assistance in writing coursework on the subject «Methods of teaching geography» and graduation theses on methods of teaching geography. In the course of work on a scientific problem the student uses various methods of pedagogical research: observation, conversation with students and teachers, questionnaires, testing, study of school documentation, experimental training, etc. Practice helps to really form in the conditions of natural pedagogical process methodical reflection when for the teacher means and methods of own pedagogical activity become a subject of his reflections. In the process of industrial practice, each student develops research abilities, abilities to non-standard interpretation of the educational process, artistic abilities, etc. [5]. This is helped by acquaintance with creatively working teachers and pedagogical collectives, the atmosphere of constant search. The student must be given the opportunity to show independence, initiative, even if the immediate effect is not the best. Pedagogical skills and pedagogical master classes add creative character to pedagogical practice.

The analysis of own activity helps the trainee to understand the difficulties which arise at it in work, and to find competent ways of their overcoming. The professional competence of a teacher-geographer is determined by the basis of scientific training and largely depends on the ability to adapt to changing living conditions in modern society. Effective pedagogical practice is a solid foundation for laying the basic pedagogical skills and abilities of future teachers. K.D. Ushinsky wrote that the method of teaching can be learned from a book or from the words of a teacher, but skills in the use of this method can only be acquired through long-term practice.

It is in practice that the student can understand whether he has chosen the right field of activity. It is not enough for a teacher today to be just an expert in his subject. The effectiveness of his work is determined by the teacher's personality, his worldview, culture.

The most important tasks of industrial practice should include the following: the acquisition of professional qualities of the future teacher; deepening and consolidation of knowledge obtained at the university in pedagogy, psychology, methodology, special disciplines and their application in practice to perform specific pedagogical tasks; psychological adaptation in the teaching staff; equipping students with the ability to observe and analyze educational activities conducted with students; accumulation of experience of independent work; mastering new methodological technologies; mastering the scientific organization of the work of a geography teacher; study, analysis and generalization of advanced pedagogical experience, as well as analysis and evaluation of the results of their pedagogical activities; development of pedagogical thinking, love for the future profession, improvement of the pedagogical abilities; concretization, improvement and development of the necessary professional qualities of a geography teacher. The implementation of tasks and programs of pedagogical practice depends on the clarity of its organization. The key to its success is full commitment, conscious creative and interested attitude of students to it, qualified management of practice.

When organizing an internship, it is necessary to ensure the personality-oriented, comprehensive and creative nature of the training of each student, who during the internship should not act only as an object of study and education. The system of relations should be in the nature of interaction and cooperation. Having considered the organization of internship in a secondary school, it is necessary to focus not only on the implementation of the internship program, but above all, to approach each student as a unique person, purposefully and consistently revealing professional aspects. Each student should have the opportunity to receive

daily advice, assistance and explanation of problems that have arisen in a given situation, both from the methodologist of practice and from the profile department of the faculty. The effectiveness and efficiency of industrial practice is determined by the level of interaction of the pedagogical educational institution with the school. The idea of humanizing the entire educational process is currently one of the most relevant. However, in mass practice the school remains authoritarian. Unfortunately, in modern conditions, the contingent of students at the correspondence department has changed. More than 40% of students are workers in various fields, ie students who do not work in the pedagogical system. And, as a consequence, there is one of the main problems in the organization, conduct and implementation of control during the period of production practice, which requires changes in the structure and content of practice.

Among the many issues related to the solution, the problem of independent practice stands out. This applies to the small number of students who work at the school or teachers of other specialties (primary school teachers, physical education, drawing, etc.), or geography teachers with up to 3 years of experience. For this group of students it is necessary to prepare educational and methodical kits, including recommendations for industrial practice, workbook, sample lesson plans, etc.

But the most difficult control over the internship among students who pass it independently (at the place of residence or place of work). Therefore, it is necessary to create a system of control over this process, the development of its parameters. What problems of the modern lesson should be paid attention to during the period of industrial practice? Now one of the current areas is the competence approach, a natural stage of development of the national school and pedagogy on the way to discovering their own inner meanings and goals, associated with the desire to break free from the administrative and state apparatus and gain reality through the emergence of independent economic structures. All over the world, it is economic structures that make the basic demands on what qualities, what abilities a person needs today and in the near future.

Competence approach is a multifaceted concept that includes geographical competence and environmental competence. At the present stage, much attention is paid to environmental education and upbringing. On the basis of two competency forms of work (social projects and social actions) in modern schools a new type of activity related to specific environmental problems has become widespread: organization and implementation of measures to clean natural recreation areas around the school (yards, squares, floodplains) etc.); research of the ecological

condition of the school district and preparation of publications for the local press on the most acute problems in this area [13, 14].

Competence approach in education M. V. Adobovska and V. I. Trygub is considered as a target orientation of the educational process on the formation of certain competencies. Mastering competence is gaining experience of productive activity. On the one hand – new opportunities, on the other – increasing labor intensity at first and the need to learn. Inertia, which teachers are often accused of, is in fact nothing more than a lack of motivation to overcome oneself in mastering innovative technologies. Competence approach – a natural stage of development of the domestic school, the identification of their own, internal goals and ideas [1, 2].

Competence is a certain readiness of a student to mobilize knowledge, skills and external resources for effective activities in a particular life situation. The student geographer must, above all, have such basic competencies as informational, communicative, cooperative and problem. They include key competencies, namely: self-education, research, methodological, organizational, prognostic and others [1].

The implementation of the competency approach during the period of pedagogical practice is one of such complex innovations as specialized training, networking, public education. This should involve all participants in the educational process: the dean's office, students and teachers, school administration, teachers, students, their parents. Therefore, the development of a model of integrated educational process based on the competence approach can be the foundation of many years of work of pedagogical teams of schools and universities.

According to scientists [6, 7, 9, 10], the formation of professional and pedagogical competence of future teachers is possible provided the development and functioning of the model of pedagogical practice as a holistic system that includes such components as theoretical and conceptual, organizational, structural and substantive, scientific research and reflexive evaluation.

The theoretical and conceptual component creates a solid basic foundation that ensures the organization of pedagogical practice and includes leading ideas, theoretical approaches that reflect the modern understanding of pedagogical practice in the system of pedagogical education in the Free Economic Zone. Such ideas include the idea of continuous integrated clinical practice in geography. The clinical approach as a pedagogical phenomenon involves the construction of the educational process, which will allow direct immersion of students in the professional and educational sphere. Future teachers will have the opportunity to solve

problems not only teaching and education, but also diagnostics, examination of psychological and pedagogical support of students, the development of new ways for teachers – «learning as participation» [10].

The normative component provides the organization of practice in accordance with the requirements and provisions of the state standard of higher education, regulations on the practice of students who master educational programs of higher education and developed on their basis work programs of industrial practice in geography [12].

The organizational component allows to determine the forms, methods and technologies of organization of practice, as well as resource centers (bases of practices) – secondary schools, lyceums, gymnasiums, colleges, etc. A prerequisite for the internship is the individual educational route of the student-intern, which includes the purpose and objectives, pedagogical support, pedagogical and methodological support, the expected educational results of the internship and reporting documentation. The rating system, as a modern technology for evaluating the results of practice, allows you to take into account all types of student activities at each stage of practice, as well as manage the learning process. The organization of independent work in industrial practice is provided by the use of distance learning and electronic information and educational environment MOODLE. Electronic educational and methodological complex of pedagogical practice, as well as webinars, videoconferences, online consultations act as a means of learning and as a management system for student learning [9].

The structural and substantive component of industrial practice determines the purpose and objectives of practice, the sequence of stages and their content. The formation of professional competencies of future geography teachers directly depends on the possibility of consolidating and deepening theoretical knowledge in solving specific professional problems in the process of industrial practice [17]. To this end, in the system of organization of practice in geography there are such blocks as organizational-motivational, psychological-pedagogical, procedural, research and reflective-evaluation. One of the important criteria for the selection of these blocks was the professional competencies of the future teacher of geography, which, in turn, identified the types of student activities in practice that are subject to rating.

The research component of pedagogical practice provides the development of skills and abilities of pedagogical research, innovative thinking of the teacher-researcher. Students get the opportunity to conduct a pedagogical experiment in line with their course project, thesis [5].

The final reflective and evaluative component of the practice is aimed at developing the skills of self-control and self-assessment based on the proposed criteria.

Sources

1. Адобовська М. В., Тригуб В. І. Роль педагогічної практики у формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя географії. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія Педагогічні науки. 2019. № 2. Sources С. 57-61.
2. Адобовська М. В., Тригуб В. І. Педагогічна практика як засіб формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії. Проблеми і перспективи розвитку природничих наук у контексті модернізації середньої та вищої школи: зб. матеріалів Всеукр. наук.-метод. Інтернет-конф. (Одеса, 10-11 жовт. 2019 р.). Одеса : Одеський нац. ун-т, 2019. – С. 99-102.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Гончарова Н. Формування професійної компетентності вчителів географії та економіки в контексті впровадження STEM-освіти. Концептуальні засади компетентнісного навчання географії та економіки: збірник матеріалів круглого столу «Історія – діалог – траєкторія розвитку», присвяченого 85 річчю відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України (08 жовтня 2019 р., м. Київ). Київ: Педагогічна думка, 2019. – С. 43-45.
5. Долгих А. В., Дащенко Л. М., Непша О. В. Науково-дослідницька діяльність студентів-географів під час педагогічної практики. Економіко-географічна освіта і національна самосвідомість: актуальні проблеми їх формування: збірник статей VII всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих учених (18 квітня 2013 р.). Донецьк: ДІСО, 2013. – С. 25-27.
6. Донченко Л. М., Іванова В. М., Непша О. В., Сапун Т. О. Роль і місце виробничої практики в професійному становленні майбутніх учителів географії. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 11. – С. 126-130.
7. Донченко Л. М., Непша О. В., Зав'ялова Т. В., Іванова В. М. Особливості формування професійно важливих компетентностей майбутніх учителів географії в процесі практичної підготовки. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. 2020. Вип. 2 (69). – С. 112-117.
8. Іванова В. М. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх учителів географії під час проходження виробничої практики. Освітній портал «Всеосвіта» [Електронний ресурс]. – Режи доступу: <https://vseosvita.ua/library/pedagogicni-umovi-formuvannya-profesijnoi-kompetentnosti-majbutnih-uciteliv-geografii-pid-cas-prohodzennja-virobnicnoi-praktiki-482734.html>
9. Іванова В. М., Непша О. В., Кілімова О. А., Ярошенко Я. С. Роль виробничої практики у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів географії. Актуальные научные исследования в современном мире. Переяслав, 2021. Вып. 5 (73). Т. 7. – С. 80-84.
10. Кара С. І. Структура процесу формування професійної компетентності в майбутніх учителях. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наукова монографія / за ред. проф. С. С. Єрмакова. Харків: ХДАДМ, 2007. № 10. – С. 56-62.
11. Ковальчук В. А. Соціально-педагогічні задачі: сутність, типологія, технологія розв'язання: монографія. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. – 152 с.
12. Непша О. В., Гришко С. В., Блищик М. В., Передерій Д. М. Формування професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя географії в процесі виробничої практики. Актуальные научные исследования в современном мире // Журнал. Переяслав, 2020. Вип. 11(67). Ч. 8. – С. 134-139.
13. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. Рідна школа. 2003. № 5. – С. 65-69.
14. Тімець О. В. Фахова педагогічна практика студентів-географів (компетентнісний підхід): програма і методичні рекомендації: навчальний посібник. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2010. – 60 с.
15. Тімець О. В. Формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки: монографія. Умань: Видавець «Сочінський», 2010. – 339 с.
16. Педагогічна та асистентська практика студентів-географів: навч.-метод. посібник / укладач: М. М. Лаврук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 126 с.
17. Прохорова Л. А., Непша О. В., Зав'ялова Т. В. Розвиток професійних умінь майбутніх учителів географії в процесі проходження виробничої (педагогічної) практики. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 9. Т. 2. – С. 113-117.
18. Проценко А. А. Формування професійної компетентності майбутніх учителів фізичної культури у процесі педагогічної практики: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Кропивницький, 2018. – 20 с.

Vlada Bilohur

Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

1.5. Formation of an athlete's personality and development of his human capital as an object of educational policy in the field of sports

The relevance of this study lies in the fact that in modern conditions it is important to develop a physically and spiritually developed personality, which is possible thanks to sports, the formation of the body and spirit, since sport determines the character of a person, makes him strong and holistically rich, contributes to the development of a way of thinking aimed at on development, education of fortitude and self-reflection, increasing the importance of sports for the life of every person, the formation of physical health and its spiritual and cultural content [1]. It is these problems that are very relevant today, because the questions of the meaning of life in sports and through sports and its self-actualization were formed under the influence of the ideas of the Enlightenment of the 18-th century. Thanks to sports, a person achieves great sports results, creates his physical, cultural and social being, creates the world according to the laws of physical and spiritual self-improvement, contributes to the development of free will and creativity necessary for sports achievements, the formation of a sports potential for collecting resources at decisive sports competitions [2]. All of the above is due to the fact that in modern conditions of globalization, the importance of sport is increasing, which is becoming the most important indicator of the self-organization of sports life, diversity and improvement of educational sports practices that are becoming more and more creative, which gives reason to benefit their country and everything with their sports achievements. to humanity as a whole. All this requires education to have a variety of educational practices during the teaching of sports disciplines that unfold in the anthropological, psychological, existential, metaphysical, ethical, legal, political, sociological aspects and the cultivation of an optimistic sports civilization. Even in the conditions of the Enlightenment, the cult of a sports personality was relevant, thanks to which the cult of a healthy nation and a healthy society was cultivated. Moreover, sports activities cultivate the ideals of cooperation and international understanding of sports.

The purpose of the study is the implementation of a socio-philosophical reflection of the educational policy in the field of sports, which allows us to conceptualize the formation of such practices that would

contribute to the development of a physically and spiritually developed personality. The value component of the educational policy in the field of sports in modern conditions still does not correspond to the actual role that would be aimed at raising the high level of educational and sports culture and harmonizing the vectors of the sports and socialized spirit, since it is sport that allows you to harmonize the body and soul, freedom and human nature.

Research objectives: 1. To update the discourse on the formation of a sports personality and the improvement of its inclinations, laid down by nature, as well as their transformation into human capital. 2. To carry out the conceptualization of the educational policy in the field of sports, which requires filling the educational space with new creative practices aimed at self-development of the individual as a whole.

The research methodology is a transdiscursive approach, the use of which is carried out in the context of psychology, philosophy, pedagogy, philosophy and pedagogy of creativity and allows us to define the educational policy in the field of sports as a complex phenomenon that needs to be improved. The method of comparative analysis was used to compare creative practices in the field of sports [3]. The principles of integrity and universal connection, the interdependence of theory and practice, and consistency made it possible to determine the ways of actualizing the cultural and social potential of human capital formed by the personality of an athlete. The use of induction and deduction methods made it possible to analyze the essence of educational policy in the field of sports and to present ways and directions for conceptualizing the formation of an athlete personality and the development of human capital as an object of educational policy in the field of sports. An important role was played by methods – generalization, comparison, analysis, synthesis, abstraction, analogy, hypothetical-deductive, terminological analysis.

Research result:

1. The discourse on the formation of a sports personality and the improvement of its inclinations laid down by nature, as well as their transformation into human capital, has been updated. In the context of global transformations of modern society- crises and catastrophes-human nature has revealed itself completely powerless before the excessive loads of the technical (industrial) century that affect the human body and soul-psychological, mutational, environmental, extreme, coronavirus crisis factors [4]. The crisis factors of the global society negatively affect the consciousness of a person, the human body, which loses in competition with technology (an increase in the number of stresses, mental and coronavirus diseases, drug addiction, AIDS). The discourse-ethical

educational substantiation of sport as a social-value and bodily-spiritual system is a normatively ordered activity of people, which is expressed in the context of a competitive comparison of the physical, technical and intellectual abilities of a person. It consists of a set of social relations of people that are formed in the process of sports activities and sports trials, the actualization of the discourse-ethical educational justification of sports as a complex social phenomenon, which is based on physical health, the development of personal value orientations, and the spiritual and value dimension of sports [5]. It should be noted that this concept of a sports personality is quite complex, since it includes the regulatory idea of Immanuel Kant, which is based on the development of human capital. In essence, we are talking about developing the essence of a person, laid down by his nature, and transforming human nature into unlimited possibilities that open up to a person, and which in essence represent human capital. The latter is a set of social, technical, industrial, commercial, cultural and other relations that reduce a person to the performance of certain functions and considers a person a resource of a special kind or a special activity, because the person himself consumes natural and social resources. This concept should testify to the special role of a person as a «homocreatos», not determined by any systems [6]. Elements of non-linearity, bifurcation, stochasticity should be introduced into these systems, since these systems are characterized by some limitation and a person is used as a specific function in the processes of production, social and sports practice. Moreover, a person means his incompleteness and openness, which he received from birth, that in the further process of socialization, the essence of the individual himself is fully realized. It is the productive force of human potential that leads to development, as it includes certain ideas about a person, his place in the world, about his relationship with surrounding structures [7]. Ideas about a person, which are based on the concept of human capital, should be called broader in quantitative and qualitative terms, however, a person should not be reduced only to a factor (libido according to Freud, power according to Foucault), and in the UN concepts, human development means an average increase in per capita income, life expectancy and literacy of the population. It is these criteria that characterize the conditions of human capital and human self-realization, and the higher the value of these components, the higher will be the total index, the conditions for self-realization, and the more opportunities a person will have for his development [8]. This analysis is carried out at the level of conditions, possibilities, means, but not goals. Opportunities for the development of a personality, including a sports one, depend on the degree

of realization of potentials, and on how much human rights are protected and guaranteed in society, because violation of human rights leads to a loss of opportunities in realizing its potentials [9].

Human capital also includes intellectual potential, which opens up three possibilities:

1) characterized by the level of literacy, which is a broader concept than intelligence or intellectual development;

2) intelligence is the ability to think inherent in a person;

3) individual human capital is formed by mastering human capital, namely, what it receives from society.

2. The conceptualization of the educational policy in the field of sports has been carried out, which requires filling the educational space with new creative practices aimed at self-development of the individual as a whole. Conceptualization of educational policy in the field of sports in modern society requires an explanation of the semantic field of the term «educational policy in the field of sports», which includes the following levels:

1) personal (a person who plays sports);

2) institutional (institutions that carry out sports activities);

3) organization of sports activities (implementation of sports competitions).

The principle of competitiveness models the situation of human self-determination in the field of sports and testifies to the vital activity of the subjects of the sports direction. Sport as a realization of human existence is associated with the self-affirmation of the own «I» of the individual-athlete as a unique creative spirit, which unfolds at the border of modeling the physical and creative capabilities of a person and requires filling the educational space with new creative practices aimed at self-development of the individual as a whole [10]. The functions of sports are aimed at developing not only the formation of a culture of movements, culture of the body, moral well-being and health, but also the improvement of the sensory-emotional sphere, which is based on the development of its universal sensibility and spirituality [11]. The human-creative function of educational policy in the field of sports has a general cultural and objective significance and is realized thanks to such functions as: socio-cultural, evaluative-normative, symbolic, humanistic, socio-emotional, socialization, social mobility, communication, accumulating socio-communicative and existential-personal dimensions. Conceptualization of educational policy in the field of sports in modern society is a socio-philosophical understanding of sports as a condition for the formation of a culture aimed at overcoming the destructive phenomena of sports, cultivating the moral foundations of

sports, strengthening a person's physical health and counteracting various kinds of mental illness, in particular, depression and neuroses. , which are the neurotic state of a person associated with basic human conflicts that destroy the integrity of the individual, conflicts of social and natural, natural and moral, doping in sports [12]. The problem of destructive phenomena in sports, developed by K. Horney, comes from the causes of neurotic conflicts, their development and treatment. She sees the main motivation in the appearance of a feeling of «basic anxiety», which occurs in a person as a result of isolation, helplessness, destruction of the psyche, when a person's desire for self-realization is blocked by external social influence, resulting in neurotic conflicts and depressive states when a person takes the path destructive deviations, therefore the formation of a culture of defense mechanisms is the space necessary for the self-realization of the individual [13]. The conceptualization of educational policy in the field of sports in modern society is aimed at cultivating such sports that grow from the spirit of competition, model the situation of sports self-determination, contribute to the formation of a culture of sports as the most fundamental way of human existence, which generally contributes to the formation of the paradigm of the educational process in the field of sports [14]. Sport is one of the most significant means of shaping the personality of an athlete, the social significance of which begins to increase also due to the fact that sport is a way of ethical and aesthetic education, it is perceived through the prism of emotions, experiences, born of successes and defeats in competitions. The conceptualization of educational policy in the field of sports in modern society has a humanistic orientation, which manifests itself in the realization of the creative potential of the individual, which manifests itself in the fact that sport remains a fact of culture and enriches the spiritual life of the individual in terms of saturating the «I» – personality with real sports events athlete. Moreover, sport as a social-value and bodily-spiritual system has the ability to self-organize. Socio-communicative and spiritual-existential dimensions of sports make it possible to deeply understand the value nature of sports activity as one that forms a personality and is expressed in the harmonization of the body, spiritual and spiritual principles. Society must become different so that the ideal of high-performance sport triumphs in it and the attitude to sport is overcome only as a type of commercialization, so that a new narrative of sports and sports activities is established as the harmony of man and society, soul and body [15].

From the above, the following conclusions can be drawn:

1. Conceptualization of educational policy in the field of sports in modern society should be aimed at shaping the personality of an athlete capable of achieving high sports results and forming a healthy lifestyle. In the context of the conceptualization of educational policy in the field of sports in modern society, there is an understanding of the problems of sports and the expansion of the horizon for the formation of a holistic personality.

2. The leading feature of the modern understanding of the conceptualization of educational policy in the field of sports should be formed, on the one hand, an interpersonal educational concept of sports, based on the substantial value of the individual, and, on the other hand, overcoming the destructive phenomena associated with commercialization, doping and bribery of athletes for the sake of earning money, insufficient financial support from the state. Therefore, the state must develop an effective mechanism for the interaction of state, commercial and civil structures in sports in order to form an effective concept of sports, in the center of which would be the integral personality of the athlete, the presentation of the concept of children's, youth, mass and high achievements sports, so that all layers are drawn into it population that would contribute to the formation of a healthy and prosperous nation, overcoming all global problems – the coronavirus epidemic and contributing to the development of transcultural and creative approaches to educational sports policy in general.

The practical significance of the study is that it presents a socio-philosophical reflection of the educational policy in the field of sports in modern conditions, which allows us to conceptualize the formation of such practices that would contribute to the development of a physically and spiritually developed (holistic) personality, for which an athlete must be formed in the spirit humanism, tolerance, synergy, philosophy of the highest values of sport, harmonization of the physical, spiritual and spiritual principles, opposition to dehumanized influences on the individual, promotion of the highest ideals of Olympic sports, education of respect for the individual athlete. The value component of the educational policy in the field of sports in modern conditions still does not correspond to the actual role that would be aimed at raising the high level of educational sports culture, which allows harmonizing the body and soul, freedom and human nature. Thus, we sought to form the concept of an educational policy in the field of sports, which would contribute to the formation of European creative practices in the field of sports, aimed at improving the image of an athlete and

the profession of an athlete, overcoming the problems associated with the devaluation of sports values, forming an attitude towards sports as the most important direction of development culture, the need to form a sports worldview, ideology and culture as the highest values of human existence.

Sources

1. Андрюкайтене Р., Воронкова В., Кивлюк О., Романенко Т., Рыжова И. Концептуализация smart-общества и smart-технологий в контексте развития современной цивилизации. *Mokslas ir praktika: aktualijos ir perspektyvos*. 2017. – С. 11-12.
2. Андрюкайтене Р., Воронкова В., Кивлюк О., Романенко Т., Рижова И. Концептуализация smart-общества и smart-технологий в контексте развития современной цивилизации. *Mokslas ir praktika: aktualijos ir perspektyvos*. Kaunas, 2017. – С. 11-12.
3. Андрюкайтене Р., Воронкова В. Г., Кивлюк О. П., Никитенко В. А. Становление и развитие SMART-общества как высокоразумного, высокотехнологического, высокоинтеллектуального. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Запоріжжя: ЗДІА. 2017. – Вип. 71. – С. 17-25.
4. Білогур В. С. Структура світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді. *Вища освіта України*. – Київ. 2011. – Вип.3. – С. 74-80.
5. Білогур В. С. Формування культурних засад становлення цілісної особистості у світі спорту (філософсько-антропологічний дискурс). *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. – Запоріжжя: ЗДІА. 2015. Вип.60. – С. 216-225.
6. Білогур В. Е. Теоретические и практические проблемы философии современного спорта в глобальном измерении. *Philosophy & Cosmology*. Vol. 12. 2013. – P. 201-213.
7. Максименюк М. Ю., Нікітенко В. О. (2016). Інформаційно-комунікативне суспільство як різновид складної соціальної системи і взаємодії. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. – Запоріжжя: ЗДІА. 2016. Вип. 66. – С. 266-278.
8. Олексенко Р. І. Вплив комунікацій на ціннісні орієнтири особистості. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. – Запоріжжя: ЗДІА. 2015. Вип. 62. – С. 65-73
9. Рижова І. С. Культура як найбільш фундаментальний спосіб людського буття. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. – Запоріжжя: ЗДІА. 2011. Вип.46. – С. 126-134.
9. Воронкова В. Г., Романенко Т. П., Андрюкайтене Р. Концепція розвитку проектно-орієнтованого бізнесу в умовах цифрової трансформації до smart-суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. – Запоріжжя: ЗДІА. 2016. Вип. 67. – С. 13-27.
10. Воронкова В. Г. Формирование нового мировоззрения, нового человека, нового общества будущего. *Антропологические измерения философских исследований: Днепрпетровский национальный университет железнодорожного транспорта им. академика В. Лазаряна*. 2013. Вип.3. – С. 69-79.
11. Nikitenko V., Andriukaitiene R., Puchenko O. Developing corporate management to improve the quality of customer service. *HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers*. – Zaporizhzhia: ZNU. 2019. № 1 (78). – P. 140-153.
12. Нікітенко В. О. Геокультурні цінності в умовах сучасного світового розвитку: соціально-філософський вимір. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2013. Вип. 54. – С. 266-280.
13. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Сучасна геокультура як соціокультурний феномен культурної глобалізації. *Гілея*. – Київ: Вид-во УАН ТОВ «НВП «ВІР». 2013. Вип. 72. – С. 487-492.
14. Олексенко Р. Людина в умовах інформаційного суспільства як об'єкт соціально-економічної рефлексії. Становлення і розвиток інформаційного суспільства як основи забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави. 2017. – С. 59-62.

Olena Kotova

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Bogdan Khmelnsky Melitopol State Pedagogical University

Maksym Kypreenko

Bogdan Khmelnsky Melitopol State Pedagogical University

1.6. Features of the introduction of specialized training of high school students in sports

Profile education is a type of differential education that takes into account the educational needs, inclinations and abilities of students and creates conditions for high school students to study in accordance with their professional self-determination, provided by changes in goals, content, structure and organization of the educational process.

The purpose of specialized training is to provide opportunities for equal access of student youth to general secondary and initial pre-vocational training, lifelong learning, capable of self-realization, professional growth in modern society. Profile training is aimed at the acquisition by high school students of skills of independent scientific and practical, research activities, development of creative, moral, physical qualities, the desire for self-development and self-education. The main tasks of specialized training are: creating conditions for consideration and development of educational and cognitive and professional interests of high school students in the process of general education, the formation of readiness for conscious choice and mastery of future professions. Profile training is based on the following principles: furcations (distribution of students according to the level of educational training, interests, needs, abilities and inclinations); variability and alternatives (educational programs, learning technologies and educational and methodological support); continuity and continuity (between pre-professional training and specialized training, vocational training); flexibility (content and forms of organization of specialized training, including distance learning; providing the possibility of changing the profile); diagnostic and prognostic feasibility (identification of students' abilities for the purpose of their reasonable orientation to the learning profile).

The structure of profile education is dominated by the profile, which provides in-depth study of the cycle of related subjects: basic, profile and elective courses. Basic (general education) subjects are required for all profiles. Profile general education subjects realize the goals, tasks and content of each specific profile (social-humanitarian, natural-mathematical, technological, artistic-aesthetic, sports). In our case, the basic general

education subject is physical culture, and the profile general education subjects within, for example, gymnastics profile in sports are fitness, various types of aerobics, choreography, dance, rhythmic, sports, art, athletic and aesthetic gymnastics. Profile subjects are studied in depth and provide an applied focus of learning through the integration of knowledge, motor skills, development of physical qualities.

Ukraine has experience in developing specialized training in sports, which focuses on acquainting high school students with the main forms of professional activity of a physical education teacher or coach in the chosen sport. This contributes to the development of individual professional abilities and the expansion of ideas about the specifics of physical culture and health and sports activities.

In the program of specialized training in physical culture, physical training is of great importance as a process of developing physical qualities and improving the functional capabilities of the body, influencing the creation of favorable conditions for improving all aspects of training and education of high school students.

One of the main directions of reforming general secondary education in Ukraine is the introduction of specialized education in high school, the planned transition to which began in 2003.

The adoption of the Laws of Ukraine «On Education», «On General Secondary Education», the Concept of specialized education in high school, the National Doctrine of Educational Development, became the basis for the introduction of specialized education in secondary school. In pursuance of the above documents, the Institute of Pedagogy of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine has developed a Concept of specialized training. According to current documents, the senior school should function as a profile, which creates favorable conditions for taking into account the individual characteristics, interests and needs of students and orients students to one or another type of future professional activity [7, 9].

The main tasks of specialized training are: creating conditions for consideration and development of educational and cognitive and professional interests of high school students in the process of general education, formation of readiness for conscious choice and mastery of future profession [2, p. 21].

Recent publications, which have begun to solve this problem, suggest that the problem of specialized education in high school is being developed by teachers from around the world: France, Sweden, England, USA. They proved that the differentiation of education is one of the main organizational principles of secondary schools abroad for many decades. In Ukraine, the

study in gymnasiums, lyceums, colleges, specialized schools was considered by such scientists as N. Bibik, L. Denysenko, M. Zubaliy, L. Ivanova, P. Sikorsky, N. Shiyan and defined it as specialized [3, 4, 5. 12]. Today, the profiling of high school is the dominant direction of the school in the structure of which is allocated to the specialized training of high school students in order to assist them in choosing the direction of further specialized education [11, p. 180]. However, in the field of theory and methods of physical education, some issues remain unresolved. In pedagogical science, the issues of preparation of future physical education teachers for specialized training in high school in the field of sports have not been studied.

The purpose of specialized training, as stated in the Concept, is to provide opportunities for equal access of young students to general education and initial pre-vocational training, lifelong learning, education of individuals capable of self-realization, professional growth and mobilization in reform. modern education [3, p. 2-3].

Each region has the peculiarities of the development of the education sector and, accordingly, its own ways of solving the problem of profile differentiation. Therefore, each educational institution must provide a variety of specialized training in primary school, to determine its content and scope, because the conscious choice of the child depends on the correct orientation of her further education.

The form of implementation for specialized training is the introduction of elective courses and training differentiation. The content for specialized training should contain not only a list of special courses or electives, but also information, counseling, psychological and pedagogical diagnostics, ie analogous to career guidance work in senior classes, which provides a «field of broad activity» [12, p.40].

To solve a number of problems identified by this article, it is necessary to explore the following theoretical and practical areas:

1. In contrast to in-depth study, in which one or two subjects are studied more widely than provided by the curricula of secondary schools, and other subjects are studied at the general level, specialized training involves creating conditions for specialized, in-depth training of students to continue education or conscious choice of professional activity.

2. General profile and initial pre-professional training of students, aimed at creating conditions for the education of individuals capable of self-realization and self-actualization, professional growth and mobility in a market, high-tech economy, the formation of students' scientific-practical and research opportunities, and ability to self-development and self-education.

3. The organization of specialized training involves the use of various forms, the choice of which is determined by the following factors: the number of classes in parallel, the number of profiles, staffing, interests of students and their parents, material and technical base [1, pp. 49-55].

Of course, in the city, district center, rural area are completely different educational networks. Accordingly, the real opportunities for high school students are so qualitatively different that it is necessary to prepare students for the choice of study profile, taking into account these differences, specifics. However, the analysis of our survey of students does not reveal much difference in their pre-vocational orientation of rural and urban schools. Out of 24 profiles (excluding the universal profile) of further education, secondary school students identified as the most priority (social-humanitarian, natural-mathematical, technological, artistic-aesthetic, sports) and current areas of profile differentiation. At the same time, the tendency to ignore professional directions of sports profile is clearly determined, which demonstrates the low popularity of this direction within the secondary school [8].

Profile training should be introduced only in those educational institutions where there is a proper material and technical base, software and methodological support, teachers have certain learning technologies and students have motivation. Profiles of study are chosen by the school itself according to its capabilities, desires and interests of students and parents [10].

The use of various forms of organization of specialized education in high school requires the formation of internal factors – specialized classes in secondary schools; profile groups in multidisciplinary secondary schools; profile training according to individual curricula, and external factors – interschool profile groups, profile boarding schools, support schools, educational complexes [5, p. 5-6].

The introduction of specialized training requires a review of the content of the educational process, aimed at transforming from reproductive to productive and able to prepare students not only for the creative application of acquired knowledge and skills, but also continuous self-improvement.

Let's focus on the conditions that, in our opinion, will contribute to the effective implementation of specialized training at the senior level of general secondary education.

First – in order to provide educational space to reveal the abilities of students in a particular activity and their personal growth, it is necessary to form specialized classes (or within them – diverse groups) taking into account

the infrastructure of settlements and the labor market for promising professions;

Secondly, – to pay attention to out-of-school institutions as a basis for creating conditions for the organization of specialized training;

Third – to assign a special role in the formation of a specialized school to training and retraining of teachers who must have non-traditional teaching technologies;

Fourth, teachers who teach disciplines in specialized classes should be aware of the role of elective courses in shaping the professional orientation and pre-professional competence of students. In this regard, it is desirable to have a comprehensive curriculum of profile subjects, supplemented by author's courses with justification of the value for each profile;

Fifth, to bring the current legal framework for the development of specialized education to the current legislation: to do this, it is necessary to amend the statutes of secondary schools in order to provide specialized training at the in-school and out-of-school levels [6, p. 32].

As we can see, today we can talk about a qualitatively new stage in the development of ideas in Ukraine for the profiling of high school. At the same time, the analysis of scientific sources provided an opportunity to identify the main areas of research of Ukrainian scientists related to the implementation of the Concept of specialized education in high school. As a result, scientifically sound systems for specialized and specialized education in secondary schools of II-III degrees have been developed and created.

However, at the practical level, the issue of high school profiling still needs to be resolved. It is necessary to develop scientific and methodological support for this process, experimentally test the model of training and technology of organization of specialized training in secondary schools.

Today, the problem of providing general education in urban and rural schools with highly qualified physical education teachers is a particularly acute problem. This is due to the long-term practice of training teachers in traditional fields (philologists, mathematicians, humanities) and the lack of attention to the formation of highly professional staff of secondary school teachers, which led to this problem nationwide. The current practice in pedagogical higher educational institutions forms a low social status of a physical education teacher. As a result, there is a clear decrease in interest in this professional activity, the traditions of the national school of physical education are becoming weak and destroyed, the prestige of the profession of physical education teacher is declining. Under the influence of modern educational doctrines and long-term comprehensive programs, this situation must change radically [4, p. 1-5].

The problematic situation at the regional level is confirmed by the data obtained from the survey. According to the results of the survey, some trends can already be said today, namely: only 14% of surveyed schools (10 schools in total) have documented sports profiling in the following physical education courses and elective courses – volleyball, basketball, tennis, football and rhythmic. Thus, in recent years, physical education lags far behind other educational areas.

But despite this, the interest of many physical education teachers, school administrators and some parents is growing. Many of them are concerned about the organization of specialized training in physical education in sports.

Particular attention should be paid to the problem of contradictions between the need to provide the population with a wide range of high quality educational services and the inability to do so at the level of each secondary school.

We believe that the organization of specialized training of high school students in secondary schools will be effective under the following conditions:

- creation of a unified management system for the high school profiling process;
- development of the necessary tools for identifying educational conditions, forecasting the demand for certain profiles, as well as determining the optimal forms of organization of specialized training in secondary schools of each district (city) region;
- creation of original models of organization of profile training;
- taking into account global trends in the development of specialized schools: improving the quality of basic secondary education and optimizing the structure of specialized education in high school;
- modernization of the system of professional development of pedagogical and managerial staff of education, aimed at ensuring the readiness of educators to work in a specialized school;
- creation of a system for monitoring the quality of specialized training.

Sources

1. Арефьев И. Подготовка учителя к профильному обучению старшеклассников. Педагогика. 2003. – № 5. – С. 49-55.
2. Артемова Л. Профильное обучение: опыт, проблемы, пути решения. Школьные технологии. 2003. – № 4. – С. 22-31.
3. Бібік Н. Профільна школа як стратегія рівного доступу до якісної освіти. Директор школи. 2004. – № 37. – С. 2-3.
4. Зубалій М. Зміст навчальної діяльності старшокласників зі спортивного профілю. Здоров'я та фізична культура. 2008. – №3. – С. 1-5.
5. Іванова Л. Особливості профільного навчання з фізичної культури. Фізичне виховання в школі. 2004. – №1. – С. 5-6.

6. Інформаційний збірник міністерства освіти і науки України. – Київ: Педагогічна преса, 2004. – №6. – С. 32.
7. Котова О. В. Теоретичні аспекти профільного навчання в старшій школі. Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. в галузі фіз. культ. та спорту. Л., 2006. – № 10. – С. 13-41.
8. Котова О. В. Профільне навчання в старшій школі в умовах реформування освіти. Здоров'я і освіта: проблеми та перспективи: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. Донецьк, 2006. – С. 173-174.
9. Котова О. В. Принципи організації профільного навчання у старшій школі. Освіта на Луганщині. 2008. – № 1(28). – С. 52-55.
10. Котова О. В. Профільне навчання старшокласників в умовах сучасної школи: про підсилення антропологічних складових освіти. ПостМетодика. – Мелітополь, 2008. – № 7(84). – С. 329-333.
11. Організація профільного навчання. Довідник вчителя фізичної культури в запитаннях та відповідях. – Харків: «Ранок», 2007. – 180 с.
12. Шиян Н. І. Дидактичні засади профільного навчання у загальноосвітній школі сільської місцевості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док-ра пед.наук. – Харків, 2005. – 40 с.

Andrii Protsenko

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Bogdan Khmelnsky Melitopol State Pedagogical University

Oleksandr Kyrienko

Bogdan Khmelnsky Melitopol State Pedagogical University

1.7. Professional competence as a normative complex-integrative characteristic of the personality of a future physical education teacher

A physical education teacher is a pedagogical worker, a specialist in physical culture and sports, who has higher or special pedagogical education and the appropriate educational and qualification level, who organizes and carries out educational work with students of secondary schools to form their physical culture, promote harmonious development of personality, formation of positive character traits, strengthening of health, improvement of physical and psychological preparation for active life.

Dynamic social and cultural transformations, deep transformations in the educational sphere, accompanying the integration of Ukraine into the European educational community, cause continuous changes in the professional activities of modern teachers. It is impossible for a modern specialist to prepare for the requirements of the present only by expanding the subject content of professional training, because they have a supra-subject character and have a certain universality. Preparedness for professional activity today is not limited to a systematic set of knowledge, skills and abilities – it requires certain socially and professionally significant qualities, established motives, a conscious need for professional growth and self-development and more. This objectively determines the reorientation of education systems to the competency paradigm [11].

In modern pedagogy, the professional competence of teachers is actively studied, and approaches to the disclosure of its essence and

structure vary considerably. A significant contribution to the development of the competency approach was made by A. V. Khutorsky, M. S. Golovan, I. A. Zyazyun, I. O. Winter, L. M. Mitina, V. V. Yagupov, V. I. Whistler and others.

Analysis of theoretical and methodological sources [1, 2, 4, 7, 8, 9] allowed us to conclude that competence characterizes the ability of the individual to successfully implement certain functions, activities or solutions to tasks that are external to the individual and caused by social requirements and individual needs. Competence is formed and manifested in the activity, and therefore is a complex, multifaceted and multifaceted characteristics of this activity in accordance with the social order to it. As a realized potential of the individual, competence exists as a complex complex characteristic, a system of personal resources (knowledge, skills, methods of action, motives, attitudes, personal qualities, values, etc.), which ensure the effective operation of the specialist.

We will understand professional competence as a normative complex-integrative characteristic of personality, which determines its readiness and ability to perform the functions of professional activity and effective solution of typical professional tasks, focuses it on continuous professional self-improvement and self-realization based on creative use of acquired knowledge, professional and life experience. , values, abilities and professionally significant qualities [11, 12].

To describe professional competence, it is necessary to use several groups of criteria, which include:

- objective criteria – a person’s compliance with the requirements of the profession, its contribution to social practice. Subjective criteria – compliance of the profession with the requirements of man, his motives, inclinations; human satisfaction with the profession;

- performance criteria – achieving the desired results of society. Procedural criteria – the use of socially acceptable methods, techniques, technologies of professional activity;

- normative criteria – mastering and reproduction of norms, rules, standards of the profession. Individual-variable criteria – individualization of work, self-realization of personal needs, manifestation of identity;

- criteria of the current level – the current level of professional development. Prognostic criteria – growth prospects, the area of immediate professional development and self-development;

- criteria of professional training – willingness to accept the professional experience of others, professional openness. Creative criteria –

the desire to go beyond the profession, to transform its experience, to enrich the personal creative contribution;

- criteria of social activity and competitiveness - the ability to interest society in the results of their work, to draw attention to the urgent needs of the profession in the internal professional locus of control. Criteria of professional commitment – professional honor and dignity;

- qualitative and quantitative criteria – assessment of professionalism in quality parameters and quantitative indicators [11].

Since professional competence characterizes the activities of a specialist, it is appropriate to determine the structure of competence in relation to the structure of professional activity, which, as noted by MS Golovan includes the following components: awareness of needs, motivation, choice of activities [1, p. 28]. Awareness of the need and the formation of the motive requires a purposeful choice of ways and means of meeting the need, taking into account their own values. Choosing a course of action and planning activities requires special knowledge, developed cognitive skills, the ability to search, recover, creatively rethink information about how to implement and patterns of planned activities and related processes. This, in turn, will contribute to an informed and responsible choice of ways, means and methods of implementation. Execution of the planned actions requires the developed skills, mastery of methods of action, as well as significant emotional and volitional efforts.

Therefore, in the structure of professional competence of future physical education teachers there are at least three mandatory elements:

1. Personality-motivational – a system of qualities and personality traits that affect the outcome of professional activities. Motivation is a prerequisite, driving force and an important regulator of professional activity and development of professional competence. It includes all kinds of motivations: motives, needs, interests, aspirations, goals, ideals, etc., through which professional activity acquires personal meaning for the teacher – including the need for self-improvement, self-development and creative self-realization.

T. I. Levchenko points out that motivation «realizes human life relationships, regulates the processes of formation, development, transformation of personality. Motivation motivates actions, human behavior, determines the selectivity of the processes of perception, attention, memory, thinking, imagination, provides a choice of goals and means to achieve them, directs activities and actions to motivational objects, goals, supports the direction and intensity, regulates, controls the implementation of intentions, promotes the choice of new techniques and strategies for the implementation

of a particular motive» [5, p. 10]. There are three groups of motives for teaching: the internal need to work in a particular subject; the need to work with people (teach and educate them), which is based on awareness of their abilities, character, vocation; the need associated with the role due to the forced choice of profession, forced to solve the problems proposed by the profession [11]. Strong motivation can compensate for gaps in the development of some professionally important qualities, but weak motivation is almost impossible to compensate. Thus, the personal-motivational element of professional competence is system-forming.

2. Content – a system of professionally necessary knowledge and cognitive skills necessary for the effective performance of professional functions. Pedagogical, psychological, methodological, biological knowledge, as well as knowledge of physical culture and sports are professionally necessary for a future physical education teacher. It is important to know about yourself, your own abilities, needs, interests, as well as skills and abilities to work with information – search, analysis, comparison, systematization, generalization, etc.

In the process of learning theoretical knowledge goes through a number of stages – they are transformed from basic knowledge that exists in the individual in the form of concepts and judgments, in substantiating knowledge (laws, theories, rules, etc.), and from them by logical methods – in inferior knowledge [4, p. 65]. Knowledge is the foundation of competencies according to the TUNING methodology, which considers them as a dynamic combination of knowledge, understanding, skills, abilities and abilities and is formed in different disciplines and assessed at different stages [3, p. 7]. Professional knowledge should be formed at all levels: methodological (knowledge of patterns of development, conditionality of educational goals, etc.); theoretical (knowledge of laws, principles, rules of pedagogy and psychology, basic forms of activity, etc.); methodical (level of designing the educational process); technological (the level of solving practical problems of teaching and education in specific conditions) [10, p. 27]. Strong systemic professional knowledge is the basis of worldview, a condition of creative self-realization, development of abilities and talents of future teachers.

3. Operational – a system of skills, abilities and methods of action necessary for the effective implementation of the functions of professional activity. To this element we include the possession of tools, methods, techniques and technologies of professional activity based on the creative use of professional knowledge; skills and abilities of organization of

pedagogical interaction, coordination of efforts of all participants of pedagogical process; managing other people's activities, etc.

All the professional skills of a future physical education teacher are possible, as suggested by R. V. Maslyuk, divided into blocks: communication-organizational, control-evaluation, personal-behavioral, operational-managerial, creative, gnostic, methodical [6, p. 64]. Operational element of professional competence of the future physical education teacher involves active development of means and methods of physical education and training, the ability to provide an individual approach to physical development of students, active subject-subject interaction of teachers and students.

Sources

1. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. Вища освіта України. 2008. – №3. – С. 23-30.
2. Донченко Л. М., Непша О. В., Зав'ялова Т. В., Іванова В. М. Особливості формування професійно важливих компетенцій майбутніх учителів географії в процесі практичної підготовки. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. 2020. – Вип. 69. – Т. 2. – С. 112-117.
3. Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система: довідник користувача/пер. з англ.; за ред. д-ра техн. наук, проф. Ю. М. Рашкевича та д-ра пед. наук, доц. Ж. В. Таланової. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – 106 с.
4. Заблоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2008. – Вип. 40. – С. 63-68.
5. Левченко Т. І. Модифікація суб'єкта в річних видах діяльності; Монографія. Вінниця: «Нова книга», 2011. – 448 с.
6. Маслюк Р. В. Професійна підготовка майбутніх учителів фізичної культури в системі «педагогічний коледж – педагогічний університет»: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Умань, 2015. – 286 с.
7. Непша О. В. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх учителів географії під час педагогічної практики. Географія та туризм: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди (26 лютого 2020 р., м. Харків) Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020. – С. 32-36.
8. Непша О. В., Гришко С. В., Блищик М. В., Педерій Д. М. Формування професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя географії в процесі виробничої практики. Актуальные научные исследования в современном мире // Журнал. Переяслав, 2020. Вип. 11(67). – Ч. 8. – С. 134-139.
9. Непша О. В., Гришко С. В. Роль навчальних практик у формуванні професійних компетенцій майбутніх вчителів географії. Збірник тез за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Філософські обрії сьогодення» 19 листопада 2020 р. Херсон: ХДАЕУ, 2020. – С. 91-93.
10. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – К: СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
11. Проценко А. А. Формування професійної компетентності майбутніх учителів фізичної культури у процесі виробничої практики: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Кропивницький, 2018. – 20 с.
12. Проценко А. А., Котова О. В., Суханова Г. П. Роль педагогічної практики у формуванні професійних компетенцій майбутніх учителів. Збірник тез за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Філософські обрії сьогодення» 19 листопада 2020 р. Херсон: ХДАЕУ, 2020. – С. 100-103.

Roman Rybachok

Candidate of Sciences in Physical Education and Sports
Bogdan Khmelnsky Melitopol State Pedagogical University

Oksana Kovalchuk

Bogdan Khmelnsky Melitopol State Pedagogical University

Hanna Vazhynska

Bogdan Khmelnsky Melitopol State Pedagogical University

1.8. The essence of professional training of future teachers of physical culture in a pedagogical institution of higher education

Modernization of the education system has set higher education institutions the task of improving the training of future professionals in the field of physical culture on the basis of innovative technologies. In the framework of the formation of a new paradigm of higher professional education, the issues of ensuring the social adaptation of the student to constantly changing living conditions, the formation of a spiritually and physically healthy specialist are essential [1, p. 110].

Professional training of future teachers of physical culture in the pedagogical space of the humanitarian institution of higher education on the basis of mobile learning will solve one of the problems facing the school, namely the formation of physical culture of the student, able to fully and comprehensively carry out future professional activities [2; 3, p. 31].

Modernization of physical culture activities of future teachers in higher education institutions, based on the formation of physical culture of the individual, helps to improve the quality of professional training in the humanitarian institution of higher education. In turn, the development of the content of physical culture activities in higher education on the basis of non-traditional and innovative approaches such as mobile learning, physical culture and health systems of exercise taking into account the development of professionally important qualities, students of different pedagogical specialties and implementation of national-regional requests and needs of young people. In this aspect, the creation of the concept and implementation of the method of forming the physical culture of the student's personality, will ensure the effectiveness of the pedagogical process [4, p. 141; 5, p. 157; 6, p. 164].

Modernization of professional training of teachers of physical culture at the present stage fits into the overall strategy of educational policy of Ukraine, the most important task of which is to achieve high quality

education, its compliance with the needs of the individual, society and state [7].

Training of professionals in the field of physical culture and sports attracts the attention of scientists. Of fundamental importance are the works in which the issues of professional training of future teachers of physical culture in Ukraine (O. A. Arkhipov, L. V. Bezkorovaina, V. G. Besputchyk, N. G. Byshivets, E. S. Vilchkovsky, S. S. Ermakov, V. O. Kuksa, M. O. Nosko, V. M. Platonov, A. M. Solonenko, N. I. Stepanchenko, L. P. Sushchenko, B. M. Shiyani and others); industrial (pedagogical) practice (G. V. Bezvekhnya, A. A. Protsenko); development of pedagogical skills (T. F. Matviychuk, O. V. Kotova, O. O. Svyridenko, T. T. Roters) and professional competence (V. Azarov, G. S. Bogdanova, S. O. Moiseev).

We adhere to the interpretation of the concept of «professional training» as a comprehensive, purposeful organization of the student's life during all years of study, software ensures his readiness for professional activity.

The analysis of the problem allowed to identify the components of the process of professional training of future teachers of physical education in higher education:

- target component (goals and objectives of the training process (target component));
- content component (content of education to be mastered by students) (content component);
- technological component (activities of students and teachers, including reflective);
- the effective component of the personality of the student, graduate (expected result).

Solving the problem of professional training of future teachers of physical culture, we proceed from the fact that the student is active in the process of interaction with the outside world, in activities. In order for a future physical education teacher to be able to engage in a certain activity, he must be prepared for it. Readiness for activity is considered as a necessary condition for successful work.

Since we are considering the process of professional training of future physical education teachers, the content of readiness as a result of this process must have a specific characteristic. Based on this, consider the effective aspect of the process of professional training of future teachers of physical culture – the formation of professional readiness.

Professional readiness of the future teacher of physical culture – integrative personal education, which is manifested at the subjective level

as a complex system that integrates motivational, cognitive and activity components [5, p. 159; 6, p. 165].

The motivational component is the basis for the formation of all other components of readiness, because the success of the activity is primarily determined by the appropriate focus of the individual on it, ie the presence of appropriate motives, needs, interests, values and attitudes. Thus, the basis of professional readiness of students, which is directly expressed in the professional and pedagogical orientation, is a specific system of motives.

The specificity of the professional readiness of a physical education teacher lies in the level of the formed pedagogical orientation. The immediate components of the latter.

The cognitive component allows to develop the needs, motives, interests, values of the future teacher in the process of professional training [8, p. 25]. In developing this component, we proceeded from the fact that any modern teacher can not successfully solve the tasks set before him in professional activities, without the necessary knowledge. The professional knowledge of the future teacher can be represented in a certain hierarchy: theoretical, methodological, applied. The list of professional knowledge that a physical education teacher must possess, which are the essence of the profession, is determined by the state educational standard. Among the features of professional and pedagogical knowledge we note the complexity, the ability to synthesize the studied sciences and personal color.

In pedagogy, the need to highlight the structure of the content of training has been proven. Theoretical training of students provides mastery of theoretical knowledge of the pedagogical profession – the basics of science used in this profession; concepts and categories of professional orientation [9, p. 94; 10, p. 275].

Methodical training is the study by students of methods, techniques and technologies of mastering the chosen profession, professional and pedagogical skills and abilities necessary for future teachers to organize and conduct a variety of work on physical culture [2].

Practical training, in our opinion, is the university stage of mastering the profession of physical education teacher, as in this period there is an initial (trial) use of acquired professional and pedagogical knowledge, skills, abilities in various types of pedagogical practice [11, p. 7-9] .

Reflective training provides the formation of future teachers of physical culture holistic view of the correctness of the chosen teaching profession, the compliance of their own personal qualities necessary for professional qualities, awareness of the difficulties encountered in preparing for professional activities [4, p. 141-145] .

The specificity of the work of a physical education teacher is determined by his functions. The main functions are distinguished – educational, educational, managerial-organizational, design, administrative-economic [5, 6,7].

The activity of a physical education teacher takes place in conditions of mental and physical tension, under the influence of environmental factors. All this requires a physical education teacher to have both general pedagogical and specific skills. There are the following skills of a teacher of physical culture: constructive, organizational, communicative, gnostic and motor [12, p. 18].

Constructive skills are related to the selection of educational material, the implementation of planning, the need to timely purchase and repair sports equipment and inventory. Organizational skills are related to the implementation of planned plans. Communication skills help the teacher to communicate with students, colleagues, parents, people around him. Gnostic skills are related to the study of both the individual student and the class, with the analysis of the pedagogical situation. Motor reflect the teacher's ability to perform physical exercises [13, p. 160].

In our study, we highlight the following groups of pedagogical skills of the future teacher of physical education:

1) organizational – the ability to organize different types of physical culture and sports activities;

2) design – the ability to plan and conduct various types of physical culture and sports educational activities;

3) prognostic – the ability to predict the results of sports work;

4) constructive – the ability to select, analyze, synthesize material by profession;

5) communicative – the ability to establish pedagogically appropriate relationships, find contact, common language and the right tone of communication with different people;

6) reflexive – the ability to reflexive analysis of their professional activities.

The degree is formed by professional orientation and pedagogical skills and determines the pedagogical qualities of the future teacher of physical culture [14, p. 121]. In our work we highlight such qualities as sociability, high level of intelligence, emotional stability, restraint, high normative behavior, courage, sensitivity, developed imagination, self-confidence, high self-control, adequacy of self-esteem and others.

The above analysis of approaches, interpretations to determine the readiness and its structure for different activities allows us to clarify our

understanding of the readiness of future teachers of physical education through the result of targeted training, characterized by professional and pedagogical orientation, knowledge and skills and certain personality traits [2, 5, 6, 7, 12, 13, 14].

Sources

1. Карабанов С. О., Непша О. В. Інформаційно-комунікаційні технології в підготовці майбутніх фахівців у сфері фізичної культури і спорту. Збірник статей, тез і доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософія здоров'я – здоровий спосіб життя – здорова нація». – Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2018. – С. – 110-113.
2. Степанченко Н. І. Система професійної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання у вищих навчальних закладах: автореф. дис. доктора пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». – Вінниця, 2017. – 42 с.
3. Горбатюк Р. М., Тулашвілі Ю. Й. Мобільне навчання як нова технологія вищої освіти. Вісник Ужгородського національного університету Серія: «Педагогіка, соціальна робота». Вип. 27. – 2013. – С. 31-34.
4. Солоненко А. Виховання праксеологічної культури студентів педагогічного університету (спеціальність «Фізична культура») у процесі професійної підготовки. Педагогіка і психологія професійної освіти. №6. 2014. – С. 141-152.
5. Ушаков В. С., Проценко А. А. Професійна підготовка майбутніх вчителів фізичного виховання у вищих навчальних закладах. Фізичне виховання та спорт у контексті державної програми розвитку фізичної культури в Україні: досвід, проблеми, перспективи. – Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2014. – С. 157-160.
6. Котова О. В., Непша О. В. Структурні компоненти підготовки майбутніх вчителів фізичної культури у вищих навчальних закладах. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон: ХДУ. 2014. – Вип. 81. Том 1. – С. 164-168.
7. Проценко А. А. Формування професійної компетентності майбутніх учителів фізичної культури у процесі педагогічної практики: автореф. дис... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Кропивницький, 2018. – 20 с.
8. Денисенко Н. В. Філософсько-освітні засади формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя нової генерації. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. №19. 2018. – С. 25-29.
9. Солоненко А. М. Практико-орієнтована культура студента педагогічного університету: теоретичні засади. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. №13, Том 2. 2014. – С. 94-98.
10. Солоненко А. М. Виховання праксеологічної культури майбутніх учителів біології у процесі вивчення дисциплін професійно-практичного циклу. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. №14. Том 1. 2014. – С. 275-280.
11. Абдураман А. Ш., Іваненко В. В., Непша О. В., Суханова Г. П., Ушаков В. С. З досвіду організації позаурочної роботи студентів на педагогічній практиці в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького. Географія та екологія: наука і освіта: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф.(м. Умань, 26-27 квітня 2012 р.). Умань: Видавець «Сочинський», 2012. – С. 7-9.
12. Проценко А. А. Функциональное содержание профессиональной деятельности учителя физической культуры. Вестник адукацыі (Вестник образования). № 10 (октябрь). Минск, 2017. – С. 18-25.
13. Котова Е. В. К вопросу о современном состоянии профессиональной подготовки учителя физической культуры. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Харків: ХДАДМ (ХХІІІ). 2007. – № 6. – С. 160-164.
14. Проценко А. А. Структура підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування професійних компетентностей. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон: ХДУ, 2017. № 76. Т. 2. – С. 121-125.

Hanna Sukhanova

Bogdan Khmelnsky Melitopol State Pedagogical University

Volodymyr Ivanenko

Bogdan Khmelnsky Melitopol State Pedagogical University

1.9. Organizing and conducting physical education classes with students of the special medical group in higher education institutions

The problem of substantiation of physical activity of students of special medical groups has become especially relevant today, when in recent years in Ukraine there have been many deaths during physical education classes in secondary schools. That is why the Ministry of Education and Science of Ukraine issued Order No. 1078 of November 27, 2008, which focuses on ensuring the organization of special medical groups and groups of therapeutic physical culture in higher education institutions. Hundreds of thousands of students study in higher education institutions of Ukraine, a significant percentage of whom have certain permanent or temporary health defects associated with physical disabilities and reduced functional capabilities of the body. These shortcomings can be eliminated through physical education classes, which are an important part of the learning process in higher education institutions of III-IV level of accreditation [12].

One of the main principles of physical education – the principle of health orientation, the content of which is to ensure a health effect in the process of exercise – is today extremely relevant for physical education of student youth considered in a number of works – V. M. Platonova, M. M. Bulatova (1995), O. D. Dubogaya (1996, 2012), O. S. Kutsa (2003), T. Yu. Krutsevich (2000), S. I. Prisyazhnyuk (2008), B. M. Shiana (2004), A. W. Maglyovany (2007), A. A. Assessment (2011). In this regard, the problem of improving the health and improving the physical fitness of students of special medical groups (SMG) on the basis of effective, science-based programs in physical education is of paramount socio-economic importance considered in the works – A. V. Maglyovany, V. M. Belova, A. B. Kotova (1998), O. M. Vatsebi, S. P. Kozibrotsky (2003, 2005), T. Yu. Krutsevich (2003), T. Boychuk (2007) and others.

Physical culture is an important tool in the system of education and upbringing of student youth. Formation of the foundations of a healthy lifestyle, organization of active recreation, development and relationship of physical and spiritual strength, rehabilitation and correction of health, development of positive moral and volitional qualities [11].

Health is an integral qualitative characteristic of the individual and society, which combines social, spiritual, mental, physical components and gives a person a sense of inner harmony, well-being and overall satisfaction with life. Therefore, the most important task of the teacher is to take care of the health of students, because it is the key to cheerfulness, vigor, full mental and physical development [7, 8, 10].

However, it is necessary to assess the real state of affairs realistically and without exaggeration. Physical culture and sports in terms of maintaining and restoring health should be much higher than they are today. Therefore, every health and physical education worker needs to find his place in solving the problems of implementing new technologies to improve and restore the health of students [18].

The process of physical education of debilitated students is very complex. Only with a deep understanding of this process can you effectively and correctly use the opportunities that exist in educational institutions for successful work with such students. Nowadays, it is especially necessary to update the forms and methods of this work.

In order to ensure the most effective process of physical education of students assigned to special medical groups, it is necessary to clearly imagine the tasks that need to be solved.

The most important task of physical education in special medical groups is to promote health, promote harmonious physical development and harden the body. To accomplish this task, it is necessary, in fact, to provide each student with a full quantitative and qualitative motor regime. The solution to this problem largely depends on the correct choice of medical team for each student. Meanwhile, in the practice of selecting a medical group there are serious shortcomings [15].

The number of young men and women who belong to a special medical group is often excessive, and these groups often include people who could be fully involved in the preparatory or even the main group. As rightly noted by V. S. Yazlovetsky, the lack of a unified approach of doctors to determine a special medical group, the definition of a group for physical education only on the basis of the diagnosis of the disease without taking into account the degree of functional disorders, physical development and fitness lead to the percentage of students with disabilities institutions are often overstated. Often doctors and specialists enroll many students with minor disorders of the musculoskeletal system or cardiovascular system in a special medical group without good reason. Reinsurance, as well as the misinterpreted principle of «do no harm first» causes great harm to the health of young men and women who often need

physical activity for full physical and mental development, but are deprived of the burden of being in a special medical group [16, 17, 19].

Prohibition (so-called «exemption» from physical exercises) or partial restriction of certain motor exercises, which does not have sufficient grounds, causes serious damage to the recovery of students who have suffered illnesses. It should be noted that those exercises to which the body is poorly adapted (which is why they are the greatest danger of overdose), are the most valuable in the conditions of careful, clearly dosed use. Any exercises can be excluded only for a while, after which they should be applied gradually. Do not eliminate, but use these exercises in doses, which is one of the most important tasks of physical education in a special medical group.

Achieving the maximum health effect in the process of training requires the use of differentiated (depending on the existing disorders and the amount of adaptive capacity) methods of training. This is why it is unacceptable to unite students of a special medical group with students of other medical groups. In accordance with the requirements of special medical groups at the Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University named after are divided into four groups for the relevant diseases:

- diseases of the cardiovascular system;
- diseases of internal organs (respiratory system, urogenital system, endocrine system, digestive system);
- diseases of the central nervous system and visual organs;
- diseases and injuries of the musculoskeletal system.

There are three main principles underlying the physical education of students who belong to a special medical group due to their state of health [1-6].

The first principle is the health, treatment and prevention of the use of physical education. Any physical exercises and sports in our country in accordance with the program guidelines of the physical culture movement of the state have a health focus. For students in a special medical group, this principle is paramount. Selecting the means of physical education, he goes through all stages of methodology and organization of classes. The importance of this principle is explained by the much larger volume of health tasks when working with contingents of a special medical group.

The second principle of physical education of students of special medical group is a differentiated approach to the use of physical culture depending on the nature and presence of structural and functional disorders in the body caused by pathological processes.

During any exercise, the loads used are differentiated according to age, gender and physical fitness. In the classes of a special medical group,

in addition, the factor that determines the quantitative and qualitative features of physical activity and the possibility of hardening, is a disease that characterizes the uniqueness of the organism. These features require for each student separate means and methods of physical education.

The third principle, which must be observed in the process of physical education of students of the special medical group, is the professional and applied orientation of classes. Conducting physical education classes with students of the special medical group who have previously suffered from the disease, the teacher must not only ensure the fastest recovery of damaged organs and systems, but help the student in the process of exercise to acquire the necessary motor skills for physical training, grind them, prepare the central nervous system and other functional systems of the body so that they can ensure high efficiency of the future specialist. Given that students as a result of the disease often have significant disorders in the body that make it difficult to adapt to conditions of physical stress, it becomes obvious the difficulty of implementing this principle.

Sources

1. Белогурова Л. В., Рибковський А. Г., Чамата О. О. Фізичне виховання студентів у спеціальних медичних групах: Навчальний посібник. – Донецьк: ДонНУ, ТОВ «Друк – Інфо», 2010. – 143 с.
2. Бісмак О. В. Лікувальна фізична культура у спеціальних медичних групах: навч. посіб. – Харків: Вид-во Бровін О.В., 2010. – 202 с.
3. Боднар І. Організаційно-методичні особливості занять з фізичного виховання зі студентами спеціальної медичної групи. Молода спортивна наука України. Збірник наук. праць. Вип.7. Т.2. – С. 327-330.
4. Давиденко О., Вржесневський І. Теоретико-методичні аспекти проведення занять зі спеціальною медичною групою. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2002. – №2-3. – С. 53-56.
5. Дубогай О. Д., Завацький В. І., Короп Ю. О. Методика фізичного виховання студентів, віднесених за станом здоров'я до спеціальної медичної групи: Навчальний посібник. – Луцьк: Надстир'я, 1996. – 222 с.
6. Дубогай О. Д., Цюсь А. В. Методика фізичного виховання студентів спеціальної медичної групи: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 276 с.
7. Котова О. В., Непша О. В., Попазов О. О. Ставлення студентів до фізичної культури і спорту як способу формування здорового способу життя. Актуальные научные исследования в современном мире. Переяслав-Хмельницький, 2019. – Вып. 1(45), ч. 5. – С. 51-56.
8. Купреєнко М. В., Непша О. В. Використання фізкультурно-оздоровчих технологій в оптимізації рухової активності студентської молоді. Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи: збірник матеріалів ІІ-ої Міжнародної науково-практичної конференції. Баку-Ужгород-Дрогобич: По світ, 2017. – С. 433-435.
9. Наявко І. І. Організація і методика проведення занять та самостійної роботи з фізичного виховання зі студентами спеціальних медичних груп: навч. пос. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2008. – 130 с.
10. Непша О. В., Суханова Г. П. Формування мотиваційно-ціннісного ставлення студентської молоді до занять фізичною культурою. Фізичне та спортивне виховання у вищих навчальних закладах. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13- 15 жовтня 2017 року. Запоріжжя: ЗНТУ, 2017. – С. 30-33.
11. Непша О. В., Суханова Г. П. Значення фізичної культури для студентів, що займаються у спеціальних медичних групах. Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (20-21 квітня 2017 року): збірник тез. Бердянськ:БДПУ, 2017. – С. 307-309.
12. Непша О. В., Суханова Г. П., Іваненко В. В. Здоров'я як потреба і цінність людини в сучасному суспільстві. Роль освіти у формуванні життєвих цінностей молоді: Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – С. 180-182.
13. Особливості фізичного виховання у спеціальних медичних групах: методичні рекомендації / Я. М. Яців та ін. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2012. – 47 с.

14. Проценко А. А. Педагогічні умови оцінювання психічного стану студентів спеціальної медичної групи з фізичного виховання. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету: зб. наук. статей / Ред. кол.: І.П. Аносов (голов. ред.) та ін. Мелітополь, 2011. Вип. 6. – С. 264-271.
15. Суханова Г. П., Непша О. В. Моніторинг здоров'я студентів вищих навчальних закладів, віднесених до спеціальних медичних груп. Стратегічне управління розвитком фізичної культури і спорту: збірник наукових праць. – Харків: ХДАФК, 2017. – С. 284-288.
16. Суханова Г. П. Форми і засоби проведення занять з фізичного виховання зі студентами спеціальної медичної групи. Актуальные научные исследования в современном мире: XXVII Междунар. научн. конф., 26-27 июля 2017 г., Переяслав-Хмельницкий // Сб. научных трудов. Переяслав-Хмельницкий, 2017. Вып. 7(27). Ч. 3. – С. 53-57.
17. Суханова А. П., Ушаков В. С. Мотивационный компонент физической культуры студентов специальной медицинской группы. Актуальные научные исследования в современном мире. 2018. № 8-3 (40). – С. 50-55.
18. Ушаков В. С. Шляхи формування фізичної культури особистості студентів вищих навчальних закладів. Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.(25-26 квітня 2018 року). Том 2. Бердянськ: БДПУ, 2018. – С. 108-109.
19. Язовецький В. С. Фізичне виховання учнів з відхиленням в стані здоров'я. Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2004. – 352 с.

Tetiana Khrystova

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Vladyslav Pyurko

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

1.10. Synergistic approach of improvement of professional competence of physical culture teacher

Dynamic social and cultural transformations, profound transformations in the educational sphere, accompanying Ukraine's integration into the European educational community, are driving changes in the professional activities of the modern Teachers. Requirements for a modern specialist are largely subject. This means that the improvement of training is not solved today only by expanding its substantive content. Preparing for professional activities in today's environment is not limited to broadcasting a systemic body of knowledge and skills. It requires the development of certain social and professionally significant qualities and personality traits. This objectively leads to a reorientation of education systems towards a competency paradigm [1, 5].

Integration competency approach in training system is an objective necessity, formed in education as a response to social, economic, political, educational and pedagogical challenges of the market economy under globalization. Modern experts are required, which cannot be prepared only by expanding the subject matter of training, because they are different in nature and unsubjects some versatility. Preparedness for professional work, so the system is not limited body of knowledge and skills – it requires certain socially and professionally significant qualities formed motives and

perceived need for professional growth and self. The new requirements of higher education in Ukraine and the many changes occurring in the field of physical education and sport, clearly outline the wide range of issues related to the problems of improvement of professional skills, in particular this applies to different aspects of improving the professional competence of teachers of physical culture [8].

Attention from the state physical education and sport determined by their difficulty in introducing the modified terms of socio-cultural and politico-economic development of the modern, new requirements for professional skills of teachers of physical education. Formation of professional competence, which is accompanied by significant quantitative and qualitative structural transformation of the individual, to ensure the normal functioning of the human subjects of labor, requires specific conditions and future career during training. In terms of today's sports and the sports movement is an important component of social and cultural life; is a multifunctional phenomenon, which is a leader in physical and spiritual culture; stands relatively independent sector of the national economy; making a contribution to the economy [6]. The urgency of finding effective ways to improve the professional competence of teachers of physical training is determined by the needs of society in a new generation of teachers, which at high levels can realize the health, educational and training objectives consistent with the priorities of state educational policy of Ukraine. An important role in achieving a high level of professional competence given to postgraduate education system, which creates favorable conditions for process optimization training teaching staff, continuing professional development, self-development and self-improvement.

In modern teaching science developed a theoretical basis for solving this problem [2, 5]. Structural and logical analysis of the scientific literature shows that significant attention to improving the professional competence of teachers of different specialization in terms of postgraduate education paid F. Baybanova, I. Grishin, N. Wood, N. Stone, A. Onats, M. Polishchuk, V. Sayuk, E. Sof'yanu, V. Strelnikov, L. Shevchuk and others. However, it was established that the problem of increasing and improving the level of professional competence of teachers of physical education in the postgraduate education is considered only in certain works of G. Bogdanova, L. Pyevitsynoyi, T. Pankratovych.

The value of competency approach to teacher training is that within it focuses on the practical component of training, directed activities to ensure readiness and capability specialist to perform a variety of social and professional functions, to act in changing and complex situations of

professional activity [11]. Thus, to determine the content and ways of forming professional competence can be subject to a thorough definition of the features of professional activity, typical tasks and functions of professional, determined in accordance with regulatory requirements.

In modern scientific and pedagogical literature it is not given enough attention to research of various aspects of the problem of raising the level of professional competence of the physical culture teacher in the system of postgraduate pedagogical education.

On the basis of aforesaid, the purpose of the work was to provide characteristics of pedagogical conditions that will increase the level of professional competence of the physical culture teacher in the system of postgraduate pedagogical education.

According to modern ideas, professional competence is a normative complex and integrative characteristic of a personality that defines its readiness and ability to perform functions of professional activities and effective solution of typical professional Tasks, focuses her on the constant professional self-improvement and self-realization based on the creative use of acquired knowledge, professional and life experience, values, abilities and professionally important qualities. It is defined as the quality of the employee's activity, which ensures the effectiveness of the solution of professional-pedagogical problems and typical professional tasks that arise in real situations of pedagogical or scientific-pedagogical activity, and depends on Qualifications, generally accepted of values, morality and ethics, possession of educational technologies, technologies of pedagogical diagnostics (surveys, individual and group interviews) and psychological and pedagogical correction, life experience, Permanent Improvement and implementation of the ideas of modern pedagogy, methods of teaching and teaching of disciplines and subjects, use of scientific literature and other sources of information to create modern forms of teaching, implementation Evaluation and value proposition reflection [10].

The professional competence of the physical culture teacher is defined as the complex integral state of his/her personality, which is characterized by a high level of theoretical, methodical, practical and psychological readiness to carry out professional and pedagogical Activities in accordance with the qualification requirements. The high level of personal qualities of the teacher and the ability to display a high level of social and pedagogical activity also acquires an important importance [7]. This definition is fully disclosed content fullness of professional competence.

Specificity of professional activity of the teacher of physical culture is manifested in the complex solution of the health-improving educational

tasks in the context of formation of physical, psychological, spiritual and social health of pupils in educational The modern school process. Based on the results of the systematic analysis of scientific and methodological literature, generalization of own experience, you can state that the peculiarities of professional activity of the teacher of physical culture manifests itself in complex generation and combination Theoretical knowledge, methodological approaches, motive skills and skills, free possession of the content of the curriculum and physical and health technologies. Taking into account the above theoretical and methodological positions, the professional competence of the teacher of physical culture should be understood as an integrative professional personality characteristics, which includes the combination of theoretical, psychological and pedagogical Knowledge, methodical approaches, motive skills, professionally important personal qualities, which allow the teacher of physical culture to effectively solve the pedagogical tasks in the educational process of a comprehensive educational institution.

To improve the level of professional competence of a physical culture teacher, it is necessary to create pedagogical conditions that will contribute to the effective implementation of this process. In a large explanatory vocabulary of the modern Ukrainian language, the term "condition" is defined as the necessary circumstances, features of real reality that allow the implementation, formation of something or contribute to something [4, 12]. This concept is quite widespread in scientific writings, emphasizing its significance for modern pedagogical science. In the context of our research, we will consider pedagogical conditions as important factors contributing to raising the level of professional competence of the physical culture teacher in the system of continuous pedagogical education.

The analysis of psychological and pedagogical literature allows us to assert that the notion of "pedagogical conditions" is considered in different aspects, while many authors cite their interpretation. So, G. Bogdanova believes that pedagogical conditions constitute a meaningful characteristic of the components (the content, organizational forms, means of training and the character of the relationship between the teacher and pupils), which simulate the pedagogical system [2]. V. Chaika examines the pedagogical conditions as specially created real circumstances of the professionally oriented work of those who are studying [9]. According to T. Sorochan pedagogical conditions are the peculiarities of the preparation of school principals to managerial activity in the system after the Diploma of Pedagogical education, which contribute to the development of professionalism [6]. In our opinion, pedagogical conditions are specially created circumstances that involve the

choice of content, forms, methods of teaching and contribute to achieving a high level of professional competence.

It should be noted that pedagogical conditions are different from other conditions, for example, social, psychological, and organizational [3]. Social conditions reflect the peculiarities of society's attitude to the problems of professional competence of pedagogical workers, requirements to attestation of teachers. Psychological conditions are based on the laws of development and self-realization of a teacher and provide psychological comfort taking into account individual characteristics. Organizational conditions define the general requirements for the structure and order of training by teachers of refresher courses [6].

Based on the peculiarities of continuous training and retraining of pedagogical staff, taking into account the theoretical and methodological provisions of increasing the level of professional competence of the physical culture teacher in the system of postgraduate pedagogical education, We have substantiated and defined the pedagogical conditions that contribute to the increase of the level of specified quality in specialists of physical culture, as well as the ways of their implementation in the practice of continuous pedagogical education.

The first pedagogical condition – ensuring positive dynamics of development value proposition the attitude of teachers of physical culture to professional self-improvement and self-development during training. The basis of pedagogical conditions laid the conscious, purposeful choice of a teacher of physical culture regarding value proposition attitude to own creative self-development and self-improvement. This is because the value proposition of the physical culture teacher's attitude to professional improvement is one of the most important factors in improving the level of professional competence. The presence of a value proposition attitude of the teacher to professional self-improvement and self-development is the motivation that is needed to carry out certain actions that will lead to positive results in professional activities and personal development [1].

To enhance the value proposition attitude, motivation and interest of the teacher to the professional self-improvement, we introduced a "portfolio of professional achievements of the teacher of physical Culture", which was to encourage participation in various activities with Improvement of professional training, independently plan own activities, the ability to choose measures to improve the level of vocational competence in accordance with their own needs. Another component of providing a positive dynamics of development value proposition the attitude of teachers of physical culture to professional self-improvement and self-development

is the creation of the appropriate environment and atmosphere in the pedagogical team, which supports and Creative pedagogical Search is encouraged, qualified methodological assistance is provided.

The second pedagogical condition consists in expansion and enrichment of practical experience of physical culture teachers with the competent of solving pedagogical situations that arise in professional activity, based on the use of interactive teaching methods. In this context, it is assumed the formation of cognitive skills, communication abilities in the process of solving specially modeled professional situations; development of ability to interact with all participants of the teaching and educational process taking into account the principles of humanistic pedagogy; Creating comfortable conditions for teaching teachers of physical culture, in which each participant feels equal partner, successful and intellectually capable; exchange of professional practical experience, which helps to find an adequate way of solving pedagogical situations, which arise in professional activity of the teacher of physical culture.

Based on the specifics of the professional activity of physical education teachers, we highlighted as a third pedagogical condition for improving the mastering process by teachers of modern physical and health technologies and preparing for their implementation in Educational-educational process of secondary school. Raising the level of professional competence of the teacher of physical culture includes accumulation of not only theoretical information, but also mastering practical skills in modern technologies of physical and recreational activities. According to the above, we have introduced a project of professional development, which aims to increase the musculoskeletal experience of physical education teachers and master classes to create skills to elect and implement modern fitness technologies in Teaching and educational process during the lessons of physical education and extracurricular activities with students of secondary school.

The university-type higher education institution is the tip of the education system and is traditionally regarded as the center of intellectual and spiritual formation of the students. Therefore, the third pedagogical condition requires students to provide information on forms, methods and means of development and improvement of vital motive qualities, preservation and strengthening of health, increase of level of physical preparedness. The urgency of the problem of the student's health is associated with the need to instill her to a healthy lifestyle, to increase its physical activity as an important part of intellectually creative personality. There is a contradiction between the need of society in healthy citizens, able to realize its physical, intellectual forces in the sphere of production,

science, culture and low level of public health and indifferent attitude of people, in particular, significant Number of subject teachers, to a healthy lifestyle. Consequently, the urgent need to prepare higher education applicants, which are aware of the significance healthy lifestyles and health-saving technologies, is overdue.

Today there are no generalizing works of scientists from Ukraine and abroad, which discusses theoretical and methodical foundations of forming positive attitude to physical culture among students of universities and outlined and previously documented these principles. The modern complex socio-economic situation in Ukraine, as well as the state of general culture and spirituality of population brings to the national Higher School a new extremely important task. Its essence is the need to review the conceptual bases of the organization of training of specialists and appropriate definition of its content and technologies that would provide a qualitatively new level of their professionalism [3, 12].

Participation of the teachers of physical culture in the projects of professional development contributes to the level of professional competence, formation of thorough knowledge and skills in teaching methods of physical education, use of innovative. Health-saving technologies of studying in physical raising and physical-cultural and health-improving direction of physical culture lessons. Attracting specialists of physical culture to professional improvement projects positively influences the increase of their motivation to creativity, self-education and self-improvement.

Master classes provide a possibility for teachers of physical culture to get acquainted with the practical experience of leading teachers and master professional skills of conducting lessons using a variety of fitness programs. During the master classes, teachers have the opportunity not only to see, but also independently perform those exercises and techniques that the master teacher applies in his practice. This is positively reflected on the professional growth of the teacher and his level of professional competence.

Master classes are an interesting form of organization of training for teachers who exhibit an active position on finding ways of their professional growth, and for teachers who passively refer to their own professional development. The important value of the master classes are also for the master teacher, because he develops and improving his professional skills and skills. Master classes are designed for a certain group of physical culture teachers, who are united by a common goal – to adopt his work experience, professional and personal qualities, skills, etc. in the teacher-master. Most often, this transmission is carried out by direct display of tricks to explain

each action. The Master class includes a set of methodical techniques, original pedagogical actions on effective solution of educational tasks, which only this teacher owns. The positive result of training in the Master class is that: the teacher, having mastered the proposed master teacher with the mechanism of learning, activates his pedagogical experience and finds ways to update it; the passive teacher, performing a certain action algorithm, is included in the active cognitive activity.

Thus, characterized by pedagogical conditions is a favorable basis for achieving a high level of professional competence of physical education teachers, their professional growth and self-improvement. Especially we focus on the application of interactive forms of learning and implementation of master classes that most effectively influence the dynamics of professional competence development.

Prospects for further research in this direction will be aimed at presenting the experimental results of the proposed pedagogical conditions for the development of professional competence of physical education teachers in the postgraduate pedagogical Education.

Sources

1. Азаров В. Розвиток професійної компетентності вчителя фізичної культури в системі методичної роботи загальноосвітнього навчального закладу. Теорія та методика управління освітою. 2012. – № 9. – [Електронний режим]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tmuo_2012_9_4.
2. Богданова Г. С. Характеристика педагогічних умов підвищення рівня професійної компетентності вчителя фізичної культури. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2013. – № 8(2). – С. 18-24.
3. Божик М. В. Професійні та особисті якості вчителів-предметників і особливості їх формування засобами професійно-прикладної фізичної підготовки. Теорія та методика фізичного виховання. 2009. – № 9 (59). – С. 17-35.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
5. Гайдук Н. О. Теоретичні передумови формування професійного іміджу майбутніх учителів фізичної культури. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2010. – № 17 (204). Ч. II. – С. 22-30.
6. Сорочан Т. М. Підготовка керівників шкіл до управлінської діяльності: теорія та практика: монографія. Луганськ: Знання, 2005. – 384 с.
7. Христова Т. С. Управління процесом у сфері фізичного виховання: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Фізичне виховання». Мелітополь: Колор Принт, 2016. – 92 с.
8. Христова Т. С., Ребар І. В., Старостенко В. О. Педагогічні умови підвищення рівня професійної компетентності вчителя фізичної культури. Інноваційна педагогіка. 2020. Вип. 20. Т. 3. – С. 118-122.
9. Чайка В. М. Підготовка майбутнього вчителя до саморегуляції педагогічної діяльності: монографія / за ред. Г. В. Терещука. – Тернопіль: ТНПУ, 2006. – 275 с.
10. Khrystova T., Karabanov Y., Rebar I. Improvement of professional competence of physical culture teacher in the system of postgraduate pedagogical education. Theoretical and applied aspects of sustainable development / edited by Tetyana Nestorenko and Aleksander Ostenda. Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts, Katowice School of Technology. Monograph 33. Katowice: Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. – P. 90-96.
11. Kurnyshev Y., Palagniuk T. Professional self-progress of the future physical education teacher: criteria and components. Trends and perspectives in physical culture and sports: The VI Edition international scientific conf. (Suceava, 26-27 May 2016). Suceava: University “Ștefan cel Mare”, 2016. – P. 124-127.
12. Válková Hana, Górný Miroslaw. Personality of physical education teachers and adapted physical activity. Trends in Sports Sciences, 2013. – № 2 (20). – P. 107-114.

Варнавська Інна В'ячеславівна

Кандидат педагогічних наук, доцент

Херсонський державний аграрно-економічний університет

1.11. Основні аспекти підготовленості фахівців економічного напрямку до дотримання культури професійного спілкування

Для ефективної професійної діяльності фахівець економічного напрямку повинен постійно самовдосконалюватися: пізнавати нове, виділяти та аналізувати його, вдало використовувати у роботі.

Тому до майбутнього економіста, керівника установ або закладів ставляться такі вимоги:

- спеціаліст повинен бути надійним, врівноваженим, справедливим;

- мати творче, але тверде уявлення. Талановитий лідер повинен уміти створювати проекти для майбутнього, але він практичний ідеаліст, який не тільки мріє про нові творчі шляхи, а й дійсно може здійснювати нове. Він думає і живе у майбутньому;

- керівник дотримується логіки, послідовності. Він знає, чи можуть здійснитись його ідеї. Коли він створює плани для майбутнього, то проявляє не тільки уявлення, а й тверду кмітливість;

- кожен керівник повинен мати мужність. Багато лідерів потерпають від невдач, тому що вони дуже боязливі і хочуть усім сподобатись. Справжній керівник твердо і непохитно відстоює свою думку проти інертності і забобон;

- почуття гумору – суттєва якість для керівника. Він повинен розуміти, що багато положень може скоріше поліпшити сміхом, ніж слізьми;

- здібність розуміти людей дає можливість керівникові поставити себе на місце підлеглих і знайти справедливий та доречний для усіх вихід із скрутного становища;

- керівник повинен сприймати будь-яку інформацію щодо всіх питань, які відносяться до співробітництва зі своїми колегами по роботі та підлеглими;

- керівник повинен мати організаторські здібності, необхідні технічні знання у своїй галузі роботи, бути ввічливим.

Отже, відповідно до вищеназваних вимог до економіста вважаємо за доцільне зазначити, що високий рівень культури ділового спілкування фахівця є визначальним у його професійній діяльності.

Дослідження, проведені Західноєвропейським центром управління, показали такі результати щодо якостей фахівця економічного спрямування:

- 58% сказали, що найважливішою якістю спеціаліста зі сформованою культурою професійного спілкування є вміння бути лідером, тобто володіти комунікативністю, здібністю працювати у групах, уміти переконувати, бути впливовим політиком у роботі з персоналом;

- 55% визнали, ще спеціаліст повинен володіти такими особистими якостями, як талант, творчість, знання техніки, рішучий характер, здібність бути прикладом для інших, дух опірності;

- і 37% вважали основним планування і організацію;

- і 7% – дух прогресу і передбачення перспективи.

Серед необхідних якостей, які відзначають кваліфікацію економіста, є (у порядку зменшення за частотою): уміння і навички ділового спілкування, здібність до лідерства, наполегливість; високий рівень освіти, широке коло знань, розум і талант; організаційні здібності; прагнення до влади, енергійність; професійні знання, спеціальні навички; рішучість; твердий характер; особиста зрілість, комерційні здібності та ініціатива; почуття нового, далекоглядність; протидія психічному і фізичному напруженню; творчий талант, оригінальність.

Як зазначає Л. Гелюх, у навчальному закладі необхідно розвивати такі якості:

- рівень знань, компетентність, професійність, професіоналізм, здатність до інтелектуальної саморегуляції;

- внутрішню організованість, вимогливість до себе і підлеглих тощо;

- працездатність, відповідальність за доручену справу, почуття обов'язку тощо;

- впевненість у собі, цілеспрямованість, уміння відстоювати свої погляди, вміння брати відповідальність на себе тощо;

- витривалість, здатність переносити незгоди професійної діяльності, толерантність, самовладання тощо;

- знання людей, уміння працювати з персоналом, комунікабельність, тактовність, уміння дотримувати слово, взаємодопомога, взаємоповага;

- справедливість, престиж, дисциплінованість, принциповість у професійній діяльності [2].

Треба відзначити, що у процесі формування КПС (культури професійного спілкування) майбутнього економіста важливими є: комунікативні установки; теоретичні знання про стратегії і форми ділового спілкування; уміння практичного застосування набутих знань у конкретних професійних ситуаціях.

Є чотири блоки якостей, якими повинен володіти керівник: професійна підготовленість, психологічна підготовленість, організаторські здібності, педагогічні здібності. Наступні професійні, психологічні та особистісні здібності є таким чином класифіковані:

- професійна підготовленість: знання, уміння й навички за профілем діяльності; знання науки управління; досвід роботи;

- психологічна підготовленість: інтерес до діяльності; відчутна відповідальність; колективізм;

- організаторські здібності: здібність до швидкого і чіткого орієнтування в психології людей; практичний склад розуму; сила волі;

- педагогічні здібності: специфічна спостережливість; педагогічна винахідливість; любов до людей, інтерес до їх психології і духовного розвитку.

Необхідно відзначити, що класифікація якостей майбутнього економіста «перегукується» з такими рисами сучасного керівника: наявність комплексу спеціальних знань, висока компетентність; заповзятість, ініціативність, здатність до ризику; гнучкість та раціональність мислення й дій; логічність учинків, динамічність поведінки; орієнтація на конкуренцію; уміння спілкуватися з людьми, здатність забезпечити хороший психологічний клімат у колективі, а також наявність таких умінь: ухвалювати правильні управлінські рішення; підбирати, відбирати й навчати працівників; знаходити вихід із конфліктної ситуації; вести ділові переговори.

Необхідно зазначити, що на сьогодні важливим є не лише впровадження новітніх технологій, а й наявність творчого вміння розв'язувати проблеми щодо управління персоналом, досягнення порозуміння з працівниками, забезпечення високої ефективності організації праці, а також здатність до мислення, комунікативні навички, організаційні здібності, якості особистого характеру, професійні якості.

На думку Е. Тринчук, загальний рівень розвитку та особистісні риси, наприклад, комунікабельність, мобільність, відповідальність, якості лідера, здатність адаптуватися до найрізноманітніших ситуацій і бажання вчитися, постійно вдосконалюватися є визначальними реаліями ринку праці роботодавця [6]. Як вважає І. Тупік, «...система

професійної освіти повинна зазнати переорієнтації, працювати на остаточний результат – підготовку конкурентоспроможного робітника, професіонала з високою загальною та професійною культурою, хорошими комунікативними вміннями та навичками», а інтегрована система навчання дає можливість познайомити студентів з реальними умовами виробництва, зацікавити їх у здобутті професійних знань та умінь, розвинути комунікативні якості студентів [7]. Важливим компонентом якості економістів є здатність організувати і мотивувати персонал для досягнення цілей, адже ефективність організації визначають такі фактори: ділове середовище, стратегія організації та якість (ефективність) економістів.

Нині є багато успішних керівників-лідерів, але всі вони – дуже різні. Тривалий час вивчаються їх особливості, складено багато варіантів їх «профілів». Глобальні фактори, які роблять економіста ефективним, є знання, уміння і навички професійного спілкування, воля і бажання, можливості для реалізації.

З'ясовано, що ключовими факторами для розвитку економістів, а отже, для підвищення ефективності організації виробництва, професійної діяльності є: добір кандидатів, освіта і тренінг, система мотивації, структура організації і культура організації.

Кваліфікований фахівець повинен спрямовувати, стимулювати підлеглих, займаючи активну чи реактивну позицію. Тому, наприклад менеджер, у своїй діяльності використовує чотири стилі керівництва: менеджер-консультант, менеджер-вчитель, менеджер-керівник, менеджер-контролер. Відповідно до поданих стилів, існують на думку М. Молоканова, чотири «ролі» менеджера: 1) «чарівник» – викликає емоції, але уникає логіки; 2) «маг» – уникає і логіки, і емоцій; 3) «мудрець» – впливає за допомогою логіки, але не викликає емоцій; 4) «вождь» – впливає за допомогою логіки і викликає емоції [5].

Варто зазначити, що в діяльності економіста є поєднання трьох елементів: ремісничої діяльності (те, чому можна навчитися), пасіонарності менеджера (здатність пожертвувати собою заради ідеалу) і культурної традиції (постійне інформування співробітників та залучення їх до обговорення і розв'язання справ компанії).

Нині молодий керівник (економіст, менеджер) повинен володіти знаннями щодо вміння взаємодіяти з людьми, оскільки постійно зазнає впливу зовнішньої і внутрішньої систем. Значення словесного спілкування для керівника підприємством є чи не найважливішим: це спілкування-інструктаж із підлеглими, виступ на зборах трудового колективу, нарада, бесіда з підлеглими, ділові переговори. Існує

чотири типи менеджерів: перший – «майстри», другий – «борці з джунглями». Серед них, свою чергу, виокремлюються два підтипи: «леви» і «лиси». Третій тип – «люди компанії», а четвертий – «гравці».

Один із важливих інструментів дії на підлеглих у процесі управління є слово, адже безліч виробничих конфліктів, які нерідко закінчуються великими проблемами, мають своїм джерелом невміння керівника говорити зі своїми підлеглими.

Важливість наукових розвідок у галузі економічної освіти пояснюється тим, що економіка української держави сьогодні перебуває у кризовому стані. Отже, професійна діяльність економіста повинна бути спрямована на подолання гострих проблем підприємств. Їх вирішення можливе за умови використання засобів сучасного менеджменту, нових інформаційних технологій та економіко-математичного моделювання, а також завдяки здатності до комунікації [3]. На зараз на ринку праці та послуг потрібні, як вважає В. Куриляк, «...міжкультурно компетентні керівники, які відповідали би загальним вимогам, були насамперед терпеливими до конфліктів та амбіцій, а також спроможними адаптуватись...» [4]. Важливу роль при цьому відіграють фахова підготовка, технічна грамотність і культурна ерудованість.

Проте недостатня міжнародна культурна компетенція призводить до втрат і пов'язана з втратою конкурентоспроможності. Для практичної підготовки економістів, для ефективного партнерського спілкування є необхідною культура спілкування або комунікативна взаємодія, яка сприяє особистісному і професійному розвитку людини.

Необхідність знань комунікації, КПС, її функцій визнають не лише економісти, які вже працюють на підприємстві, а й студенти, які навчаються у магістратурі. Відомо, що економіст повинен мати певні знання з економіки, психології, філософії, соціології, педагогіки, історії та інших освітніх дисциплін. Центром усіх дисциплін, які входять у економіку і в професійну діяльність економіста, є комунікація, професійне спілкування.

Важливим аспектом для успішної професійної діяльності є ведення письмової ділової документації; укладання договорів і контрактів; організація переговорів. Визнаючи необхідність формування комунікативних умінь, здатності до комунікації, учені недостатньо приділили уваги процесу формування культури спілкування, не з'ясували шляхи формування ділової культури

майбутніх менеджерів та економістів. Нами не виявлено досліджень, у яких була б обґрунтована технологія цього процесу.

Таким чином, основними напрямками подальшого вирішення проблеми є:

- обґрунтування технологій формування КПС студентів економічного профілю;
- визначення психолого-педагогічних умов реалізації технології;
- розв'язання питання науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу із використанням сучасних технологій навчання, Інтернету;
- оптимізація навчально-виховного процесу у ЗВО як засобу розвитку творчого потенціалу майбутнього економіста.

Отже, майбутній фахівець економічного напрямку повинен сформувати в собі під час навчання у вищому навчальному закладі економічного профілю високу культуру, яка є синтезом національної, професійної, корпоративної культур та культури спілкування і управління. Як свідчить аналіз базових понять, вони є тісно пов'язані між собою, їх елементи взаємно переплітаються. Ученими доведено, що значною мірою (від 50 до 85%) успіх професійної діяльності залежить від культури ділового спілкування.

Культура професійного спілкування економістів у порівнянні з фахівцями інших видів діяльності має свої особливості, що відображається на визначенні сутності поняття. Ми трактуємо «культуру професійного спілкування спеціаліста з економіки» як інструмент управління фахівця економічного напрямку, що ґрунтується на комунікативному елементі, виявом якого є процес обміну інформацією засобами спілкування і взаємодія представників різних груп і національних культур у розв'язанні професійних завдань на міжнародному рівні. Культура професійного спілкування – це основа професійної і соціокультурної діяльності фахівця, яку визначають сукупність ціннісних орієнтирів, норм професійної поведінки, дотримання загального і службового етикету у процесах міжсуб'єктної взаємодії на предметно-інформаційному та інтерактивному рівнях у прийнятті управлінських рішень.

Зміст культури професійного спілкування полягає в поєднанні морально-етичних норм, загальнолюдських цінностей, які регулюють поведінку, взаємовідносини і професійну діяльність у сфері виробництва, під час ділових переговорів, презентацій, укладенні угод; умінні переконати партнера і вплинути на нього з метою досягнення позитивного результату міжсуб'єктної взаємодії; в умовах

ринкових відносин приймати управлінські рішення, розв'язувати професійні завдання, налагоджувати контакти з представниками іноземних підприємств. Враховуючи важливість комунікативної функції, вченими досліджено процес формування готовності до ділового спілкування та формування комунікативних умінь фахівців найрізноманітніших спеціальностей: педагогів, медиків, інженерів, банкірів, робітників тощо.

Джерела

1. Варнавська І. В. Використання інтерактивних освітніх технологій як аспект підвищення професійної компетентності студентів. Перспективи та інновації науки 2022. – № 2(7) 2022. – С. 187-200.
2. Гелюх Л. І. Гуманізація вищої освіти як фактор розвитку творчої особистості менеджера: [збірник наук. праць]. – Донецьк, 2005. – №22. – С. 206-211.
3. Ковтун В. В. Професійна підготовка менеджерів, як проблема вітчизняної педагогіки. Теоретичні питання культури, освіти та виховання: [збірник наук. праць]. – Київ: КНЛУ, НМАУ, 2006. Вип. 31. – С. 65-68.
4. Куриляк В. Є. Міжкультурний менеджмент: [монографія]. – Тернопіль: Астон, 2004. – 239 с.
5. Молоканов М. Обучение менеджеров: системный подход. Менеджер по персоналу. – 2006. – № 12. – С. 20-28.
6. Тринчук Е. Студент + работа = ? Менеджер по персоналу. 2007. – №9. – С. 74-77.
7. Тупик И. Проблемы профессионально-технической подготовки рабочих кадров. Менеджер по персоналу. 2007. – №5. – С. 4-12.

Калінічева Галина Іванівна

Кандидат історичних наук, доцент

Київський університет імені Бориса Грінченка

1.12. Освіта під прицілом: історія і сучасність

Актуальність проблеми детермінована тим, що в умовах російсько-української війни, цивільне населення, зокрема діти і молодь, та об'єкти соціальної інфраструктури (освітні, медичні установи та заклади культури) залишаються суб'єктами-об'єктами системної дискримінації. Так, від початку російського вторгнення на територію України було повністю зруйновано 91 заклад освіти, частково отримали пошкодження 923 заклади. Попередня сума збитків, заподіяних закладам освіти внаслідок російської військової агресії, становить понад 5 млрд долларів [1]. Нині, коли в частині регіонів України є реальна загроза життю та здоров'ю громадян, а в більшості областей протягом дня неодноразово оголошується повітряна тривога, організація освітнього процесу навіть за дистанційною формою навчання або з використанням її елементів стає дедалі більшою проблемою.

Згідно з офіційними даними ювенальних прокурорів, під час російської військової агресії в Україні у 2022 р. постраждало понад 563 дитини, загинуло понад 200 дітей, ще понад 360 дітей було поранено (без повного врахування кількості постраждалих з місць активних

бойових дій). Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 117, Київській – 106, Харківській – 89, Чернігівській – 54, Херсонській – 41, Миколаївській – 40, Луганській – 36, Запорізькій – 23, столиці – 16, Сумській – 16, Житомирській – 15. Справжня кількість жертв, ймовірно, набагато вища [18].

В умовах військового стану та стресової ситуації для всіх учасників освітнього процесу в Україні дедалі більше актуалізується питання студіювання історичного досвіду захисту освіти від під час військових конфліктів та врахування набутого досвіду в галузі міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення та закладів освіти.

Метою статті є висвітлення історичного досвіду захисту освіти від військових дій, формування правового поля для захисту цивільного населення та дітей як особливо вразливої категорії при збройних конфліктах.

Результати дослідження. В історії людства було багато війн, страждань і поневірянь цивільного населення. Проте, «історія – це не просто хронологія подій, а ще й джерело уроків з різноманітних царин життя, якими ми нині можемо скористатися» [4]. І хоча, здебільшого, під час війни армії та їхні керманічі не відзначалися гуманним ставленням до цивільного населення, збереженням культурних надбань та освітнього потенціалу, в історії людства є приклади належної уваги окремих правителів до освіти, захисту дітей, їхніх наставників (вчителів) та освітніх установ.

Історія людства у Стародавньому світі (всесвітня історія людства з початку писаної історії до Середньовіччя) – це історія зіткнення країн і народів, постійної боротьби правителів та загарбницьких війн. У давні часи гуманізм правителів мав поодинокі випадки, тому розраховувати на людське ставлення до мирного населення було марним. Проте, вже у Стародавньому світі з'являються перші звичаї щодо недоторканності посланців та тих, хто переховується у храмі. У Законах Ману (Стародавня Індія, I століття до н. е. – II століття н. е.) містилися заборони вбивати ворогів, які були виведені з лав. Згідно цієї пам'ятки давньоіндійської літератури під час воєнних дій заборонялося використовувати віроломну (запалену, зазубрену чи отруєну) зброю (Гл. VII пп. 90-93), а поранені військовополонені мали бути повернені на батьківщину після одужання.

Перша згадка в європейській історії про захист освіти від військового втручання сягає саме римських часів, коли імператор Костянтин (27 лютого 272 – 22 травня 337 р.) нагадав своїм підданам 27

вересня 333 р. одну важливу істину: освіта має велике значення, і тому необхідно захищати навчальні заклади від ускладнень, що виникають при розквартируванні в них війська. Римський імператор Костянтин проголосив, що всі професори словесності звільняються від зобов'язання розмішувати або розквартирувати солдатів, щоб вони могли спокійно навчати людей гуманітарним наукам. Ця пільга була надана їм з метою, щоб вони могли з більшою зручністю «наставляти багатьох у вільних мистецтвах».

У V столітті кілька імператорів як Західної, так і Східної Римської імперії видавали аналогічні нормативні акти, які звільняли вчителів від військового постю. У 427 р. візантійський імператор Феодосій Молодший і імператор Західної Римської імперії Валентиніан III пояснювали підданам, що таке звільнення вчителів від постю було виправданим, оскільки їхнє викладання «має бути звільнено на весь термін їхнього життя від перешкод, що виникають при наданні приміщень». Є відомості про те, що імператори Феодосій та Валентиніан заборонили також ковалям працювати поблизу шкіл та помешкань вчителів, щоб не заважати заняттям. Місцевий магістрат повинен був призначити інше зручне місце для ковальських робіт таким чином, щоб вони не створювали незручностей для вчителя.

У Середні віки (V – XVI ст.) поширення християнських та ісламських ідей спричиняють певний вплив на розвиток права війни, проте цей період переважно не знає гуманізму. Поява теорії «справедливої війни» Св. Августина загальмувала гуманітарний прогрес на декілька століть, адже за умов ведення «справедливої війни» ніяких правил у ставленні до ворогів можна було не дотримуватись. Під знаменами теорії «справедливої війни» велися всі Хрестові походи, жорстокість яких не знала меж. В ісламі, відповідно до тогочасної збірки законів Вігайту (1280 р.), заборонялося вбивати жінок, дітей, літніх, хворих і парламентарів, а також калічити переможених і отруювати зброю та джерела води. Мусульмани здебільшого дотримувались багатьох цих правил навіть у ставленні до невірних. Першим гуманістичним кроком у ставленні до цивільних у Середні віки можна вважати підписання у 1393 р. між кантонами Швейцарії Сімпахської угоди, яка містила положення про заборону участі жінок та дітей у війні, а також положення щодо недоторканності поранених, поваги до їх особистості та майна.

У XIV – XVI ст. між командуючими європейських ворожих армій вперше було порушено проблему захисту цивільного населення, у т.ч. дітей, в умовах збройного конфлікту. Такий підхід зустрічається у

практичних рекомендаціях для військового керівництва упродовж Сторічної війни (1337-1453 рр.): Бертран дю Геклен та Жанна д'Арк вимагали від своїх військ поваги до жінок, дітей та селян (землеробів). Такого ж принципу дотримувалися й інші французькі полководці, які забороняли грабіж та жорстоке поводження з некомбатантами, в т.ч. й дітьми.

На теоретичному рівні гуманістичні підходи у ставленні військових до цивільного населення зустрічаються у працях філософів, теологів та юристів XV – XVI ст. Приблизно в цей же період ордени монахів почали надавати допомогу й лікувати поранених та хворих, незалежно від їх приналежності до тієї чи іншої сторони.

Під час Тридцятирічної війни (1618-1638 рр.) шведський король Густав Адольф вживав дієвих заходів для захисту освіти. Так, наприклад, він подбав про те, щоб у кожному з його полків були школи для дітей, які супроводжували своїх батьків-воїнів у походах по всій Європі. У 1631 р. він звільнив шкільних вчителів та викладачів університету від «неприємного обов'язку» постою та взяв їх під своє особисте заступництво. У тому ж році король додав нове положення до свого військового артикулу, який визначав поведінку шведських військ: «Кожен солдат... засуджений за всяке безчинство у школах, підлягає смертній карі». Проте, незважаючи на ці заборони, солдати протестантського віросповідання з армії Густава Адольфа, ймовірно, охоче займали католицькі школи, коли у трактирах і громадських будівлях не вистачало місця. Тому у 1632 р. шведський король додав ще одну норму до військового артикулу: «Нікому з солдатів не дозволяється ні завдавати шкоди ніяким... училищам [або] школам... ні докучати їм, встаючи на постій або розквартируючись у них».

XVII століття позначилося певною гуманізацією війни, що можна пояснити веденням військових дій регулярними арміями, професійними, дисциплінованими формуваннями, що знаходилися на службі в окремого правителя, а не найманцями, оплатою яких було пограбування. Поширення вогнепальної зброї, централізація влади у феодальних державах у XVII ст. спричинили подальший розвиток як міжнародного, так і гуманітарного права. У XVII ст. розпочинається укладання командувачами армій спеціальних угод – «картелей», якими закріплюється неучасть у війні жінок і дітей, недоторканність поранених, повага до їх майна, а також визначаються правила поводження з військовополоненими, яким необхідно надавати такі ж самі умови, як і власним солдатам. Звичаєво-правовим шляхом встановлюється недоторканність шпиталів, медперсоналу, освітніх

закладів та духовенства. У період з 1581 р. по 1864 р. в Європі було укладено понад 290 угод про захист цивільного населення.

Протягом XVII століття Європою активно поширювалася ідея захисту шкіл під час війни. Так, данський король Християн V у 1683 р. видав указ, за яким «діти... і школи перебувають під захистом; винні у порушенні цього положення підлягають суворому тілесному покаранню».

У XVIII ст. Жан Жак Руссо у своїх трактатах чітко і недвозначно виклав принцип нейтральності (недоторканості) некомбатантів: «...війна – це не відносини між людьми, а відносини між державами, коли окремі особи стають ворогами зовсім випадково і зовсім не як люди і не як громадяни, а як солдати; не як співвітчизники, а як його захисники» [14]. Цей принцип недоторканості цивільного населення поступово закріпився у державній практиці. Зокрема, його можна простежити під час Семилітньої війни (1756-1763 рр.).

Науково-технічні відкриття кінця XVIII-початку XIX ст. обумовили зростання кількості винаходів і методів, які могли бути використані при військових діях. Тому, починаючи з XIX століття спостерігається зворотній процес у розвитку гуманітарних принципів у військовій справі, оскільки збільшується потужність вогнепальної та хімічної зброї, вибухових речовин, з'являється зброя масового знищення. З приходом до влади Наполеона I Бонапарта (15.08.1769 – 05.05.1821 рр.) гуманітарні принципи знову були відкинуті. Таке становище тривало аж до середини XIX ст.

Зауважимо, що до початку Першої світової війни, окрім положень Гаазької конвенції 1907 року, не існувало жодних кодифікованих норм міжнародного гуманітарного права, що гарантували б захист цивільному населенню, яке стало жертвами збройних конфліктів у період до Першої світової війни. Міжнародний захист дітей, як особливо вразливої категорії населення під час збройних конфліктів, у період до Першої світової війни відбувався в рамках захисту всього цивільного населення.

Жахливі наслідки Першої та Другої світових війн призвели до прийняття 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини, яка складеться з 30 статей. В одній із них йдеться про те, що «кожна людина має право на освіту». У наступні десятиліття різні міжнародні і регіональні договори та декларації уточнюють та розширюють це положення. У 1949 р. було прийнято чотири Женевські конвенції про захист жертв війни. Зокрема, у статті 24 Четвертої Женевської конвенції 1949 р. наголошується, що «сторони конфлікту

вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин, догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями». А у статті 50 йдеться про те, що «окупаційна держава повинна в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту». Якщо місцеві установи виявляться неспроможними забезпечити утримання та освіту дітей, «окупаційна держава повинна вжити всіх необхідних заходів, щоб забезпечити ними дітей, які втратили батьків чи були з ними розлучені в результаті війни і які не мають можливості отримати необхідне піклування з боку близького родича або друга; навчання повинно здійснюватися по можливості особами їхньої національності, мови та релігії» – йдеться у конвенції [19].

У 1977 р. було ухвалено два Додаткових протоколи до Женевських конвенцій 1949 р.: щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та щодо конфліктів неміжнародного характеру. Зокрема, у них визначено додаткові заходи захисту дітей, шкіл та освіти, включаючи визнання того, що отримання освіти є основною гарантією для дітей, навіть в ситуації неміжнародного військового конфлікту.

У ХХ-ХХІ століттях школи та університети широко використовувалися воюючими сторонами у військових цілях: для розквартирування особового складу або як бази і склади боєприпасів, центри утримання під вартою та в інших військових цілях, що наражає учнів і персонал освітніх закладів на небезпеку. Право дітей та молоді на освіту і захист порушується у більшості країн, що потерпають від конфліктів чи нестабільності. Збройні сили та озброєні формування калічать, катують, убивають, вербують та використовують учнів і освітян як у закладах освіти, так і на шляху до них. Наслідками нападів на освітні заклади, по-перше, є травмування та загибель людей і руйнування освітньої інфраструктури; по-друге, погіршення відвідуваності, зменшення кількості здобувачів освіти, складнощі у належній організації освітнього процесу, падіння якості освіти та навчання; по-третє, зниження рівня залучення педагогічних і науково-педагогічних кадрів. Ці наслідки

унеможлиблюють реалізацію країнами права дітей та молоді на освіту та ускладнюють досягнення цілей освіти та розвитку.

Зокрема, в Україні під час війської агресії з боку російської федерації, починаючи з 2014 року, зазнали руйнувань та пошкоджень понад 750 освітніх установ на Донбасі. Близько 400 тисяч дітей зазнали негативного впливу збройної агресії на Донбасі. Діти змушені були долати відстань до 20 кілометрів уздовж лінії розмежування, щоб дістатися до своїх закладів освіти [9].

Війни завжди супроводжуються стражданнями, смертями та руйнуваннями. Проте, якщо твій ворог – російський солдат, то ніхто, навіть захищений нормами закону і моралі, не може почуватися у безпеці. Українські діти є мішенню для Росії. За інформацією Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, на тимчасово окупованих територіях загарбники схиляють колоборантів до кіднепінгу. «Такі дії російських окупаційних військ є прямим порушенням Гаазької і Женевської конвенцій. Агресор продовжує зухвало порушувати основоположні права дітей – право на життя та охорону здоров'я, гарантовані кожній дитині у світі Конвенцією ООН про права дитини», – наголошує Омбудсман Людмила Денісова [17]. Фіксуються непоодинокі випадки, коли окупаційні війська використовують українських дітей в якості живого щита для військової техніки, або як заручників – в якості гарантії, що місцеве населення не видаватиме координати переміщення ворога українським захисникам. Випадки використання дітей у якості прикриття були зафіксовані в Сумській, Київській, Чернігівській, Запорізькій областях [10]. У тимчасово окупованому Мелітополі російські війська викрали трьох директорів шкіл, які напередодні відмовилися співпрацювати з ними – повідомила уповноважена Верховної Ради з прав людини Л. Денісова.

На рубежі XX –XXI століть захист дітей в умовах збройного конфлікту набув особливої актуальності для міжнародної спільноти, що обумовило розробки низки норм і стандартів у міжнародному праві. Заслуговує на увагу Декларація про безпеку шкіл (2015) – міждержавна політична угода, присвячена захисту освіти під час збройного конфлікту, яка окреслює набір зобов'язань щодо посилення захисту освіти від нападів та обмеження використання шкіл та університетів у військових цілях та низку зобов'язань для попередження і реагування на напади та використання закладів освіти у військових цілях у період збройного конфлікту [20]. У 2019 році Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл, в якій наголошується, щовідповідно

організована освітня система може допомогти захистити дітей та молодь від смерті, травм та експлуатації.

Попри існування в Україні низки нормативно-правових актів, що регламентують різні аспекти захисту прав дітей, за даними Гельсінської спілки, «сьогодні дуже мало правових норм, які встановлюють особливості правового регулювання права дітей в умовах збройного конфлікту» [3, с. 28].

У березні 2022 року в Україні був ухвалений Закон про державні гарантії у сфері освіти в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану. Цим нормативним документом здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) вимушені були змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від їхнього поточного місця проживання (перебування), на час особливого періоду, гарантується: організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників; збереження місця роботи, середнього заробітку, виплата стипендії та інших виплат, передбачених законодавством; місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби) [5].

Висновки. Звернення до історичного досвіду захисту освіти від військового втручання дає підстави для висновку, що проблема захисту дітей, як особливо вразливої категорії цивільного населення під час збройних конфліктів, та молоді, їх права на безпеку і освіту є важливою проблемою не тільки історичної минувщини, але й сьогодення. Попри існування численних документів міжнародного гуманітарного права, які регламентують поведінку з цивільним населенням під час воєнних дій, реалії російсько-української війни демонструють нехтування російськими військовими правом цивілізованого світу і варварську поведінку. Проте, навіть попри руйнування освітньої структури, людські втрати, психологічні травми всіх учасників освітнього процесу, система освіти України всіх рівнів збереже національну ідентичність, найкращі педагогічні традиції і школи та продовжить свій переможний поступ у європейське майбутнє.

Джерела

1. В Україні повністю зруйновано або пошкоджено понад одну тисячу закладів освіти. Міністерство освіти і науки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/v-ukrayini-povnistyuzrujnovano-abo-poshkodzheno-ponad-odnu-tisyachu-zakladiv-osviti-sergij-shkarlet>

2. Діти, яких торкнувся збройний конфлікт в Україні. Дослідницький звіт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://radnyk.org/wp-content/uploads/2019/10/Doslidnyczkyj-zvit-Dity-yakuh-torknuvsya-zbrojnyj-konflikt-v-Ukrayini.pdf>
3. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройних конфліктів на сході України: наукове видання / О. А. Біда, А. Б. Блага, О. А. Мартиненко, П. І. Пархоменко, М. Г. Статкевич, С. В. Тарабанова; за заг. ред. А. П. Бушенка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., КИТ, 2016. – 82 с.
4. Дюрант В. Дюрант А. Уроки історії. Огляд історії людства як продукту людського досвіду. – Х.: Віват, 2022. – 176 с.
5. Закон про державні гарантії у сфері освіти в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану. 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39188>
6. Історія європейської цивілізації. Греція / під ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2019. – 1158 с.
7. Історія європейської цивілізації. Близький Схід / за ред. Умберто Еко; Харків: Фоліо, 2020. – 1309 с.
8. Рим / під ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2015. – 1030 с.
9. Крамарчук О. ЄС: Права людини в Криму систематично порушують. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/yes-prava-lyudini-v-krimu-sistematichno-porushuyut/>
10. Окупанти використовують українських дітей в якості живого щита при переміщенні колон техніки. Головне управління розвідки Міністерства оборони України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gur.gov.ua/content/okupanty-vykorystovuiut-ukrainskykh-ditei-v-iakosti-zhyvoho-shchyta-pry-peremishchenni-kolon-tehniky.html>
11. Освіта і війна в Україні (24 лютого – 1 квітня 2022 р.). Аналітичний звіт 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-1-kvitnya-2022/>, <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/osvita-i-vijna-v-ukra%D1%97ni.pdf>
12. Особливості захисту дітей в умовах збройного конфлікту на сході України: вразливість дітей, які є внутрішньо переміщеними особами. Київ, 2016. – 77 с.
13. Пшенична А. В. Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в умовах проведення антитерористичної операції : дис. канд. юр. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2016. – 238 с.
14. Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. К: Port-Royal, 2001. – 349 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rousseau/rous.htm>
15. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани / за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. – 697 с.
16. Шебетун І. С., Михайліна Т. В. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. Політичне життя. 2019. № 2. с. 33-37. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7308>
17. Уповноважений: від російських снарядів продовжують гинути українські діти та руйнуватися заклади освіти. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-vid-rosijskih-snarjadiv-prodovzhuut-ginuti-ukrayinski-diti-ta-rujnuvatsiya-zakladi-osviti
18. Ювенальні прокурори: 202 дитини загинули через збройну агресію РФ в Україні. Офіс Генерального прокурора України, 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-202-ditini-zaginuli-cerez-zbroynu-agresiyu-rf-v-ukrayini>
19. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/195?OpenView>.
20. Safe Schools Declaration. 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ssd.protectingeducation.org/>, https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_safe_schools_declaration_ukrainian.pdf, <https://mon.gov.ua/ua/news/ukrayina-priyednalasya-do-deklaraciyi-pro-bezpeku-shkil-mi-stali-100-oyu-krayinoyu>

Медіна Тетяна В'ячеславівна
Кандидат соціологічних наук, доцент
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

1.13. Особливості вертикальної гендерної сегрегації в університеті (на прикладі Варшавського та Чернівецького університетів)

Звичайним стереотипом, який існує в суспільстві, є уявлення про те, що чоловік-керівник – явище природне, в той час як жінка-керівник – швидше виключення з правила. Соціальний контракт, який закріплює гендерні ролі чоловіка і жінки, передбачає, що чоловік більше орієнтований на трудову діяльність, його завданням є матеріальне забезпечення, а доля жінки – це сім'я та домашнє господарство, тому трудова діяльність для неї є вторинною і неперспективною. Отже, можна припустити, що чоловік зацікавлений в службовому просуванні, а для жінки це неактуально.

У сфері економіки гендерна сегрегація є однією з характеристик ринку праці і присутня на рівні секторів економіки, галузей, підприємств, професій, посад у вигляді домінування представників тієї чи іншої статі. У наукових дослідженнях та політично орієнтованих працях це явище трактується як одна з форм дискримінації жінок на ринку праці, тобто як явище, з яким необхідно боротися [2, 3].

Дослідження, зазначене в назві статі, присвячене вивченню вертикальної гендерної сегрегації, яка отримала назву «скляної стелі», тобто такого рівня кар'єрної ієрархії, вище якого жінки не мають можливості піднятися. Хоча формальних обмежень для того, щоб посісти позицію вище «скляної стелі», немає, проте фактично жінки не можуть просунутися вище посад певного рівня. Проблема «скляної стелі» притаманна практично для всіх країн, у тому числі й для розвинених.

Освіта є гендерованим соціальним інститутом, тобто гендерний складник присутній у процесах, практиках та ідеологіях, а головне – у розподілі влади, які визначають функціонування цієї сфери. Так, згідно з результатами дослідження, проведеного Організацією «Європейська платформа для науковиць» (2018 р.), жінки обіймають у середньому лише 19% академічних посад, попри те що вони становлять понад 50% студентів ЄС і отримують 45% докторських ступенів у країнах ЄС [4]. Вивчення сегрегаційних процесів у вищій освіті важливо не лише з наукової, але й з практичної точки зору, оскільки дає можливість

внесення змін у менеджмент університетів з метою ліквідації гендерної дискримінації.

На думку деяких дослідників, жінки з самого початку свого кар'єрного зростання можуть не бажати отримувати висококваліфіковані робочі місця, оскільки стикаються із стереотипізацією [9].

Проблема доступу жінок до посад вищого рівня в закладах освіти була предметом дослідження, проведеного групою науковців у Кенії [10]. Вони виявили вплив індивідуального, культурного та структурного (інституційного) факторів, які сприяють низькому представництву жінок на адміністративних посадах. Поєднання цих факторів сприяє збільшенню кількості жінок на вищих адміністративних посадах.

Метою дослідження є порівняння можливостей доступу жінок в польських та українських університетах до вищих адміністративних посад. Припускаємо, що особливості гендерної культури Польщі та України накладають відбиток на гендерну структуру університетів.

Порівняння обох країн за критеріями, що містяться в Глобальному звіті щодо гендерного розриву-2020, свідчить про те, що Польща знаходиться на 40, а Україна на 59 місці з 153 країн [6, с. 13]. Індекс гендерного розриву в Польщі незначно вищий за український і сягає 0,736 проти 0, 721 в Україні. За критерієм «економічна участь і можливості», «доступ до освіти» Україна незначно випереджає Польщу, проте за критерієм «політична участь» має нижчі показники (0,711 проти 0, 256 у Польщі). Зауважимо, що середні позиції обох країн у Глобальному звіті щодо гендерного розриву-2020 стали можливими завдяки високому рівню освіти населення, а також рівним умовам для жінок і чоловіків в отриманні освіти.

Стартом професійно-посадової кар'єри в університетах є заняття науковою діяльністю. Аналіз представленості жінок у загальній кількості дослідників, згідно статистичних даних ЮНЕСКО, незначно вищий в Україні 44,7% проти 38,1% в Польщі [7]. Можна припустити, що ситуація пояснюється фемінізацією науки в Україні внаслідок низької оплати праці в закладах вищої освіти.

Проаналізуємо гендерні структури обох країн на прикладі двох університетів – Варшавського та Чернівецького. Порівняння гендерної структури двох університетів дає підстави зробити висновок, що для обох притаманні ознаки гендерної сегрегації: чим вищий рівень посади у вертикальній ієрархії університету, тим нижче представництво жінок. Зокрема, ректорами обох університетів є чоловіки, проректори-жінки

складають 25% в обох університетах (Статистичний аналіз ґрунтується на даних, які містяться на сайтах ЗВО: Варшавський університет <http://rownowazni.uw.edu.pl/>, Чернівецький університет). Чим нижчий рівень посади, тим більше на них жінок в обох університетах: у Варшавському університеті з 24 факультетів жінки є деканами на 6 (що складає 25%), у Чернівецькому з 12 факультетів жінки є деканами на трьох факультетах (що так само складає 25%). Порівняння представленості жінок на посадах заступників деканів демонструє такий же рівень представленості жінок, причому в обох університетах він однаковий і сягає 25%.

Ознайомлення з результатами дослідження, проведеного у Варшавському університеті Комітетом з аналізу наукової діяльності Ради NCN (липень-вересень 2021, обсяг вибірки – 5800 респондентів, з них 3700 жінок і 2100 чоловіків) [5]. Згідно його результатів, жінки частіше відчують нерівність у розподілі посадових обов'язків та розмірі оплати праці, ніж чоловіки, зайняті на тій самій посаді та на схожому етапі наукового розвитку. Вони також відчують тиск, внаслідок якого змушені частіше братися за додаткові завдання, щоб доводити свою цінність. У своїй роботі учасники опитування дуже часто стикаються з такими явищами, як перешкоджання просуванню по службі, мобінг, дискримінація жінок, які планують завагітніти чи народжувати дітей. У свою чергу, учасники дослідження-чоловіки вказували на порушення принципів гендерної рівності у підрозділах університету та науковому середовищі, наприклад, факт створення спеціальних програм, орієнтованих виключно на жінок, запровадження гендерного паритету в окремих підрозділах та невинуватене, на їхню думку, надмірне представництво жінок на керівних посадах [5].

На жаль, в Україні не проводяться дослідження такого масштабу, проте результати проекту «Коли наука – жінка», проведеного зусиллями науковців з Української асоціації дослідників освіти та Університету Адама Міцкевича (учасницями з боку України стали О. Заболотна, Т. Медіна, С. Щудло, Л. Загоруйко), дають можливість отримати загальне уявлення щодо стану гендерної рівності серед викладачів українського університету [1]. Дослідження ґрунтувалось на поєднанні трьох методів – кількісного (аналізу статистичної інформації щодо кількості науковців за статтю та науковими ступенями), онлайн-опитування викладачів/викладачок STEM-факультетів, а також глибинних інтерв'ю.

Згідно отриманих даних, науковиці досить рідко прямо визнають існування гендерної нерівності в університеті через нерозуміння або

неприйняття поняття «дискримінація» стосовно себе. У чоловіків і жінок різне уявлення про дискримінацію: чоловіки заперечують наявність дискримінації за ознакою статі в університеті; жінки її вербально заперечують, водночас надають додаткову інформацію, яка може розглядатися як маркована гендерна нерівність.

На рівні масової свідомості щодо гендерної дискримінації в університеті поширеним є стереотип «це надумана проблема, не наша, у нас усе добре», трансльований соціальними групами, які не визнають того, що користуються привілеями. Саме про ці ці привілеї і свідчать жінки, не називаючи їх дискримінацією.

Варшавський університет став першим університетом Польщі, який прийняв «План гендерної рівності» – стратегію дій на 2020-2023 роки [8]. Стратегія базується на п'яти цілях, сформульованих на основі досліджень потреб спільноти Варшавського університету, експертних консультацій та рішень, які використовуються в європейських університетах. Серед цілей Плану гендерної рівності університету підтримка розвитку наукової кар'єри жінок, підвищення гендерного балансу під час прийому на роботу жінок та чоловіків, сприяння поєднанню роботи і сімейного життя, а також збільшення збалансованого гендерного представництва в управлінні факультетами, у керівництві університету, в експертних групах.

Отже, порівняння стану гендерної рівності в польському та українському університетах дозволило зробити висновок, що в обох ЗВО наявна вертикальна гендерна сегрегація, яка проявляється у вигляді недостатнього представництва жінок на вищих адміністративних посадах. Польські науковиці часто зустрічаються з гендерною дискримінацією, в той час як учасниці дослідження в Україні заперечують існування такої проблеми. Разом з цим, додаткова інформація від учасниць дослідження може розглядатися як маркована гендерна нерівність. Причиною існуючої розбіжності в оцінках можна вважати недостатній рівень знань науковиць з України про стереотипи, упередження, дискримінацію, їх джерела, психологічні, соціальні та юридичні наслідки їх використання. Можна припустити, що ознайомлення з практиками поширення гендерної рівності, які існують у Варшавському університеті, сприятиме запровадженню таких стратегій в українських університетах і виходу їх на європейський рівень в питаннях гендерної рівності.

Джерела

1. Коли наука – жінка: сайт Української асоціації дослідників освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uera.org.ua/uk/node/166>

2. Bridges W. Rethinking Gender Segregation and Gender Inequality: Measures and Meanings. *Demography*, 40(3), P. 543-568.
3. Charles M. Deciphering Sex Segregation: Vertical and Horizontal Inequalities in Ten National Labor Markets. *Acta Sociologica*, 46(4), P. 267-287. [Электронный режим]. – Режим доступа: www.jstor.org/stable/4194993
4. European Platform of Women in Science (2020). Who we are. [Web-page]. – Retrieved from <https://epws.org/who-we-are/>
5. Funkcjonowanie kobiet i mężczyzn w nauce – wyniki badania NCN. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rownowazni.uw.edu.pl/funkcjonowanie-kobiet-i-mezczyzn-w-nauce-wyniki-badania-ncn/>
6. Global Gender Gap Report 2020: Insight Report. Cologny/Geneva, Switzerland. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf
7. Participation of female researchers in Europe; Source: UNESCO Institute for Statistics, June 2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/fs60-women-in-science-2020-en.pdf>
8. PLAN RÓWNOŚCI PŁCI. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rownowazni.uw.edu.pl/plan-rownosci-plci-dla-uw/>
9. Summers L H. Remarks at NBER conference on Diversifying the Science & Engineering Workforce. Harvard, 2016.
10. Tanya M. Timmers, Tineke M. Willemsen, Kea G. Tijdens. Gender diversity policies in universities: a multi-perspective framework of policy measures. *High Educ* (2010) 59:719-735 DOI 10.1007/s10734-009-9276-z

Pyrko Olga

*Candidate of Biological Sciences, Associate Professor
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University*

Kazakova Svetlana

*Candidate of Biological Sciences, Associate Professor
Melitopol Institute of Ecology and Social Technologies
of University «Ukraine»*

1.14. Application of integrated technologies in the system «General educational institution – institution of higher education» in preparing future specialists-teachers of ecological and biological industry

Global priorities that are crucial to the future of human civilization include society, man and nature in their interconnectedness and interdependence. Today, the fact of the existence of a real threat of imbalance in the natural environment as a result of unrestrained technological human activity is indisputable. Man's attitude to the environment, finding out the place and role of man in relation to nature is gaining great practical relevance around the world today. In the context of harmonization of relations between society and nature, it is important to cultivate, especially among young people, a valued attitude to the environment based on knowledge of the laws of nature, in accordance with the logic of natural processes. A special role in this belongs to the specialist-teacher, who should purposefully educate environmentally literate and responsible people [1-3, 10].

Biological education forms in the younger generation the notion of life as the highest value, and of man – as an integral part of living nature. The study of basic biological laws contributes to the assertion that the

preservation of the biosphere is a necessary component of not only the existence but also the development of society. Equal and harmonious communion with nature, the evolution of man and the biosphere – a categorical imperative that puts living systems at the center of the scientific picture of the world, which requires the biologization of science and culture. Therefore, in modern conditions the importance of integrative and continuous processes in biological education for the training of creative, well-developed highly qualified specialists is growing.

At the present stage of development of Ukraine as an independent state, the goal of biological education is to form a person who understands life as the highest value can consciously assess and solve problems facing a particular individual, his environment and humanity in general. It is possible to form such a personality only under the conditions of complex learning, which rationally combines all known teaching methods and actively uses work with natural objects [4-6].

The need for a modern school in the field of ecological and biological industry with a high level of practical training, able to organize the work of students in the wildlife area, educational and research sites, systematic excursions, identify species of plants and animals, their habitat, increases the importance of practice-oriented component of training higher education seekers at the Pedagogical University. The updated curriculum in biology and ecology requires not only the dissemination of theoretical knowledge, but also practical skills in working with educational material. The practical component of the educational biological component consists of laboratory and practical work. Accordingly, the program includes the content of the system of laboratory and practical work, without which it is impossible to successfully implement such educational and developmental tasks as stimulating students' cognitive activity, instilling them with practical skills, ability to acquire knowledge, develop creative abilities. During practical and laboratory work, students learn the acquired material, gaining a certain amount of knowledge, learn to think, solve problems independently, acquire skills in using literature, reference books, etc.

Laboratory classes are of great importance in the professional training of graduates of specialty 014.05 Secondary Education (Biology and Human Health), as they allow to implement such important principles of didactics as the activity approach and humanization of the learning process. The higher education seeker from the object of study becomes the subject of his own activity. It is the subjective position of the higher education seeker that is a characteristic feature of developmental learning.

In solving the problem of formation of future specialists in biological and environmental competence methodological foundations combine different scientific approaches – worldview, system, synergetic, personal-activity, which are complementary.

Worldview approach enriched educational components, educational process, research, environmental work with worldview ideas of harmonious coexistence of man and nature, which contributed to the development of various substructures of the student's personality – knowledge, skills to apply them to specific environmental and pedagogical tasks, goals, motives, evaluative judgments, volitional qualities, beliefs.

A *systematic approach* to the study of the process of forming the ecological worldview of future specialists in the ecological and biological field allowed to create a basis for revealing the patterns, connections between the individual elements of the system that form a single whole.

The *synergetic approach* helped to identify common patterns in the organization of complex elements of systems of different nature (the process of knowledge accumulation, development of views, formation of beliefs, etc.) and note that fascination with isolated components limits the ability to learn and design.

The *personal-activity approach* gave the chance to develop in the future expert interests, views, beliefs in need of harmonious interaction with the nature, to change anthropocentric views on ecocentric, to form an active ecological position that promoted effective purposeful formation in them of ecological world outlook.

The basis for determining the general direction of research are the principles: unity of cognition-experience-action, integrativeness, historicism, predictability, humanism, activity, system, continuity, interdisciplinarity, continuity and local lore principle [7-9].

Socio-pedagogical conditions of preparation of student's youth for nature protection work and preservation of biodiversity of ecosystems are revealed, the didactic package of tasks and materials for the purpose of formation of ecological competence of students is developed, efficiency of the developed didactic package of formation of ecological competence is defined.

It is investigated that the formation of ecological competence of future specialists in ecological and biological direction is influenced by three groups of conditions. The first group is the conditions that operate outside the institution of higher education. The second group concerns the formation of ecological worldview in the process of professional training of future specialists in higher pedagogical institution. The third group of

conditions is determined by pedagogical interaction in the system «teacher – graduate».

It is established that the first group of conditions includes: the needs of society in preserving the environment, related to the current environmental situation and the need to harmonize the relationship of future teachers with nature, caused by their unsatisfactory condition; the nature of the relationship of the future specialist with the environment, which meets these needs; the initial level of formation of the ecological worldview of the future teacher; socio-ecological experience of mankind. It is determined that the second group of conditions is related to the professional training of future teachers in a higher pedagogical institution, which includes: subordination of the goal of forming the ecological and biological worldview of the future specialist to the formation of a harmonious personality and professional teacher; observance of continuity of educational process in the higher pedagogical institution in unity of training, education, scientific activity and nature protection work; availability of material and technical base and level of qualification of scientific and pedagogical workers. The third group of conditions is related to the interaction of teachers and graduates in the educational process. This group of conditions includes: the personality of the teacher, the personality of the applicant for higher education, the pedagogical process.

We have developed the pedagogical technology of continuing biological education in the system «general education institution - institution of higher education» in order to form an educated, decent person who is well versed in basic biological categories, can properly use their biological knowledge in everyday life. Based on the fact that the basis of knowledge about life on Earth should be laid in childhood, we have developed an author's program for schools «Nature, Man, Ecology», which involves the study of biology from the first grade. Training in this program is proposed to be conducted in the following blocks:

Block I – Nature that surrounds us (1 hour a week);

Block II – Biological and scientific knowledge of nature (2 hours per week);

Unit III – Ecology (2 hours per week).

In primary school, changes in the life of plants and animals at different times of the year are studied. A series of original biological tales has been developed for these classes. For children of this age are characterized by subject-image thinking, so one of the homework is to display the information through an individual drawing. The educational components are selected in such a way that there is an «immersion» of

students in this era in various subjects: biology, mathematics, music, fine arts, and so on. Also in elementary school, children are introduced to objects and phenomena of nature. During this period, the main activity of the specialist-teacher is aimed at the formation of students' spatial thinking in the study of plants, animals, humans and natural phenomena using a variety of visual and didactic material. Younger students study natural systems and biogenesis. Students learn to find out and prove causal relationships in nature; this is implemented through play as a didactic technique for solving cognitive problems and problem situations.

It is advisable to study biological objects at different levels of organization of living matter – from molecular to biosphere. Therefore, the basics of cytology and histology are expected to be studied in high school. To form general biological concepts about the structure, functions of the cell and its organelles, we use an electrified table-scheme, which allows us to determine the structure and function of both individual organelles and the cell as a whole. Acquaintance with the main kingdoms of the organic world and their components is in the sixth (Bacteria, Fungi, Plants), seventh (Animal) and eighth (Human) classes. The issues of structure, peculiarities of functioning and significance of the most important representatives of systematic categories, as well as the specificity of organs and systems of living organisms are consistently considered in the evolutionary plan. This knowledge contributes to the formation of students' creative thinking, activation of mental activity in non-standard situations and finding the right solution. For this purpose, we widely use reference tables, diagrams, mini-drawings, various types of tests, biological dictations. In high school, the study of the basics of modern theory of evolution and acquaintance with the basic concepts of ancient and modern scientists about the passage and development of life on planet Earth. Excursion to the historical reserve "Stone Grave" allows you to visually and figuratively illuminate this material. Classes are held in the form of lessons, lectures, conferences, debates, in which students in the process of communication find out their own beliefs and views and learn to defend them against opponents. In high school we study cytology, genetics, genetic and cell engineering, for the development of creative thinking we use active learning methods: creating specific situations, incidents, "brainstorming", "immersion", which complement traditional methods and forms of learning. Eleventh grade teaching material includes the study of embryogenesis, anthropogenesis, the biosphere and its boundaries.

Those students who have decided to continue their education and have chosen biology, in the institution of higher education expand and

deepen their knowledge and skills and are involved in research work. In the first year, studying the anatomy and morphology of plants, students are united in scientific circles according to the object of study, make sure that the plant responds to changes in certain environmental factors a number of adaptive changes at different levels of the organization, from the molecular and ending with the level of the whole organism. In the second year, students of higher education study in more detail the anatomical and morphological features of plants of different systematic and ecological groups. We pay special attention to the study of typical xerophytes, which are not only passively exposed to environmental factors, but also actively influence it, adapting to their problems. In the third and fourth years, higher education students study physiological and biochemical adaptations in plants of different ecological groups at the process level gas exchange (photosynthesis and respiration), find out the peculiarities of carbon dioxide absorption, respiratory mesophilic diffusion resistance in the– absorption of solar energy and photosynthesis in general. And in the master's program, higher education students who worked in scientific circles, summarize the results of experimental research, prepare scientific reports and reports, prepare dissertations and publish materials in periodicals.

This integrative approach in the system «general education institution – institution of higher education» allows you to educate a true specialist teacher who has deep theoretical knowledge, formed throughout the learning process and has basic skills of research. It is proved that practical environmental work in a modern higher school is based on the principles of comprehensive disclosure of nature protection problems; the relationship of theoretical knowledge with the practical activities of future teachers in this field; combination of classroom classes with direct communication with nature (excursions, environmental workshops, field camps, etc.); use of problem-based learning methods, role-playing games, environmental projects, etc.

Sources

1. Bilyk L. I. Ekolohichna vidpovidalnist studentiv: teoretyko-metodychnyi aspekt: monohrafiia. Cherkasy: Vertykal, 2005. – 340 s.
2. Velcheva L. H., Herasko T. V. Profesiina pidhotovka studentiv do pryrodookhoronnoi diialnosti ta formuvannia ekolohichnoi kultury shkoliariv zasobamy navchalnoi ekolohichnoi stezhky. Ekolohichni doslidzhennia u vyshchykh navchalnykh zakladakh: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. Kherson: FOP Vyshemyrskyi, 2018. – S. 242-245.
3. Hrytsai N. B. Suchasni pidkhody do metodychnoi pidhotovky maibutnix uchyteliv biologii [Elektronnyi resurs]. Problemy pidhotovky suchasnogo vchytelia, 2013. – № 7. – S. 326-332.
4. Ekolohichna stezhyna – odna iz form pryrodookhoronnoi roboty: navch.-metod. posib. / Honcharenko H. Ye., Sovhira S. V., Timets O. V., Kozynska I. P. ta in. – K.: Interlink, 2004. – 54 s.
5. Kazakova S. M., Khrystova T. Ie., Pjurko O. Ie. Pedteknolohiia bezpererвної biologichnoi osvity v shkolakh novoho typu. Naukovo-metodychni problemy vykladannia psykhologo-pedahohichnykh dystsyplin: materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (29 zhovtnia, Melitopol, 2007). Melitopol, 2007. – S. 65-66.

6. Nikitchenko L. Rol i mistse laboratornykh ta praktychnykh robit iz biolohii yak odnii z form osobystisnoi oriantatsii studentiv. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, 2016. № 5 (59). – S. 168-174.
7. Sovhira S. V. Teoretyko-metodychni osnovy formuvannia ekolohichnoho svitohliadu maibutnykh uchyteliv u vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh: dys. ... doktora ped. nauk : 13.00.04. Uman, 2009. – 567 s.
8. Sovhira S. V. Dynamika psykholoho-pedahohichnykh umov formuvannia ekolohichnoho svitohliadu molodi : nauk.-metod. posib. Vinnytsia: Teza, 2008. – 190 s.
9. Khrystova T. Ie., Kazakov Ye. O., Kazakova S. M., Piurko O.Ie. Intehratsiia biolohichnoi osvity v systemi «Shkola-VUZ». Doprofeisiina pedahohichna pidhotovka uchnivskoi molodi v konteksti realizatsii tsilovoi kompleksnoi prohramy «Vchytel»: zbirnyk naukovo-praktychnykh materialiv Vseukrainskoi konferentsii (8-10 kvitnia, Dnipro, 2008). Dnipro, 2008. – S. 68-71.
10. Goldstein G. S., Benassi V. A. Students' and instructors' beliefs about excellent lecturers and discussion leaders. Research in Higher Education, 2006. – № 47 (6). – P. 685–707.

Angelica Kurchatova

PhD, Associate Professor

V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

Kateryna Shapochka

PhD, Associate Professor

V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

1.15. V. O. Sukhomlynskyi ideas in the modern educational space of preschool education institution (Online club "Vasil Sukhomlynskyi and the present")

"Giving children the joy of work, the joy of success in learning, to awaken in their hearts a sense of pride, self-worth is the first commandment of education. There should not be unhappy children in our educational institutions who are overwhelmed by the thought that they are incapable. Success in learning is the only source of the child's inner strength, which generates energy to overcome difficulties, the desire to learn", – so were V. O. Sukhomlynskyi words about teaching students.

Time is changing, and so is the society. Significant changes are taking place in the social, economic and political life of Ukraine. The most urgent task that Ukraine is facing today, is building a democratic state governed by the rule of law and civil society, creating an efficient market economy. Their solution is impossible without increasing the level of education of the younger generation of Ukrainians, and the introduction of the idea of lifelong learning.

The Law of Ukraine "On Education" (2017) states that "the purpose of education is the comprehensive development of man as a person and the highest value of society, its talents, intellectual, creative and physical abilities, values and competencies necessary for successful self-realization, education of responsible citizens, who are capable of conscious social choice and can direct their activities for the benefit of others and society, enrich on

this basis the intellectual, economic, creative, cultural potential of the Ukrainian people, raise the educational level of citizens to ensure sustainable development of Ukraine and its European choice" [2].

The modern scientists, teachers-practitioners has the opportunity to effectively use the leading ideas of Vasyl Sukhomlynskyi in constructing a new model of a lifelong education.

Pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynskyi is multifaceted. Although he lived and worked in the XX century, the attitude to his activities and ideas has not changed at the beginning of the XXI century. His pedagogical concept is highly humane and democratic, organically combines classical and folk pedagogy.

Vasyl Oleksandrovych's humanistic pedagogy is extremely necessary for the modern Ukrainian community, which is undergoing various transformations and feeling the need to master the pedagogical ideas of the humanistic concept.

The values of humanistic, spiritual, moral and ethical orientation, orientation of pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlynskyi are evidenced by the very titles of his works: "I give my heart to children", "The way to the child's heart", "Spiritual world of a schoolboy", "Moral values of the family", "Unique man", "Man on our conscience", "How to raise a real person", "Moral commandments of childhood and adolescence", "Careful: child!", "That the soul was not empty" and etc.

The urgency and expediency of the studied problem are due to the need to move to a new content and form of education, which is primarily designed to form life skills and values of preschool children in preschool education. New domestic documents also point to this: the Law of Ukraine "On Education" (2017), the Concept "New Ukrainian School" (2016), the State Standard of Preschool Education (2021) [1; 2; 8].

One of the main tasks of modern preschool education is raising a child on values, the universal values, including moral and ethical (honesty, justice, dignity, respect for themselves and others), socio-political (freedom, democracy, patriotism, respect for native language and culture, respect for the environment) [1].

The methodological foundations of preschool education are also based on the principles of comprehensive development of children in a person-centered education, the basic principles of which are humanity, child-centered and nature-centered, which determine the child as the center of the educational process.

During the reform of education it is necessary to note the importance of the pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlynskyi. His scientific and

pedagogical heritage, revealing the most important problems of education and upbringing, is now the basis for the development of national education in Ukraine. Philosophical and pedagogical system of ideas and views on the child as the highest value in the activities of all parts of the education system is the determinant in the scientific and theoretical works and practical experience of V. Sukhomlynsky. Analyzing modern approaches to humanistic education, including preschool children, we observe a complex process of transition from mono-ideology and ideological one-sidedness to democratic, and thus to the humanistic principles of society, which is reflected in pedagogical science and practice. As befits an outstanding teacher-humanist, V. Sukhomlynskyi superintendent, he attached great importance to the formation of a child's spirituality, which is a measure of his human value and social significance.

The basic principles in the system of views V. O. Sukhomlynskyi, which have not lost relevance today, are:

- humanistic attitude to the personality of each pupil;
- taking into account the individual characteristics of the child;
- formation of the spiritual world of the child;
- stimulating the development and self-development of the child, addressing his inner world;
- use of democratic pedagogical tools and methods of teaching and education (respect, encouragement, reliance on the positive);
- development of creative forces of each individual in the conditions of collective community.

As it is in line with the main regulations that provide the educational process in preschool education. Let us turn to the Basic Component of Preschool Education (2021), which lays down the ideas of humanistic pedagogy, aimed at humane treatment of the child [1].

The values of preschool education are determined, namely:

- recognition of the self-worth of preschool childhood, its potential and special role in personal development;
- full development and further self-realization in life;
- respect for the child, the peculiarities of his development and individual experience;
- strengthening the physical, mental and social health of the child;
- value life and well-being as the ability to nurture, maintain and create favorable conditions for themselves and others in a safe environment in the natural, material and social environment;
- development of creative talents, abilities, talents of children;

Preservation of traditions of national experience of family and social education to enrich the cultural potential of intergenerational interaction.

In the educational areas (the content of preschool education on the Basic component of preschool education) it is identified the tasks on the emotional and value attitude of children [1].

A spiritually growing child desperately needs a spiritually mature adult environment that protects him from all the evil present in life. According to V. Sukhomlynskyi, all of us, teachers and adults, are responsible for the fate of children and, accordingly, for the future of the whole nation, because it is from the life values and guidelines laid down in childhood that all future life of each individual and country depends. in general. A true community is formed only where there is an experienced teacher who loves children, where there is a cult of Man, Mind, Happiness, Freedom, Conscience, Justice [4].

There more and more creative teams appear in Ukraine, that are looking for new modern approaches to the organization of educational space, expanding horizons for the creative use of various pedagogical technologies, sharing experiences of humanizing the development, education and training of preschoolers.

Preschool teachers today are expected to organize such activities that would direct the child to the need to use their mental effort to find and selective use of existing knowledge and skills to solve a new specific problem.

Modern educators must focus their actions on the formation of preschoolers' need for knowledge, which directs their cognitive activity, stimulates the development of their own feelings and interests, they must clearly understand the values of education and upbringing, be able to understand and perceive different ideas, trends, creatively implement new ideas.

Much of the past experience in the work of preschool education institutions does not meet the needs of today, as well as society as a whole and the needs of the child. Therefore, in order for the preschool education industry to develop productively, new ideas and new educational technologies are needed.

The main activities of preschool education at the present stage are as follows: approbation of domestic and world educational and pedagogical technologies; approbation of pedagogical technologies developed in the course of experimental work of different levels; development and experimental verification of productivity and capabilities of application of educational pedagogical technologies [9].

Various educational technologies are being introduced in preschool institutions. Teachers-practitioners develop author's technologies, which combine different variants of elements of tested educational technologies. As a rule, all of them are focused on the implementation of the content and achievement of the goal of preschool education, which is fixed in the Basic component of preschool education (2021).

The source material for the development of educational technology is theory and concept. The achievements of domestic and foreign teachers have become a priority educational technologies in changing the didactic and educational tasks of the educational process of Ukraine in preschool institutions.

Educational pedagogical technologies are specific and quite complex, require special knowledge, skills and abilities. Pedagogical technologies in the system of preschool education testify to a qualitatively new stage of interaction and development of scientific and pedagogical and pedagogical creativity and processes of application of its results.

In order to promote the theoretical and methodological heritage of an outstanding teacher and promote creative use in the practice of preschool education institutions of the city the concept of V. O. Sukhomlynskyi ideas between preschool institutions of the city of Mykolaiv and the Research center of development of ideas of Vasily Sukhomlinsky of the V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv. An online club for all interested in the pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlynskyi "Vasyl Sukhomlynsky and the present" has been created on the basis of Preschool Institution № 82.

The main purpose of the online club is scientific and methodological support of the study and creative implementation of leading ideas of V. O. Sukhomlynskyi in the practice of preschool education; formation of virtual space for popularization of leading theoretical and methodical ideas among educators of Mykolaiv; creation of own original educational practices on the basis of pedagogical ideas of V. Sukhomlynskyi; improving the professional skills and level of managerial culture of heads of preschool education institutions in the city.

The main tasks of the online club are: development of professional competence of educators and managers of preschool education institutions; promoting the creative development of V. Sukhomlynskyi pedagogical technology in the educational practice of teachers of the city; formation of innovative thinking, general and information culture.

The principles of the online club is the desire to share their creativity, experience, knowledge; positive attitude to the materials of their colleagues;

constructive criticism; professional communication; initiative; productivity; activity; voluntariness; compliance with copyright.

A united team of like-minded people is working on the implementation of creative tasks of education and development of preschool children, improving the professional skills of teachers of the city, using the invaluable treasures of the creative heritage of Vasyl Sukhomlynskyi.

On the website of the club "V. O. Sukhomlynskyi and the present" interesting information is constantly provided, advisory, diagnostic, organizational assistance is given. Participants are invited to browse the portals of forums and blogs on professional topics, they are given the opportunity in the web portal to present author's developments, articles, teaching materials, manuals, photos and videos for self-presentation.

Innovative technologies, application of interactive methods, scientific and methodical forms of work became the stimulating factor in the activity of the team.

However, no matter how united, educated and enthusiastic the teaching staff is, it will not succeed in raising children if its employees lack strong, systematic, friendly contacts with the family. Therefore, at one of the meetings it was decided to encourage the cooperation with parents.

To do this, we must first equip parents with psychological and pedagogical knowledge. V. Sukhomlynskyi argued that pedagogy should become a science for all i.e. for teachers and parents [3].

Researchers and teachers-practitioners used this idea to organize substantive, systematic pedagogical and psychological education of parents. The well-known "School of Young Parents" (introduced by V. Sukhomlynskyi) works effectively on the club's pages. Interactive lectures on a number of important topics have been developed for parental education: "Using a fairy tale as a means of aesthetic education of preschool children", "Game and its role in the aesthetic development of preschool children", "The importance of children's literature, folklore in the development of children's cognitive interests", "The role of the family in the moral education of preschool children", "Reading and spiritual development of the child in the views of V. O. Sukhomlynskyi".

In order to practically implement the ideas of interaction and partnership in the educational process, family celebrations are held in the city's Preschool Institutions: "Mother's Day", "Father's Day", "Grandma's Treasury", "Birthday", "Family is a school of children's feelings", "In love and good we grow up here, children", "Happiness to be together", "Family as a single star", etc. Parents are frequent visitors to the Preschool Institution

during master classes, acquaint children with their professions, etc., participate in sports competitions "Dad, Mom and me is a sports family".

In practice, educators read and discuss with children the works of Vasyl Sukhomlynskyi. Tales, legends, stories of an outstanding teacher that contribute to the intellectual, spiritual and physical development of the child. By studying the works of Vasyl Oleksandrovych, each child learns to think.

Children and parents are invited to work together: read, analyze and create improvements to the read work. Parents are always happy to help create a variety of drawings, applications, compositions. The result of joint activities of children, parents and educators is the exhibition of creative works of "Sukhomlynsky treasury is a source of good and joy."

No event held in the city's institutions is left out, it has its own specific practical incarnations:

- introduction of psychological and pedagogical achievements and perspective pedagogical experience into the practice of preschool education institutions;

- carrying out All-Ukrainian conferences on the basis of V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv every year before the birthday of an outstanding teacher, which highlights the best pedagogical achievements;

- conducting a scientific-practical seminar on the basis of preschool education institutions of the city with the participation of scientists, practitioners, students;

- publication of abstracts, articles of research and teaching staff, graduate students, educators, undergraduates;

- visiting the memorial museum in Pavlysh with coverage of work experience.

The main creative search of the team today is the aesthetic education of preschoolers through fairy tales, nature and art.

Research and teaching staff and educators are always in a creative search to ignite other teachers of the city and region, this quest has a beginning and probably has no end.

Thus, the experience of V. O. Sukhomlynskyi is relevant and significant in today's conditions. Thorough study and implementation of the ideas of pedagogical heritage of an outstanding teacher helps to improve the educational process.

Sources

1. (2021) Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia) [Basic component of preschool education (new edition)] / Naukovyi kerivnyk: T. O. Pirozhenko, doktor psykholohichnykh nauk, profesor, chlen-korespondent NAPN Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennyabazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-novaredakciya> [in Ukrainian]

2. (2017) Zakon «Pro osvitu» [Law “On Education”], zatverdzhenyi 05.09.2017 roku (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2017, № 38-39, – p. 380) [in Ukrainian]
3. (1988) Sukhomlynskyi V. O. Sto porad uchytelvi [One hundred tips for teachers] K.: Rad. shk., – 304 p. [in Ukrainian]
4. (1976) Sukhomlynskyi V. O. Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoj osobystosti [Problems of education of comprehensively developed personality] // Vybrani tvory v 5-ty tomakh. T.1, K.: Rad. shk. – 653 p. [in Ukrainian]
5. (1976) Sukhomlynskyi V. O. Slovo do batkiv [A word to parents] //Vybrani tvory u 5-ty tomakh. T.5, K.: Rad. shk. – 639 p. [in Ukrainian]
6. (1976) Sukhomlynskyi V. O. Sertse viddaiu ditiam [I give my heart to children] // Vybrani tvory u 5-ty tomakh. . T.3. K.: Rad. shk. – 668 p. [in Ukrainian]
7. (2018) Savchenko O. Sukhomlynskyi i NUSh. [Sukhomlinsky and NUS.] Osvita Ukrainy: Pedahohichna hazeta, № 41/42 (22 zhovtnia). – P. 14. [in Ukrainian]
8. Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku. [On approval of the Concept of implementation of the state policy in the field of reforming general secondary education "New Ukrainian School" for the period up to 2029.] URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/ [in Ukrainian]
9. (2021) Lysty Ministerstva osvity i nauky Ukrainy: vid 16.03.2021 № 1/9-148 «Shchodo metodychnykh rekomendatsii do onovlenoho Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity». [Letters of the Ministry of Education and Science of Ukraine: – from 16.03.2021 № 1 / 9-148 "On methodological recommendations for the updated Basic component of preschool education"] [in Ukrainian]

Розділ другий

Мистецтвознавство, культурологія, філологія, історія

Гуцол Анастасія Миколаївна

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

2.1. Концептосистема матримоніального конфліктного розмовного дискурсу

Як відомо, вивчення мови неможливе без урахування людського фактору. Діяльнісний акт мислення відбувається на тлі низки пізнавальних процесів оточуючого середовища, що зумовлює функціонування «механізму концептуалізації – утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи дискурсу, де остання визначається як система концептів у свідомості людини, яка відтворює у вигляді структурованих й упорядкованих знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду людини» (Селіванова, 2008, с. 261). Одним із напрямів досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми є аналіз комунікативних функцій концептів, їх динамічних особливостей у дискурсі, зокрема у сімейному. Сімейний дискурс – це «домашнє побутове спілкування спільно проживаючих людей, які кровно пов'язані родинними зв'язками або вступили у родинні стосунки, в межах якого виділяють парентальний (комунікація батьків і дітей), матримоніальний (інтерація між чоловіком та дружиною) і дискурс сіблінгів (спілкування між дітьми) (Осовська, 2013, с. 68). Релевантним для нашого дослідження є матримоніальний дискурс, що характеризується симетричними стосунками між комунікантами, передбачаючи статусно-рольову рівність та приблизно однаковий вік мовців, на відміну від асиметричних, до яких можна віднести парентальний дискурс та дискурс сіблінгів (Семенюк, 2007, с. 6-7).

Сфера діяльності людини відбивається в її мовних іпостасях, що корелює із когнітивними механізмами у вигляді складної системи концептів та їх взаємозв'язків, сукупність яких утворює концептосистему (Приходько, 2013). Одним із *актуальних* питань в галузі сучасної концептології є саме дослідження таких концептосистем дискурсів (у нашому випадку матримоніального конфліктного розмовного дискурсу – МКРД), визначення міжконцептуальних зв'язків, а також встановлення їх сили, значущості та виду.

Питання типології зв'язків в межах системи концептів певного дискурсу цікавило багатьох вчених (В. Б. Гольдберг, Ю. М. Караулов, М. В. Нікітін, З. Д. Попова та Й. А. Стернін, А. М. Приходько, О. С. Путій, Ю. С. Степанов та ін.), кожен з яких, досліджуючи певний тип дискурсу чи окрему структуру репрезентації знання, пропонував свою типологію міжконцептуальних зв'язків. Адекватним для нашої розвідки вважаємо виокремлення відношень перетину (імплікації), координації, слідування та каузації (Осовська, 2013, с. 214), що найбільш органічно передає палітру міжконцептуальних зв'язків в основі концептосистеми дискурсу.

Мета статті полягає у дослідженні концептосистеми МКРД та втілюється у завданнях: 1) здійснити статистичний аналіз вербалізаторів концептів у МКРД; 2) виявити системні зв'язки між концептами; 3) описати статистично сильні концептуальні зв'язки. *Матеріалом дослідження* слугували 1000 конфліктно забарвлених діалогів, взятих із сценаріїв сучасних німецькомовних фільмів.

Процедура дослідження концептосистеми МКРД полягала у виокремленні та подальшій категоризації за поняттєвою ознакою усіх концептів. Для встановлення значущості цих концептів та їх ролі в межах МКРД застосовувався статистичний метод, а саме критерій χ^2 , величина якого дала змогу визначити 860 автохтонів МКРД – «концептуальних констант дискурсу, до яких слід віднести домінуючий (типовий, характерний, високоїмовірний, прогнозований) і регулярно реалізований набір концептів» (Приходько, 2013, с. 245). Наступним кроком є фіксування наявності та ступеня сили міжконцептуальних зв'язків.

Як правило, для виявлення ступені близькості концептів за основу береться регулярність концептуальних зв'язків, тобто їх частотність. Вважаємо, що встановлення зв'язків та визначення їх сили потребує застосування надійніших та більш перевірених методів, а саме методів статистичного аналізу, що дозволяють звести суб'єктивність дослідження до мінімуму. Для цього використовуємо кореляційний аналіз (Левицький, 2012, с. 151), застосування якого уможливило встановити наявність та визначити ступінь сили зв'язку між досліджуваними величинами.

Таким чином, у МКРД сильні концептуальні зв'язки притаманні для конфігурацій BEWERTUNG – GEFÜHL, GEFÜHL – GELD, GELD – ARBEIT, ARBEIT – ZEIT, ZEIT – BEZIEHUNG, GEFÜHL – BEZIEHUNG, BEWERTUNG – AUSSEHEN. Середніми зв'язками характеризуються конфігурації концептів ERHOLUNG – GEFÜHL,

ARBEIT – BEZIEHUNG, GELD – FEST, BEWERTUNG – BEWEGUNG, BEWERTUNG – GELD, ZEIT – AUSSEHEN, ZEIT – GELD, ZEIT – STUDIUM. Слабкими, але, водночас, такими, що наближаються до середніх, зв'язками пов'язані концептуальні пари BEWERTUNG – ARBEIT, GEFÜHL – ARBEIT, ARBEIT – AUSSEHEN, AUSSEHEN – GELD, GELD – BEZIEHUNG, GELD – NATUR, BEWERTUNG – ZEIT, ZEIT – FEST, BEZIEHUNG – AUSSEHEN, BEWERTUNG – BEZIEHUNG, BEWERTUNG – GEISTIGE AKTIVITÄT, GEISTIGE AKTIVITÄT – STUDIUM, BEWEGUNG – BEZIEHUNG, ZEIT – BEWEGUNG, ZEIT – GEFÜHL, BEWEGUNG – GEFÜHL

Слід зазначити, що детальніший розгляд концептуальної системи МКРД ґрунтується не лише на встановленні наявності та визначенні ступені близькості міжконцептуальних зв'язків на тлі когнітивного простору дискурсу, але й сфокусуванні уваги власне на виді такого зв'язку: каузатії, координації, перетину або слідування.

Приміром, сильними зв'язками поєднані концепти BEWERTUNG – GEFÜHL, що свідчить, вочевидь, про тісний взаємозв'язок між проявами почуттів одного з членів матримоніальної групи та його суб'єктивною оцінкою партнера. Оцінювання індивідами один одного суттєво відрізняється від оцінювання свого (шлюбного) партнера, з яким пов'язує множина різнотипних стосунків. Співіснування може з часом перетворитися на рутину, а на поверхню виринуть якості, особливості, звички чи слабкості, які негативно сприймаються партнером. Негативне сприйняття викликає почуття та емоції, реакцію заперечення позиції партнера та утвердження власної точки зору щодо стану речей. Таке поєднання концептів носить здебільшого каузативний (причинно-наслідковий) характер. Створений в уяві мовця на основі аналізу його певних вчинків «портрет» партнера (чоловіка або дружини) спричинює вияв певних емоцій у реципієнта, наприклад ненависті: „*Du Schwein! Du alter Bock!!! Ich hasse dich!!!*” (Herz über Kopf). В іншому прикладі негативна характеристика дружини з боку чоловіка викликає спротив у вигляді зізнання про взаємність негативних почуттів: „*Du Opfer, du Arschgesicht! – Krass. Du nervst mich auch*” (Kontroll).

Концептуальна пара GEFÜHL – GELD характеризує залежність почуттів партнера(ів) від фінансового стану, засвідчуючи загалом, що матеріальні блага посідають значне місце у формуванні емоційного компоненту сім'ї: „*Du spinnst ja! Regst dich auf wegen 100 Euro?*” (Auf der anderen Seite). Концепти GEFÜHL та GELD демонструють й

відношення координації (взаємовиключення), засвідчуючи або різне ставлення до трансльованих понять, або перевагу одного над іншим загалом: „*Darf ich das Glück des Einzelnen über das Glück der Familie stellen? – Geht es um Glück? Oder um Geld?*” (Die Kristallprinzessin). Саме ця пара фіксує найчастотнішу із причин конфліктної інтеракції між чоловіком та дружиною – надмірну сконцентрованість на фінансових питаннях одного з партнерів та занедбання емоційної, психологічної злагоди.

Статистично значущим у межах досліджуваного виду дискурсу виявилось і поєднання концептів GELD та ARBEIT. Німецька культура (як і західна загалом) визначає прошаркову суспільну приналежність сім'ї з огляду на її матеріальний стан. Фінансовий стан є своєрідним „суспільнотвірним” елементом статусу сім'ї: розмір матеріальних ресурсів родини прямо пропорційний шансу посісти „належне” місце у суспільстві. Джерелом доходів, як правило, є робота, причому гендерне рівноправ'я забезпечує рівний статус працюючої одиниці як чоловіку/партнеру, так і дружині/партнерці. Усвідомлення останньої та обґрунтовані нею претензії у необхідності поділу господарських обов'язків, спровоковані докором з боку першого, стає підставою для відкритої конфронтації у вигляді обурення: „... *und wie immer ist es schmutzig. – Wie immer? Hast du vergessen, ich leiste auch 'en riesigen Beitrag in unseres Einkommen, indem ich nicht schlafe, sondern ARBEITE!!!*” (Barfuss). Логіко-семантичний аналіз висловлень дозволяє стверджувати, що найчастіше концепти GELD та ARBEIT знаходяться у відношеннях каузації. У дещо інших іпостасях постають згадані концепти у прикладі: „*Bedeutet das, dass du bei einer Scheidung das Geld aus der Firma ziehen willst? ... Aber das ist nicht mehr dein Geld. Ich habe ein Geschäft gemacht*” (Eine günstige Gelegenheit). Розлучення подружжя особливо гостро ставить матеріальне питання, а законодавчо закріплена необхідність рівного поділу статків часто викликає спротив у одного із партнерів.

Сильними статистичними зв'язками пов'язаний і концептуальний тандем хрононіму ZEIT і телеоніму ARBEIT. Внесок кожного із членів сім'ї спрямований на полегшення життя, добробут пари/родини. Колективне втілення трудової діяльності передбачає зацікавленість та взаєморозуміння між її виконавцями. Відсутність такого взаєморозуміння спричинює конфлікт між партнерами: „*Du hast keine Ahnung vom Geschäft! Du interessierst dich seit 20 Jahren nicht für die Firma!*” (Die Kristallprinzessin). Незацікавленість одного із членів сім'ї сімейним бізнесом викликає

спротив у іншого, втілюючись в обуренні та докорі (акузатив). Конфлікт можливий і у ситуації, коли партнер не в змозі знайти гідну роботу та забезпечити сім'ю: „*Seit einem Jahr hangelst du dich von einem Idiotenjob zum nächsten*” (Kleine Haie). Трудова діяльність із часом теж може перетворитися на рутину, негативно впливаючи й на сімейні стосунки (напр. „*Die Arbeit, jeden Tag!*” (Stille Liebe)), репрезентуючи концептуальний зв'язок слідування.

Міжконцептний зв'язок ZEIT – BEZIEHUNG засвідчує актуальність протиставлення стосунків та їх тривалості, усвідомлення спадів та апогеїв. Сумісна зустрічаність концептів у розмовному МКД ілюструє тривалість нещасливого сімейного життя („*Wir sind mehr als 25 Jahre verheiratet! Wir waren 23 Jahre davon unglücklich; Und dummerweise habe ich mich von dir verführen lassen, und du hattest die ganzen Jahre eine richtige Beziehung mit mir und hast natürlich schöne Kleider und Sachen und alles mögliche gekriegt, und das fandest du ja auch alles ganz toll!*” (Schande)). В останньому прикладі чоловік акцентує власну тривалу безвідмовність та «паразитизм» партнера.

Конфліктне спілкування між батьками та дітьми часто теж розглядається крізь призму концепту ZEIT, демонструючи відсутність часу для дітей з огляду на соціальну зайнятість батьків: „*Ich hab jetzt nicht die Zeit, mich um Manni zu kümmern; Nur für deine Tochter hast du keine Zeit!*” (Alter und Schönheit). Логіко-семантичний аналіз засвідчує зв'язок перетину між цими концептами.

Категорія часу активується мовцями у контексті непорозумінь, що виникають з приводу офіційної реєстрації шлюбу („*Ich kenne dich erst seit acht Wochen. Acht Wochen? Und da gleich heiraten?*” (Bin ich schön?)), невзаємної бажаності інтимних стосунків („*Du willst nur Sex haben. Jeden Tag. Jede Stunde! Die ganze Zeit!*” (Alter und Schönheit)), подружніх зрад („*Du hattest vier Jahre lang eine Freundin*” (Süskind)). Такі пари концептів пов'язані у свідомості німця, як правило, зв'язком слідування.

Статистично зафіксований сильний зв'язок між концептами GEFÜHL та BEZIEHUNG можна пояснити, очевидно, тим, що почуття є одним із основних та невід'ємних факторів побудови та збереження пари/сім'ї, відіграючи особливо важливу роль під час її зародження. Така інтенсивна взаємозалежність віддзеркалює цілу палітру концептуальних зв'язків, а саме координації, слідування та перетину. Приміром, ілюстрацією координаційного зв'язку слугує ситуація, де підкреслюється протиставлення почуттів (кохання) та інтимних стосунків, що є складовою деталлю у механізмі співжиття: „*Ich glaube,*

ich kann Liebe und Sex unterscheiden” (Weißensee). Страх втратити кохану людину може мати згубні наслідки на тлі ревності: „*Ich hab Angst, dich zu verlieren*” (Alle Anderen). Розчарування та зневіра є логічним наслідком зради з боку людини, яку кохаєш та якій безмежно віриш, що знаходить своє відображення у конфліктній ситуації активації концептів GEFÜHL та BEZIEHUNG: „*Ich liebte dich, ... du hast mich verraten*” (Die Welle).

Як відомо, характеристика однієї особи іншою здійснюється на основі цілої низки фактів: особливості характеру, соціального стану, зовнішнього вигляду, релігійної приналежності, вподобань та ін. Найтісніший же статистично верифікований зв'язок перетину у нашому дослідженні виявили концепти BEWERTUNG та AUSSEHEN, засвідчуючи значущість зовнішнього вигляду партнера для функціонування матримоніальних стосунків. Приміром, коментар чоловіка щодо нової зачіски дружини не приховує його роздратування та розчарування: „*Wie sehen deine Haare aus? – Das ist jetzt Mode. – Das hier ist 'n Heiratsantrag und ... du siehst aus wie 'ne Schwuchtel!*” (Gegen die Welle). В іншому прикладі чоловік критикує не лише нову стрижку, а й недоречний, на його думку, макіяж дружини: „*Seit deinem neuen Haarschnitt weiß jeder, dass du unter Geschmacksverirrung leidest! – Ich finde meine Haare schön, und ich schmink' mich nicht mal. Soll das etwa eine Anspielung sein? – Wie viel Schminke hast du heute drauf? Für deine Pickel ist das nicht gerade gut, wenn du mich fragst*” (Die wilden Hühner und die Liebe). Неадекватна та несправедлива оцінка третьої особи партнером / партнеркою може проявлятися у вигляді непогодження та стати початковим етапом розгортання конфліктної ситуації: „*Das ist 'ne ganz doofe Ziege. Die ist total berechnend und hohl, und Silikonmöpse hat sie auch noch. – Warum bist du so böse?; Ich möchte, dass du dich jetzt ausziehst, ganz langsam und ganz raffiniert, damit du zeigst, wie eine kleine Hure Liebe macht. – Verschwinde, du widerlicher Zahnklemmer! Ich habe keine Angst vor dir!*” (Schande).

Висновок. Концептуальна система матримоніального конфліктного розмовного дискурсу фіксує сім сильних міжконцептуальних зв'язків, які базуються на статистично перевіреній достовірності. Логіко-семантичний аналіз висловлень з їх об'єктиваторами свідчить про переважання зв'язку перетину (імплікації) концептів. Найчастотнішими концептами, що утворюють сильні зв'язки, є BEZIEHUNG та GEFÜHL, які засвідчують важливість трансльованої ними інформації для досліджуваного типу дискурсу. Зафіксований і замкнутий ланцюг зв'язків GELD – ARBEIT – ZEIT –

BEZIEHUNG – GEFÜHL – GELD, що свідчить, вочевидь, про системний та дугоподібний характер взаємозв'язку концептів у когнітивному просторі конфліктної інтеракції між учасниками зі статусно-рольовими конфігураціями чоловіка / партнера та дружини / партнерки.

Джерела

1. Левицкий В. В. Семасиология: монография для молодых исследователей. – Изд. 2, испр. и дополн. Винница: Нова Книга, 2012. – 680 с.
2. Осовська І. М. Сучасний німецькомовний сімейний дискурс: ментальний і вербальний ресурс: монографія. – Чернівці: Видавничий дім «РОДОВИД», 2013. – 402 с.
3. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы. – Днепропетровск: Белая Е. А., 2013. – 307 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
5. Семенов А. А. Гендерні та вікові особливості кооперативної мовленнєвої поведінки в сімейному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». – Донецьк, 2007. – 27 с.

Пеняк Павло Степанович

Кандидат історичних наук, доцент

Ужгородський національний університет

2.2. Знахідки мечів у скарбах доби бронзи Закарпаття

Серед археологічних артефактів доби бронзи, які служать джерельною базою для вивчення матеріальної та духовної культури Верхнього Потисся, значне місце посідають бронзові скарби. До їх складу входять знаряддя праці, зброя, прикраси, побутові речі, що дає можливість фахівцям визначити час їх появи. У залежності від асортименту захованих у землю речей скарби можна поділити на змішані та видові. Останні можуть складатися виключно або зі знарядь праці, або зброї, або з прикрас чи побутових речей.

На території Закарпаття на 2013 рік було обліковано 135 бронзових скарбів, що знайдені у 63 населених пунктах та їх околицях [1, с. 85]. У їх складі 2251 предмет. Ще 133 бронзових предмети походять з поодиноких знахідок, що були виявлені у 43 населених пунктах та поблизу них. Із врахуванням скарбів, де кількість знахідок невідома, можемо говорити, що в краї зафіксовано близько 2,5 тисяч речових знахідок.

Кількість речей в скарбах буває різною. Найчисленнішими є ті, що нараховують від 2 до 5 предметів. Таких зафіксовано 53, що становить 39,3% від загальної кількості. Скарбів, що нараховують від 6 до 10 предметів – 27 або 20%; від 11 до 20 предметів – 25 або 18,5%; від 21 до 80 – 26 або 19,2%; 81 і більше предметів – 3 або 3,4 %. Хронологічно

вони охоплюють час з кінця середньої бронзи (BrB-BrC) і закінчуючи добою пізньої бронзи і ранньозалізним віком (BrD-HAB), що в абсолютному датуванні відповідає кінцю XV-XIV – IX – VIII ст. до н.е.

За підрахунками, на території краю виявлено 71 меч, у тому числі й уламків, які походять з 25 пунктів. Серед них трапляються й такі, що є виключно скарбами мечів (Брестів – 6 екземплярів; Вільховиця – 5 цілих і уламок; Негрово – три цілих і один пошкоджений; Олешник – один цілий і чотири пошкоджені; Оноківці – три цілих; Мукачево (Підгоряни) – дев'ять цілих і один уламок; Худльово – три цілі мечі.

Інші мечі походять зі скарбів, змішаних за складом речей (Боржава – три уламки від мечів; Боржавське – два уламки; Велика Бийгань – один уламок; Великий Березний – один меч; Калини – один меч; Мала Добронь II – один меч; Невицьке – один меч; Мукачево (Підмонастир) – п'ять уламків; Мукачево (Чернеча гора) – два уламки; Малі Геївці – один меч. З поодиноких знахідок вони відомі з Арданова, Солотвина, Ужка, Цигановець, Берегова, Оноківців та інших населених пунктів. З вищенаведених даних випливає, що більшість знахідок походить виключно зі скарбів мечів. Їх найчастіше ховали по чотири, п'ять чи шість. З чим це було пов'язано? Думається, що відповідь на це питання треба шукати в певних ритуальних діях та віруваннях.

Беручи до уваги конструктивну форму руків'я, серед знахідок мечів можна виділити такі типи: а) короткі мечі зі шлямпоподібним суцільнолитим руків'ям, прикріпленням заклепкою до верболистного клинка; б) з плоским язичкоподібним руків'ям; в) з трьома рельєфними валиками та дископодібною головкою на руків'ї; г) з чашоподібним завершенням руків'я. Деякі вищезгадані типи при конструктивній схожості представлені ще окремими варіантами (деталі форми і орнаментатії).

До першого типу зараховано мечі з коротким верболистним клинком та суцільнолитим руків'ям, зі шлямпоподібною головкою, прикріпленою заклепкою до клинка. Виділяються два варіанти цього типу. До першого належать два цілі і один пошкоджений меч із села Кібляри Ужгородського району. На його руків'ї у вигляді орнаментатії спостерігалися три кільця. Датуються приблизно XVI ст. до н.е. До другого варіанту відноситься меч із того ж села Кібляри, який відрізняється від першого лише орнаментатією руків'я, а саме косими, горизонтальними, вертикальними нарізками та кільцями. Датуються XVI – XV ст. до н.е.

Мечі з плоским язичкоподібним руків'ям утворюють другий тип. У Тисо-Дунайському басейні такі мечі належать до ранніх типів. Поява перших з них припадає на період біля 1400 року до н.е. У скарбах вони засвідчені в косідерському горизонті і горизонті Форро [13, s. 3-24]. У Центральній Європі такі мечі поділяються вченими на два типи: «Іа» і «Ів». Перший в основному поширений в скандинавських країнах, Австрії і по Рейну. Що стосується мечів іншого типу, то вони в Тисо-Дунайському басейні є рідкісними знахідками. Час існування обидвох типів вважається синхронним. Мечі, віднесені до типу «Іа», у Тисо-Дунайському басейні відомі ще під назвою кестхельських і поширені також і на території Італії. Кестхельські мечі з плоским руків'ям відрізняються від типу «Іа» розвитком клинка [13, s. 5]. В Європі до найбільш поширених типів мечів з плоским язичкоподібним руків'ям відносять мечі типу ненцінген (тип «ІІа» за Ковеном) [3, s. 8]. Цей тип мечів побутував у період ВДНА1 і найчастіше зустрічається в скарбах цього часу. Ранній ненцінгейський тип з язичкоподібним руків'ям з'являється в опайському горизонті (ВІVb), але поширеними знахідками вони стають в горизонті Араньош, що відповідає приблизно ХІІ ст. до н.е.

На Закарпатті мечі з плоским руків'ям репрезентовані кількома варіантами. До першого зараховано меч із плоским, гладким, язичкоподібним руків'ям із села Худльово Ужгородсько району. Загальна довжина 75,5 см, з якої на руків'я припадає 9,5 см. На язичкоподібному руків'ї п'ять отворів для кріплення дерев'яної чи кістяної накладки. Клинок шириною 3-4 см, слабо зігнутий, в перетині лінзоподібний. У Тисо-Дунайському басейні аналогій такому мечу немає. При датуванні стала б у нагоді форма клинка, яка нагадує клинки з трьома валиками та диском на руків'ї. На цій підставі цей меч можна датувати періодом НАА1.

Наступний варіант представлений знахідкою меча із села Арданово Берегівського району. Він мав плоске, масивне, прямокутне руків'я. На ньому і розширеній частині перехрестя розміщені дев'ять отворів для кріплення накладки. Клинок шириною 3 см, лінзоподібний в перетині. Загальна довжина меча не встановлена внаслідок пошкоджених кінців. Він близький до ненцінгенського типу, для нього відомі ряд аналогій із Естергома-Візівароша, з поховання зі Смоленіц біля Трнави [13, s. 5; 9, taf. 351, В]. Аналогічні мечі віднесено до горизонту Араньош (ХІІ ст. до н.е.).

Ще один варіант репрезентований мечем з плоским, фігурним, язичкоподібним руків'ям з Підгорян (Мукачево). На останньому,

зміцненому рельєфними бортиками, розташовано вісім отворів для кріплення накладки. Клинок плоский, шириною 4 см, посередині якого проходить повздовжнє рельєфне ребро. Загальна довжина меча 74 см, з якої на руків'я припадає 11,5 см. Знахідка датується приблизно XIII ст. до н.е.

Меч із села Олешник Берегівського району репрезентує ще один варіант. Він мав плоске руків'я, дископодібну головку та кнопку посередині. На руків'ї та розширеній частині перехрестя розташовано по чотири отвори для кріплення накладки. Клинок шириною 4 см, з повздовжнім рельєфним ребром посередині. Довжина руків'я 12 см. Загальна довжина меча не встановлена внаслідок пошкодженого клинка. Датується приблизно XIII ст. до н.е.

Мечі з трьома рельєфними валиками та дископодібною головою на руків'ї склали ще один тип. Вони у Тисо-Дунайському басейні утворюють окрему хронологічну групу, класифікацію яких розробив німецький вчений Г. Мюллер-Карпе. Спираючись на особливості самого руків'я або форму його завершення, він виділив серед них п'ять варіантів: Швейг, Ерлах, Ілліріс, Алдраус, Липтов. Мечі цих варіантів в основному поширені в Центральній Європі. Поодинокі знахідки зустрічаються і поза цією територією, куди вони потрапляли як імпорт [2, s. 126-129]. При їх класифікації О. Александреску насамперед враховував форму набалдашника і, виходячи з цього, виділив мечі з дископодібним і чашкоподібним завершенням руків'я. При цьому мечі типу Рігзее, а також мечі з дископодібним завершенням за рядом характерних ознак, таких як гладке руків'я з повздовжньо нанесеним орнаментом, формою перехрестя він відніс до окремого типу [2, s. 126-129]. Угорська дослідниця А. Можоліч поділяє мечі з суцільнолитим руків'ям на два типи: типу Рігзее та групу мечів з трьома валиками на руків'ї, які за аналогією відповідають мечам з дископодібним руків'ям, виділеним О. Александреску [12, s. 20].

На Закарпатті мечі з трьома валиками і диском на руків'ї репрезентовані рядом варіантів. Перший з них – це знахідка меча з села Велика Бийгань Берегівського району, з трьома валиками та дископодібною головою. Загальна довжина меча 63,5 см, з якого на руків'я припадає 11,5 см. Він має орнаментоване руків'я, головку та дзвоноподібне перехрестя, на якому знаходилися два отвори для заклепок, що з'єднують руків'я з клинком. Останній в перетині лінзоподібної форми, по краях якого проходять три врізні лінії.

Максимальна ширина клинка в нижній частині 5 см, мінімальна біля руків'я 3,5 см. Знахідка датується часом приблизно XII – XI ст. до н.е.

Наступний варіант – це меч з трьома валиками на руків'ї та дископодібною головкою з смт Великий Березний Ужгородського району. Загальна довжина 59,5 см, з якої на руків'я припадає 11,5 см. У нього орнаментована головка, валики на руків'ї та дзвоноподібне перехрестя. На плечиках останнього знаходилися два отвори для кріплення руків'я до клинка. Він у перетині лінзоподібний, по краях якого проходять по три врізні лінії. Максимальна ширина клинка в його нижній частині була 5 см, мінімальна – 3,5 см біля руків'я. Знахідка датується часом приблизно XI – X ст. до н.е.

Ще один варіант представлений мечем зі скарбу з села Мала Добрень Ужгородського району з трьома валиками на руків'ї та дископодібною головкою. Загальна довжина не встановлена, так як клинок пошкоджений, а довжина руків'я склала 12 см. На останньому спостерігалися валики, на дзвоноподібному перехресті орнамент з есоподібними завитками. На плечиках перехрестя знаходилися два отвори для заклепок. Клинок у перетині лінзоподібний, ширина біля руків'я 3 см. Знахідка датується часом приблизно XI – X ст. до н.е.

Мечем зі скарбу з села Негрова Мукачівського району зі слабо вираженими валиками на руків'ї та чашоподібним завершенням, посередині якого розміщений виступ урізано-конічної форми, репрезентований наступний варіант. Загальна довжина меча 63 см, з якої на руків'я припадає 11,5 см. Головка, руків'я та дзвоноподібне перехрестя були орнаментовані. На плечиках перехрестя спостерігалися два отвори для заклепок. У перетині клинок мав лінзоподібну форму, його розміри: максимальна ширина склала 6,5 см, мінімальна біля руків'я – 3,4 см. Меч зі скарбу з села Негрова датується часом приблизно IX – VIII ст. до н.е.

Передостанній варіант з трьома валиками і диском на руків'ї представлений мечем зі скарбу з села Негрова Мукачівського району з суцільнолитим корпусом. Він мав овальне в перетині руків'я та чашоподібне завершення з напівконічною кнопкою. Загальна довжина литва склала 60,5 см, з якого на руків'я припадало 11,5 см. Останнє та дзвоноподібне перехрестя орнаментоване геометричним візерунком. Клинок у перетині мав миндалеподібну форму, його розміри: максимальна ширина в нижній частині дорівнювала 4,3 см, мінімальна біля руків'я – 3,3 см. Його датування визначено у межах приблизно IX – VIII ст. до н.е.

Останній варіант цього типу – це меч із суцільнолитим корпусом, який походить зі скарбу з села Негрова Мукачівського району. У нього овальне в перетині гладке руків'я та мала чашоподібна головка, посередині якої виступає гостроконечний виступ. Перехрестя завершується двома горизонтально зрізаними рогами. Руків'я і перехрестя орнаментоване горизонтальними лініями і напівколами. Клинок широкий, плоский, посередині якого проходить ребро. Загальна довжина не встановлена, так як був пошкоджений клинок. Довжина руків'я склала 12 см, максимальна ширина клинка – 5,5 см, мінімальна біля руків'я – 3,5 см. Датується часом приблизно IX – VIII ст. до н.е.

Знахідки мечів з трьома валиками та дископодібним завершенням руків'я в Тисо-Дунайському басейні припадають на так званий курдський горизонт [14, s. 3-20]. Він співпадає з горизонтом «Bronzo rescpte» і «Bronzo finale» в Італії [11, s. 401]. У Греції датується кінцем субмікенського періоду і початком протогеометричного, тобто відповідає XI ст. до н.е. Потрібно відмітити, що у тому горизонті мечі з трьома валиками на руків'ї зустрічаються разом з мечами з язичкоподібним плоским руків'ям. Але це аж ніяк не може бути аргументом, як підкреслюють дослідники, що мечі з трьома валиками на руків'ї не можуть бути більш ранніми за деякі варіанти мечів з язичкоподібним руків'ям. Відомі випадки, коли мечі з язичкоподібним руків'ям знаходяться разом з мечами з чашоподібним руків'ям, ба навіть усі три типи мечів разом (Мукачево-Підгоряни). Як зазначають вчені, це свідчить не про час їх виникнення, а про час зариття в землю.

Переважну більшість мечів з трьома валиками на руків'ї Г. Мюллер-Карпе відніс до періоду НА А1 (XII ст. до н.е.). Саме липтавський варіант мечів, як найбільш поширений в Словаччині і на Закарпатті, він вважав за найпізніший, датувавши його часом НА А1-А2 (XII – XI ст. до н.е.) [8, s. 33]. Що стосується хронології виявлених на Закарпатті чотирьох варіантів мечів з трьома валиками та двома близькими до них, то вони, безперечно, різночасові. Перші три варіанти ми відносимо до липтавського типу і датуємо періодом приблизно НА А1 – НА А2, ймовірно, і періодом НА В1.

Мечі 4-6 варіантів належать до останнього етапу розвитку бронзолivarної справи, коли їх виготовляли з використанням деталей попередніх типів. Так, наприклад, виготовлялися мечі, в яких чашоподібна головка з тупим або гострим виступом; по-друге, мечі, в яких на місці трьох рельєфних валиків на руків'ї лише слабо виражені

потовщення або орнаментальні позначення; по-третє, мечі, в яких руків'я і клинок суцільнолиті. Ці варіанти мечів з'являються у період НА В2 (IX ст. до н.е.) і широко побутують у період НА В3 (VIII ст. до н.е.).

Наступну типологічну групу складають мечі з чашоподібним руків'ям. Серед них Г. Мюллер-Карпе виділяє два варіанти – Воршах і Конігсдорф. Такі мечі виготовлялися в баварських майстернях у період НА В [8, s. 33]. На погляд угорського дослідника Т. Кеменцеї, виробництво мечів з чашоподібним руків'ям у Карпато-Дунайському басейні виникло під впливом баварського виробництва [6, s. 156-157]. У Верхньому Потиссі і Трансильванії їх почали виготовляти в період НА В1.

На Закарпатті мечі з чашоподібним руків'ям представлені двома типами: Воршах і Підгоряни. Тип Воршах зафіксований у скарбі з Вільховиці Мукачівського району, де він знаходився з мечами з язичкоподібним руків'ям [4, taf. CLXX 1]. Підгорянський тип репрезентований двома варіантами, перший з яких – це меч з чашоподібним руків'ям, в якого воно прикріплено до клинка двома заклепками. На гладкому руків'ї розміщено вузький валик. Клинок у перетині овально-гострореберний, по краях якого проходять по три врізні лінії. Загальна довжина меча склала 72 см, з якої на руків'я припадає 11,5 см. Максимальна ширина клинка – 4-4,5 см. Знахідка датується часом приблизно XII – XI ст. до н.е.

Ще один варіант мечів з чашоподібним руків'ям представлений знахідкою з Ужгорода. Від попереднього відрізняється тим, що у нього руків'я і клинок суцільнолиті. Гладке руків'я з чашоподібним завершенням має товсте, рогоподібне, горизонтально зрізане перехрестя з малим вирізом. Клинок вузький, миндалеподібний в перетині, по краях якого проходить по три врізні лінії. Загальна довжина меча 70 см, з якої на руків'я припадає 11 см. Він датується часом приблизно XII – XI ст. до н.е.

Г. Мюллер-Карпе вважав, що виробництвом карпато-дунайських чашоподібних мечів займалися «словацько-верхньопотиські майстерні», які протягом періоду НА А виготовляли мечі липтавського типу [8, s. 33]. На думку Т. Кеменцеї, картографування липтавських мечів і мечів з чашоподібним руків'ям свідчить дещо про інше, а саме: мечі з чашоподібним руків'ям виготовлялися у верхньопотиських майстернях, так як спільних «словацько-верхньопотиських» майстерень не існувало ні в період НА А, ні в період НА В [5, s. 180-181].

На захід від річки Горнад, у гірських районах Словаччини, бронзоліварні майстерні в ранньозалізному віці належали «киятицько-лужицькому» населенню культури полів поховань, а на схід від Горнада, на території Східної Словаччини, Закарпаття, Північно-Східної Угорщини та Північно-Західної Трансильванії, тобто у Верхньому Потиссі, належали східним носіям гавської культури. Про відмінності між цими територіями свідчить бронзоліварне виробництво, наприклад, мечів липтавського типу, що є, безперечно, продуктом словацьких майстерень. Мечі згаданого типу у Верхнє Потисся потрапляли як імпортований товар [5, s. 180-181].

Г. Мюллер-Карпе датував мечі з чашоподібним руків'ям періодом НА В. При цьому він зробив застереження, що вони можуть бути більш древніми, ніж мечі варіанту Конігсдорф, що припадають на період НА В1. Таку хронологічну особливість дослідник встановив, використавши типологічний аналіз [8, s. 33]. На погляд Т. Кеменцеї, цей висновок є слушним для баварського і східноальпійського регіонів. Однак для Верхнього Потисся він є неприйнятним, бо наявний матеріал не дає можливості встановити хронологічні відмінності. У Верхньому Потиссі мечі варіанту Воршах, як і мечі типу Конігсдорф, відносяться до періоду НА В1 [5, s. 27]. Як вважає Т. Ковальчик, у Карпатській улоговині датування мечів з чашоподібним руків'ям періодом НА В1 добре підтверджується супровідними речами [7, s. 647-654].

Що стосується проблеми виникнення мечів з чашоподібним руків'ям, то переважаючою є думка про їх потиське походження. Знахідки мечів з чашоподібним руків'ям, зафіксовані на Закарпатті, належать до рідкісних екземплярів. Як вказувалось вище, А. Можоліч віднесла їх до горизонту Романді-Підгоряни, датувавши періодом ВVІ b, або за періодизацією Г. Мюллер-Карпе НАВ1 (Х ст. до н.е.) [13, s. 16, 21].

Джерела

1. Пеняк С. І., Пеняк П. С. Археологія Закарпаття: історія дослідження. – Ужгород: Краєвиди Карпат, 2013. – 256 с.
2. Alexandrescu A. Die Bronzeweter aus Rumänien. Dacia. 1966. X., S. 117-189.
3. Cowen J. D. Die bronzenen Griffzungenschwerter in Süddeutschland und den angrenzenden Gebieten. Berichte der Röm.-Germ. Komm. 1956. 36. S. 1-123.
4. Hampel J. A bronzkor emlékei Magyarhonban. Budapest, 1886. T. 1.
5. Kemenczei T. Adatok a Kárpát-medencei halomsíros kultúra vándorlásánakkérdéséhez. Archaeologiai Értesítő. 1968. 95 köt. S. 159-185.
6. Kemenczei T. Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest, 1984. 430 s.
7. Kovalčík T. Depot mečov zo Spišskej Belej a meče s čiaškovitou rukovätov na Slovensku. Archeologické rozhledy. 1966. XVIII. – 6. S. 647-654.
8. Müller-Karpe H. Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern. Münchener Beiträge zur-Vor-und Frühgeschichte. München, 1961. 6. S. 28-52.

9. Müller-Karpe H. Handbuch der Vorgeschichte. 1980. Band IV. Bronzezeit. Dritter Teilband Tafeln.
10. Mozsolics A. Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Budapest, 1967. 203 s., 74 tabl.
11. Mozsolics A. Beziehungen zwischen Italien und Ungarn während "BronzoRecente" und "Bronzo finale". Rivista di Scienze Preistoriche. 1972. 27. S. 373-401.
12. Mozsolics A. Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Opályi. Budapest, 1973. 249 s., 112 tabl.
13. Mozsolics A. Bronzkori kardok folyókból. Archeológiai Értesítő. 1975. 1 sz. S. 3-24.
14. Mozsolics A. Bronzefunde aus Ungarn. Depohorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest, 1985. 524 s.

Чікарькова Марія Юрївна
 Доктор філософських наук, професор
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

2.3. Секуляризація культури та формування «секулярних релігій» у сучасній культурі

Дискусії у сьогоднішньому «постсекулярному» суспільстві про сутність секуляризації та її роль у сучасній культурі мають давне коріння – вони залишаються одними з найактуальніших вже протягом декількох століть, що можна зрозуміти, якщо пригадати про різні концепції як щодо походження культури, так і щодо її структури. І навряд чи тут можна буде колись віднайти консенсус – надто антагоністичними виступають позиції й аргументи різних сторін. Зрозуміло, що, наприклад, прихильники богословської концепції культури будуть бачити у секуляризаційних процесах насамперед зло, у той час як марксистки – позитивні тенденції. Апелюючи до конкретних прикладів, можна зрозуміти, наскільки неможливо примирити, скажімо, позиції К. Юнга, який вважав, що психічно здорова людина не може не бути віруючою та З. Фрейда, котрий розглядав релігію як масовий психоз. І тут кожний вчений, навіть намагаючись бути об'єктивним, все одно буде схилитися до того чи іншого полюсу. Але перш ніж починати розмову про секуляризацію, варто були би з'ясувати, звідки взявся цей термін і які значення він має.

Вперше термін «секуляризація» був ужитий у політико-правовому аспекті у період підготовки та підписання Вестфальського мирного договору: цим терміном французька сторона позначила відторгнення частини церковного майна низки єпископств як відшкодування територіальних втрат бранденбурзького курфюрста – отже, секуляризація стала позначенням переходу об'єкту з релігійної сфери у світську [2, с. 98]. Нині ми вживаємо цей термін у більш широкому значенні, маючи на увазі зміну статусу релігії у суспільстві

на користь домінації мирських чинників – аж до відмови від неї включно. «Нова філософська енциклопедія» подає наступне визначення терміну: секуляризація – «обмирщення у контексті взаємодії сакрального і профанного (мирського), рух від священного до світського; у соціології – процес вивільнення усіх сфер суспільного та особистого життя з-під контролю релігії» [4, с. 512]. Значно ширше нині розуміється і хронологія питання – традиційно вважається, що секуляризація розпочалася в епоху Відродження, коли місце релігії посіла наука та освіта, а теоцентрична парадигма розвитку почала поступово змінюватися антропоцентричною. Вже у 1960-ті роки Л. Шайнер подає шість різних значень слова «секуляризація»: занепад релігії, її пристосування до «світу», «вичавлювання» релігії із суспільного життя, трансформація релігійних вірувань та інституцій у світські замітники, десакралізація світу, перехід від «сакрального» суспільства до «світського» [11]. Отже, і хронологія, і смисл, і значення секуляризаційних процесів залишаються дискусійними.

Можна стверджувати, що культура завжди розвивається як коливання між двома полюсами – сакралізацією і секуляризацією, причому у будь-яку епоху та у будь-якому суспільстві завжди будуть наявні обидва (інша справа, що в даний момент домінує). Отже, у розмові про сакралізацію неможливо уникнути таких концептуальних понять, як *сакральне* та *профанне*. Сакральне зазвичай розуміється як щось відокремлене від сфери звичного життя, що належить до потойбічного, профанне ж – як щось буденне, тривіальне (ми лишаємо поза нашою увагою як переносне значення слова як позначення некомпетентності, так і застарілий його смисл – у Стародавньому Римі це слово використовувалося для людей, які не мали право відвідувати храм). Смисл одного поняття розкривається лише у співвідношенні з іншим, через опозицію – одні й ті само речі можуть виступати сакральними або профанними залежно від контексту. Пригадаймо поняття *ієрофанії*, введене М. Еліаде – будь-що може стати нею і, відповідно, відкривати людині Сакральне. За його концепцією, не існує об'єкту, який десь колись не виступав би ієрофанією – отже, про неї можна говорити лише в історичному контексті.

Ми не будемо тут заглиблюватися у теоретичні аспекти цього питання, оскільки нас більше цікавить феномен секуляризації (іншими словами – профанізації) у культурі Модерну. Зауважимо лише, що дослідники цієї проблеми (Е. Дюркгейм, М. Еліаде, Р. Маретт, М. Мосс, Р. Отто, Р. Сміт, А. Юбер та ін.) також часто по-своєму розуміють ці поняття. Так, М. Еліаде дотримується екзистенційного

розуміння Сакруму, а Е. Дюркгейм – соціологічного, вважаючи, що різниця між сакральним і профанним стосується насамперед норм регулювання поведінки, а не метафізики. Звісно, ще більша прірва – між тими, хто визнає важливість сакрального та тими, хто взагалі готовий заперечувати його. Наприклад, почуття *mysterium tremendum* (усвідомлення грізної таємниці), про яке пише Р. Отто й яке виступає в його концепції одним з елементів Нумінозного (від лат. Numen – божество), а, отже, – сакрального, для прихильника ніцшеанської філософії буде свідченням приниження людини та приналежності до пересічних людей, яким лише і потрібна релігія.

Отже, у культурі завжди існує діалектика її сакральних і профанних аспектів, що, у свою чергу, і призводить до домінації сакралізації або десакралізації. Сакральне завжди націлене на певний ідеал, але ідеал, як відомо, недосяжний, і з усвідомленням цього починається процес десакралізації. Утім, людина не може жити без ідеалів, і тому настає ресакралізація. Таким чином, еволюцію культури можна розглядати як наступний алгоритм: сакралізація – десакралізація (профанізація, секуляризація) – ресакралізація. Усе це з очевидністю демонструє сучасна культура, особливо у ХХ ст., коли на рівні масової культури відбувається вульгарна реконструкція примітивних міфологічних моделей. Боротьба з християнською культурною спадщиною в тоталітарних суспільствах набула відверто насильницького характеру і, здається, можна було би говорити про перемогу секуляризаційних процесів, але все виглядає далеко не так однозначно. «Розкріпачення» язичницької людини йшло пліч-о-пліч з масонською, комуністичною та фашистською програмами знищення християнства, і при цьому язичництво та його культурна спадщина користувалося в цих рухах значною симпатією. Так, на італійському плакаті 1921-го року у руках оголеного на античний манер юнака ми можемо побачити фасції – атрибут римської державної влади в античну добу. У надрах спецслужб обох режимів (радянського та фашистського) велися потаємні інтенсивні дослідження у сфері чорнокнижжя. Гітлер культивує в німецькій еліті магію Тибету; НКВД вивчає окультну літературу та теософію, феномени Мессінга та Р. Кулешової, загадки гіпнозу тощо. Отже, тоталітарні режими активно цікавляться магічним досвідом.

У ХХ ст. більшовицька революція та нацистський тоталітаризм синхронно включали до своїх програм руйнацію Церкви та піднесення суто язичницьких ідеалів матеріального добробуту, пріоритету свого роду-племіні, надлюдських якостей вождя. Поширюються спроби

грати на міфологічному мисленні, архетипах, марновірствах і культурній відсталості, нав'язати посполитому люду нову, політизовану міфологію, що пробуджувала б ентузіастичне почуття приналежності до якоїсь спільноти («колективу», «класу», «нації», «раси» тощо). Недаремно у радянські часи величезними тиражами випускаються численні серії листівок, присвячених оспівуванню радгоспників, вчителів, залізничників тощо.

Комуністичне вчення, запекло борючись з християнством і взагалі з релігією, насправді непомітно для себе саме перетворюється на релігію. Характерна думка М. Бердяєва: «Непримиренно вороже ставлення комунізму до будь-якої релігії не є явищем випадковим, воно корениться у самій сутності комуністичного світоспоглядання <...> Комунізм <...> сам хоче бути релігією, що йде на зміну християнству, він претендує відповісти на запити людської душі, дати сенс життя» [3, с. 129].

З цим важко не погодитися – адже ще у середині ХХ ст. французький філософ, політик, соціолог Р. Арон написав скандальну книгу «Опіум для інтелігенції» [1], в якій розглядав ідеологію як секулярну релігію, стверджуючи, що марксизм-комунізм став «опіумом інтелектуалів», твердячи про «сталінську догматику» та порівнюючи комуністичну партію з церквою. Марксизм-ленінізм він називає «ідеологією, що стала еквівалентом релігії», чие «Священне Писання» ґрунтується на «міфах про світовий пролетаріат, ролі революції в історії, ролі комуністичних партій у соціалістичних революціях, ролі вождів та «священної доктрини» як ідеології у комуністичному русі» [1, с. 82, 5]. В. ван ден Бенкен також називає радянську ідеологію секулярною релігією [9, р. 21], В. Хархун пише про «релігіоморфну характеристику радянської тоталітарної цивілізації» [7, с. 118].

У сучасній науковій літературі, поруч з терміном «секулярні релігії», вживаються численні інші аналоги: політичні, або світські релігії (М. Хайер), соціальні релігії (А. Вебер), громадянські релігії (М. Еліаде), політичні релігії (Е. Вогелін), ерзац-релігії (Ф. Верфель) та ін., але сутність лишається тією само – ідеологія, що претендує на місце релігії, або політична псевдорелігія.

Продовжуючи цю тему, варто додати, що, очевидно, ідеологія стає релігією у будь-якому тоталітарному суспільстві. Католицький філософ і богослов Р. Гвардіні ще у 1930-ті роки вказував на антихристиянський характер нацистської пропаганди. При подібному на перший погляд використанні таких понять, як «провидіння»,

«доля», «зірка», «щастя», він фіксує тут їхній псевдорелігійний характер і несумісність ідеологем, що ними позначаються, зі вченням Христа. До цієї ж низки феноменів він відносить зображення Гітлера як «чудотворця», який прийшов «ощасливити» німецький народ. Секулярною релігією назвав фашизм М. Бабік [8].

Думається, що перетворення будь-якої тоталітарної ідеології на секулярну релігію є неминучим. Окреслені вище паралелі легко впізнаються в інших, східних державах з подібними режимами. Так, на японському плакаті початку 1940-х років ми бачимо своєрідну «Трійцю», що складається з Гітлера, імператора Хірото та Муссоліні, а радісні діти дякують їм за своє щасливе дитинство. Сучасне зображення покійного лідера Північної Кореї невідворотно нагадує типово іконографічні зображення.

Можна гадати, що з падінням тоталітарних режимів феномен секулярних релігій зникне, а зі зростанням рівня науково-технічного прогресу та загального рівня освіти, можливо, й сам феномен релігії? Подібні думки неодноразово висловлювалися та продовжують висловлюватися й нині. Адже ми можемо бачити, твердять прихильники «смерті релігії», секулярні трансформації навіть у теологічній сфері – виникнення теології смерті Бога, контекстуальних теологій, що займаються не Богопізнанням, але різними аспектами людської діяльності (теологія революції, теологія природи, теологія надії та числ. ін.). Ч. Тейлор пише про зміну навіть «часового виміру» для сучасної людини: нині ми живемо у «секулярному часі» (який має лише горизонтальний вимір), у той час як дододерна людина жила і в горизонтальному «часовому вимірі», і у вертикальному – у «вищих часах», які пропонували вічність [5]. Утім, наявні й альтернативні точки зору. Так, Б. Тернер не погоджується з твердженням, що у сучасному суспільстві релігія зникає. З його точки зору, Ч. Тейлор, як і більшість західних вчених, не звертає увагу на сучасну соціологію й емпіричні дослідження – більшість західних філософів не цікавляться релігією за межами Північної Європи та США, хоча нинішні антропологічні та соціологічні дослідження виразно демонструють життєву силу релігії в інших частинах світу [6, с. 23]. На нашу думку, говорити про зникнення релігії немає серйозних підстав. Науково-технічний прогрес, як демонструє нам сьогодні (насамперед Інтернет), зовсім не обов'язково веде до зростання загального рівня знань. Та навіть якщо припустити, що трансгуманістична утопія якось вирішить це питання, людина все одно залишиться віч-на-віч зі своїми екзистенціальними проблемами, і ніяке титанове тіло та флешка

замість голови не розв'яжуть проблему безсмертя. Але якби навіть і так, то нікуди не зникає психологічна потреба людини вірити – як не в Бога (богів, демонів, предків тощо), то в щось інше. Це з усією очевидністю руйнує концепцію Ф. Утара, котрий пов'язував секуляризацію з розвитком «технічної цивілізації» [10, р. 42].

Отже, сакралізація та секуляризація виступають перманентними тенденціями культури будь-якої епохи. Більше того, ці поняття нерідко об'єднуються, формуючи феномен секулярних релігій, що претендують на єдину й остаточну істину. На жаль, небезпеки подібних політичних псевдорелігій ми зараз оцінюємо на власному досвіді, у часи вітчизняної війни України, яка бореться з російською навалюю, й остання ґрунтується якраз на подібних цілком язичницьких моделях (з культом вождя, винищенням інакодумців тощо).

Джерела

1. Арон Р. Опіум для інтелігенції. – Мюнхен: ЦОПЭ, 1960. – 235 с.
2. Безнюк Д. К. Секуляризація: опыт систематизации подходов изучения // Социология. 2009. – № 3. – С. 98-104.
3. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. – Москва: Наука, 1990. – 224 с.
4. Новая философская энциклопедия: В 4 т. – Москва: Мысль, 2010. – Т. 3. – 692 с.
5. Тейлор Ч. Секулярна доба: [пер. з англ. О. Панич]. Київ: Дух і Літера, 2013. Кн. 1. – 664 с.
6. Тернер Б. Релігія в постсекулярном обществе // Государство. Религия. Церковь. 2012. – № 2 (30). – С. 21-51.
7. Хархун В. Идеология как религия: концепция «религиозного коммунизма» у западной и пострадянській гуманітаристиці // Сіверянський літопис. 2008. – № 4. – С. 116-122.
8. Babik M. Nazism as a Secular Religion // History and Theory. 2006. – Vol. 45. – № 3. – P. 375-396.
9. Bercken W., van den. Ideology and atheism in the Soviet Union. Berlin-NY: Mouton de Gruyter, 1989. – 191 p.
10. Houtart F. The Challenge to Change: The Church Confronts the Future / Francois Houtart. NY: Sheed @ Ward, 1964. – 212 p.
11. Shiner L. The concept of secularization in empirical research // Journal for the scientific study of religion. 1967. – Vol. 6. – P. 209-217.

Слітюк Олена Олександрівна

Кандидат технічних наук, доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

2.4. Особливості дизайн-проектування рекламних фотографічних композицій

Вступ. Сучасна фотографія, як грань людської діяльності, вкрай неоднорідна: фотозображення знаходять застосування в самих різних галузях: в мистецтві, рекламі, журналістиці, науці, техніці, та в багатьох інших сферах. Більшість сучасних дизайнерських робіт містять в собі фотозображення, або його елементи, тому можна стверджувати, що фотографічні засоби є настільки ж невід'ємною частиною сучасного дизайну, як шрифт або графічний малюнок.

Фотодизайн в даний час є однією з найбільш популярних формою дизайнерської діяльності, зокрема в рекламі [1]. Фотографічна інформація використовується для різного роду рекламних носіїв, тому дослідження її функцій та особливостей, які виявляються в цьому аспекті, є актуальною проблемою.

Аналіз попередніх досліджень. На сьогоднішній момент рекламний графічний дизайн мало досліджена галузь. Більшість теоретичних робіт з фотографії (В. Беньямін, М. Маюпоен, В. Флюссер, В. Савчук, В. Подорога) являють собою скоріше філософські есе, ніж повноцінні наукові дослідження. Найбільш відомі роботи [2, 3] розкривають далеко не всі проблеми історії і теорії графічного дизайну і практично не стосуються проблем проектування фотографіки в сучасному рекламному дизайні. Вивчення впровадження фотозображень в різні види мистецтва представлені в роботах А. М. Родченко, К. Блоссфельда, Л. М. Лисицького, Г. Г. Клущиса, Я. Функе, та ін. [3]. Однак на сьогоднішній день немає спеціальних досліджень із проблем проектування фотографіки й використання фотозображень у сучасному рекламному графічному дизайні. Також за рамками досліджень залишаються проблеми психології сприйняття рекламної фотографіки на різних носіях, технічні аспекти виробництва рекламних фотографічних композицій.

Постановка завдання. Метою даної роботи є виявлення принципів проектування фотографіки для сучасного рекламного графічного дизайну, які дозволять дизайнерам-графікам вийти на новий рівень проєктної творчості з використанням сучасних фототехнологій.

Результати досліджень. У наш час рекламний фотодизайн досить популярний вид діяльності, який допомагає компаніям підвищувати прибуток, помітно впливає показники в бізнесі, підвищує впізнаваність бренду. Дизайн грає вирішальну роль в розробці продукції або послуг. Конкуренція, викликана дизайном, виявляється першочергово важливою, тому що покупці починають вважати якість і надійність продукції самі по собі зрозумілими. Їх купівельний вибір ґрунтується на зовнішньому вигляді, різноманітності та технічні характеристики виробу.

Рекламна фотографія використовується в наступних напрямках: в рекламних повідомленнях, оголошеннях у пресі, зовнішній рекламі, календарях, корпоративної та представницької продукції, постерах, буклетах, проспектах, каталогах, упаковці товарів, оформленні музичної і відеопродукції, оформленні інтернет-ресурсів [4].

Сучасна рекламна фотографія має свої особливості. Це не просто красива і якісна картинка – це зображення, яке робить покупцеві вигідну пропозицію. Це знімок, на якому рекламований продукт показаний з позицій реальних потреб і бажань покупця, іноді простих і ясних, іноді невизначених, підсвідомих. Завдання реклами полягає не тільки в тому, щоб ознайомити широкий загал людей новинкою, розповісти про її переваги, але і викликати бажання придбати цю новинку і, крім того, міцно зафіксувати в пам'яті людини побачену рекламу і отриману інформацію активно поширювати серед друзів і знайомих. Досягнення максимальних успіхів можливо тільки при урахуванні того, що кожна людина індивідуальна, що у кожного своє сприйняття, своя реакція і, в переважній більшості, один і той же предмет, слово або колір викликає саме протилежне ставлення у людей одного кола, а часом і сім'ї. Для вирішення цього питання використовуються методи психологічного підходу в створенні дизайну реклами [5]. Ґрунтуються ці методи на загальних принципах психології людини, на принципах роботи свідомості і підсвідомості, на особливостях сприйняття людиною навколишнього та інформації, яку несе це навколишнє.

Основним завданням проектування рекламного графічного дизайну з використанням фотографіки є сприйняття інформації без «зайвої витрати розумових сил», або іншими словами уявлення фотографічної інформації в адекватно знайденій дизайнером виразній художній формі. Однак практика показує, що художники, що працюють в сфері рекламного графічного дизайну, недостатньо усвідомлюють проєктний творчий потенціал сучасної фотографіки і не володіють методами її проектування з використанням сучасних комп'ютерних технологій [6].

Дизайн реклами – це процес розробки і втілення рекламної ідеї в певну, найбільш ефективну візуальну форму за допомогою підбору і компоновання різних елементів реклами. Основні аспекти діяльності дизайнера реклами, це аналітичний – отримання інформації, необхідної для формування адекватного художнього образу рекламованого товару; креативний: розробка творчої ідеї; конструювання рекламного повідомлення. Для створення якісної реклами дизайнерові необхідно отримати інформацію від клієнта: про фірму, цілі та завдання проведеної рекламної компанії, фірмовий стиль компанії, що являє собою товар та як він позиціонується, які потреби споживачів він задовольняє, в чому унікальність товару, чим підкріплюються заяви про вигоди товару, що може уособлювати даний

товар, цільової аудиторії, які якісні та кількісні характеристики має цільова аудиторія, чи відрізняється цільова аудиторія від цільового ринку, який повинен бути тип реклами, який комунікаційний підхід найбільш прийнятний для даної аудиторії [7].

Рекламна ідея, на відміну від будь-якої геніальної ідеї, що просуває цивілізацію вперед, завжди лежить між двома полярними категоріями – фінансової і культурної, це завжди компроміс між комерційним результатом і високим мистецтвом. Однаково важливо, щоб те, про що розповідає реклама, привертало увагу і було зроблено бездоганно з точки зору дизайну.

Що стосується реклами, то в ній фотодизайн є прагненням до досягнення гармонії з урахуванням рекламних цілей і завдань. Він повинен привертати увагу і запам'ятовуватися, в кінцевому рахунку – продавати. Реклама через свою комерційну суть змушена боротися за кожну секунду уваги споживача, активно впливати на його почуття. Купівля на ринку – це завжди вибір, і щоб покупці зробили його на користь рекламованого товару, їм варто так розповісти про його позитивні якості, щоб переконати у вигоді покупки. Для цього і потрібна взаємодія з текстом не як ілюстрація, а як інтерпретація, що з'єднає і точну концепцію, і креативну ідею [6]. Фотодизайн в рекламі важливий як засіб передачі інформації. Споживачі щодня і щогодини, усюди вступають в контакт з дизайном того чи іншого товару і його рекламних зображень. Вони «спілкуються» з товаром і його рекламою, вирішуючи, купити його чи ні.

Дизайн-проекування рекламного плакату досить складний процес, тому що він має на увазі під собою обов'язкове рішення поставлених завдань не тільки за рахунок графіки, але і за рахунок міждисциплінарних зв'язків. Це означає, що від того, в якій мірі будуть застосовані знання і вміння дизайнера в процесі дизайн-проекування рекламного плакату, залежить ефективність всієї рекламної комунікації. Тому, в процесі дизайн-проекування рекламного плакату головну роль грає сам дизайнер-творець рекламного повідомлення. Саме на нього покладається функція творця коду (трансформації інформації в систему знаків і сигналів). Таким чином, комунікація буде вважатися такою що відбулася, якщо цільова аудиторія правильно розкодує дане повідомлення і відреагує на нього.

При дизайн-проекуванні рекламного плакату необхідно здійснити вибір ідеї, продумати образ плакату та принцип побудови композиції плакату. На цьому етапі необхідно створити концепцію плакату, обрати художні образи, що будуть передавати інформацію,

створювати певний емоційний стан. Для цього необхідно обрати елементи рекламного плакату, які будуть складати його композицію, це може бути фотозображення та текст, за допомогою яких реклама буде доводити до людини певну інформацію. В якості рекламного зображення можна застосовувати фотографію чи малюнок [7]. Фотографія не залишає в глядача ніяких сумнівів щодо правдивості інформації, яку він отримує з реклами. Тому до такої реклами покупець ставиться з особливою довірою. Особливо результативне використання в рекламних цілях кольорової фотографії, за допомогою якої можна передати реальні кольори предмету.

Для розкриття теми необхідно знайти адекватне змісту текстове звертання (слоган). Текст повинен допомогти точніше й ефективніше розкрити творчу ідею, лаконічно сформулювати рекламне звертання, те, що іноді просто не можна зробити тільки візуально. Ілюстрація й текст реклами повинні взаємно доповнювати й підсилювати один одного, не існувати самі по собі та не дублювати один одного. Вибір композиційного взаємозв'язку складових в плакаті: головним (композиційним центром) може бути зображення чи текст. Слід пам'ятати, що потрібно домогтися єдності, цілісності й підпорядкованості всіх елементів плакату – тексту, ілюстрації. У композиції плакату необхідно досягати єдності між такими складовими:

- текстом і зображенням – ідея тексту та ідея зображення повинні відповідати один одному;

- шрифтом і зображенням – вид, колір, тон, пропорції шрифту повинні бути в гармонії з зображенням.

В результаті проведених досліджень, були сформовані рекомендації, щодо композиційної побудови рекламних зображень [7]:

- зображення повинно бути простим не перевантаженим деталями;

- зображення повинно викликати цікавість;

- формат зображення повинен бути таким, щоб рекламований товар і його найбільш важливі частини були чітко видні, мініатюрні зображення знижують інтерес споживача до реклами, більше того, вони можуть привести до перекручування подаваної інформації;

- рекламне зображення не допускає художніх прийомів, що сповільнюють швидке й безпомилкове сприйняття й впізнання рекламowanego товару. При використанні в ілюстрації метафори необхідно, щоб вона однозначно розшифровувалася всіма споживачами;

- зображення повинне демонструвати споживачеві майбутнє, у яке перетвориться сьогодні після придбання їм товару. Корисно обігрувати принцип: «Так було раніше, а так стало в результаті використання рекламованого товару». Глядача така реклама зацікавлює, він порівнює ілюстрації й знаходить різницю;

- рекламований товар варто показувати в тій обстановці, у якій він буде використовуватися, і в оточенні тих людей, для яких він призначений;

- в ілюстрації повинен бути центр, що залучає максимум уваги споживача;

- використання на фотографіях, малюнках типажів, добре знайомих по телерекламі, підвищує запам'ятованість реклами;

- слід розміщувати зображення вже готової продукції, так при рекламі харчових продуктів варто показувати готове блюдо, а не його інгредієнти;

- не можна розміщувати в одному місці плакату багато написів, при такому розташуванні сприйняття реклами сповільнюється.

Також нами були сформовані рекомендації, щодо композиційної побудови рекламних текстів [7]:

- прагніть залучити й утримати увагу, рекламний текст повинен зовнішнім виглядом, заголовком привернути увагу потенційного покупця, роз'ясненням зацікавити його, а висновком - переконати купити пропонований товар;

- висловлюйтесь просто, по можливості варто користуватися звичайними словами й короткими пропозиціями, необхідно уникати застосування технічних термінів, незрозумілих і маловідомих слів;

- будьте лаконічні, невеликі тексти самі привертають увагу читачів. Основна вимога до тексту – лаконічність, тобто максимум інформації при мінімумі слів. Написавши в тексті саме необхідне, знайдіть можливість бути ще лаконічніше, одна фраза повинна містити одну думку;

- висловлюйтесь цікаво, текст повинен бути захоплюючим і викликати цікавість. Необхідно уникати довгих нудних перерахувань, читача цікавлять не товари як такі, а вигоди, які він може з них отримати;

- будьте оригінальні й несхожі на інших, незвичайне звертання залучить до себе увагу, однак треба почувати грань між незвичним і безглуздом;

- керуйтеся здоровим глуздом, переконаєтесь, що людина середніх розумових здатностей зможе зрозуміти думку, що ви хочете

донести;

- висловлюйтеся ствердно та підкресліть факти й аргументи, у рекламному звертанні потрібно підкреслити й зміцнити у свідомості читача основні ідеї, які ви хочете донести, однак прописні істини ніхто читати не буде;

- поясніть читачеві, що він повинен зробити, реклама повинна дати конкретні й позитивні інструкції за допомогою певних фраз.

При підборі шрифту для рекламного тексту, слід враховувати, що шрифт тексту плакату повинен привернути увагу читача й допомогти йому зосередитися на читанні тексту, виділити найбільш важливі аргументи. Шрифт надає тексту своєрідне емоційне забарвлення. Шрифт повинен відповідати рекламованим товарам. Так, за допомогою шрифтів складного малюнка з округлими контурами літер і контрастних штрихів можна підкреслити легкість, вишуканість виробу. Шрифти більш простого малюнка із прямокутним контуром літер підходять для набору текстів, у яких рекламується простота форми, міцність, надійність, стабільність предмета – їх доречно застосовувати при рекламі банків. Жирні важкі шрифти доречно застосовувати для реклами пральних машин, холодильників, а легкі – для реклами парфумерних, ювелірних виробів, шовкових тканин та ін. Необхідно продумати розмір шрифту, товщину шрифту, характер начертання, щільність, насиченість, відстань між літерами та рядками, довжину рядків і розташування тексту на плакаті. Всі ці вимоги пов'язані з тим, що людське око сприймає не окремі букви, а групи літер або слів, що прискорює або сповільнює читання. Найкращим варіантом є використання однієї гарнітури різних кеглів (розмірів). Необхідно подумати колір шрифту. Колір шрифту й фону завжди повинні бути контрастними – чим різкіше виділяється шрифт на фоні, тим він легше читається й сприймається. Найбільше легко читається чорний текст, написаний на жовтому фоні. Потім, по ступені погіршення сприйняття йдуть: чорний на білому, жовтий на чорному, білий на чорному, синій на білому, білий на синьому, синій на жовтому. Гірше всього читається світлий текст на світлому фоні.

При розробці плакату необхідно врахувати такі вимоги до нього: інформативність, емоційність, індивідуальність, простота, запам'ятованість, впізнаваність, читаність, привабливість, довговічність стилю, мобільність.

При впровадженні рекламного плакату в різні види зовнішньої реклами, таких як білборд та конструкція сіті-формату, слід врахувати такі вимоги до зовнішньої реклами: залучати до себе увагу, бути

короткою, легко читатися на ходу, бути зрозумілою, часто попадатися на очі. Необхідно пам'ятати, що зовнішня реклама перебуває в полі зору всього кілька секунд, тому вона повинна складатися з однієї картинки й містити не більше семи слів. Текст повинен бути коротким, простим, зрозумілим, не варто вкладати в рекламу глибокий філософський зміст. Також треба врахувати як буде виглядати розроблений плакат в масштабуванні, так як зовнішня реклама має великий розмір. Треба звернути увагу на такий показник як відтворюваність в поліграфії – як будуть відтворюватись кольори при друку, чи достатньо контрастні між собою зображення та текст та ін.

В даний час грошовий оборот у сфері інтернет-реклами в багато разів перевершує оборот реклами звичайної, в реальному житті. Для створення ефективної інтернет-реклами можна виділити ряд правил. Рекламний банер і рекламований сайт, на якому знаходиться інформація про товар або послугу повинні бути добре продумані і зроблені в одному стилі. Текст банера повинен містити чітко і ясно запрошення познайомитися з товаром або зайти на сайт. Кликнувши по банеру і потрапивши на сайт, користувач повинен швидко і без проблем знайти те, що було обіцяно в банері. Якщо з першого погляду потрібна інформація не знаходиться, користувач ментально покине сайт. Рекламні банери слід розміщувати тільки на тематичних ресурсах. Якщо розміщений банер відразу не показує належну ефективність, слід поступово вносити в банер зміни поки його ефективність не вийде на запланований рівень. Щоб користувачі не «звикали» до банера, краще зробити 5-6 різних банерів в єдиному стилі і міняти їх час від часу. Навіть якщо користувачі не будуть кликати на банер, вони будуть звертати на нього увагу з кожним оновленням і згадувати про продукт [8].

Мистецтво фотодизайнера полягає у виборі ідеї, композиції, кольору. Масштаб і розміщення, формат і шрифт, стиль і естетика, контраст і динаміка, баланс і гармонія, пропорція і ритм здатні підсилити або послабити вплив. Коло можливостей і прийомів широкий, природа нескінченна, вона може вразити неподобством і тривіальністю або витонченістю і пишністю, може захопити пристрасністю або бурхливим колоритом, нескінченністю і звучною палітрою.

Сучасна фотографія є одним з найбільш популярних і ефективних способів рекламування та просування товару на ринку. Фотореклама як один з видів образно-візуального сприйняття рекламного продукту (послуги) є складовою частиною складного

конгломерату «виробництво – реклама – споживання», що входить в систему засобів масової інформації та масової комунікації. Це універсальний інструмент формування попиту і пропозиції, впливу на економіку і політику цін, на розвиток і стимулювання виробництва товарів, на індустрію послуг, що надаються [7].

Висновки. В результаті проведених досліджень були розглянуті особливості використання фотозображень у різних рекламних носіях, проаналізовано особливості психології сприйняття рекламної фотографії, розглянуто технічні аспекти виробництва рекламних фотографічних композицій, запропоновані рекомендації щодо композиційної побудови рекламних фотоплакатів. Виявлення принципів проектування рекламних фотографічних композицій, дозволять дизайнерам-графікам вийти на новий рівень проектної творчості з використанням сучасних фототехнологій.

Джерела

1. Основи рекламного дизайну / С. В. Прищенко, С. А. Антонович. – К.: НАККІМ, 2017. – 384 с.
2. Нариси з історії українського дизайну ХХ століття: зб. ст. / [редкол.: В. Д. Сидоренко (голова) та ін.]; за заг. ред. М. І. Яковлева. – К.: Фенікс, 2018. – 256 с.
3. Управління проектом в сфері графічного дизайну / Розета Мус, Ойана Ерра та ін.; Пер. з англ. – М.: АльпінаПаблішер, 2013. – 220 с.
4. Сучасні технології дизайн-діяльності: навч. посіб. / О. О. Сафронова. – Київ: КНУТД, 2019. – 208 с.
5. Біоніка в дизайні просторово-предметного середовища / С.П. Мигаль, І. А. Дида, Т. Є. Казанцева; Нац. ун-т «Львів. політехніка». — Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2017. – 225 с.
6. Слітюк О. О. Принципи використання фотографії в сучасному рекламному графічному дизайні / О. О. Слітюк, В. Є. Овчарек, І. В. Семеняка, Ю. О. Мельник // Збірник матеріалів I Всеукраїнської конференції «Інноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості» ,м. Київ, 17 листопада 2020 р. – Київ: КНУТД, 2020. – С. 389-398
7. Рекламний плакат. / О. О. Слітюк – К.: КНУТД, 2013. – 20 с.
8. Слітюк О. О. Аналіз основних тенденцій та особливостей формування вимог до дизайну сучасних веб-сайтів / В. В. Голубенко, О. О. Слітюк // Наукові розробки молоді на сучасному етапі: тези доповідей XVIII Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених та студентів, 18-19 квітня 2019 року, м. Київ. – К.: КНУТД, 2019. – Т. 1. – С. 388-389.

Алексенко Віталія Федорівна

Кандидат філологічних наук

*Національний технічний університет України «Київський
політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

2.5. Категорія дивного у мовній картині світу Р. Рігза («Казки про дивних»)

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

У 1916/17 роках В. Шкловський, один з фундаторів формалізму в літературознавстві, запровадив термін одивнення, або очуднення (в

оригіналі – «остранєние»), який досить активно вживався протягом десятиріччя, але останнім часом чомусь фактично щез зі сторінок фахових словників та енциклопедій. Це слово означало письменницький прийом, який полягав у тому, аби вивести читача «з автоматизму сприйняття», зі звичного контексту, поняття має бути ніби «побаченим вперше», перенесеним «у сферу нового сприйняття», аби привернути увагу читача, «зупинити» його [Шкловский, сс. 67-68, 487]. Отже, основна ідея цього прийому – описувати добре знайомі речі нібито побаченими вперше, в неочікуваному ракурсі – скажімо, з висоти польоту птаха (make it weird). Прийом цей свідомо утруднює читацьке сприйняття, але веде до формування свіжого, неочікуваного образу буття.

Сказане прекрасно характеризує мовну картину світу сучасного американського письменника Р. Рігза, яка на перший погляд виглядає доволі строкато, оскільки принципово складається з різнорідних концептів і претендує при цьому на вкоріненість у якійсь позаісторичній сивій давнині. Усе це обумовлене тим, що автор активно використовує постмодерністську естетику, однією з ключових принципів якої є принцип колажності та псевдодокументалізму [ми вже писали про це раніше – Алексенко. Імітація документалізму]. Але сама ця колажність є, по суті, активною педалізацією такої споконвічної ознаки літературно-художнього слова, як монтажна композиція, котра будується на дискретності зображення, тобто на розбивці оповіді на суму дрібних епізодів. Так, поеми Гомера якраз і являють собою отаку низку фрагментів, що складаються в картину світу, сповненого прихованих чудес та жахів (сирени, царство мертвих, острів чарівниці Цірцеї, Сцилла та Харибда тощо). Іншими словами, Р. Рігз не стільки руйнує класичну традицію, скільки намагається дати їй нове життя, очуднити те, що постає зазвичай в наших очах буденним і не вартим уваги. Однак конкретний характер і спрямування цього художнього експерименту залишаються в науковій літературі маловисвітленими.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Отже, метою даної розвідки є розгляд категорії Дивного, художньо реалізованої у Р. Рігза найперше в образа Дивака як спадкоємця споконвічної фольклорно-літературної інтерпретації гротескових характерів, що виступають у незвичних і шокуючих обставинах, що являє собою особливу, підкреслено загострену й укрупнену форму художнього узагальнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Хоча твори Р. Рігза зараховують до списку бестселерів, ми не знаходимо ознак підвищеної уваги до них серед літературознавців. Можливо, це пов'язано з тим, що ці книги сприймаються як фентезі, література для тинейджерів. У будь-якому разі, його «Казки про Дивних» поки що були, здається, об'єктом виключно нашої уваги: проаналізовано вайльдівські мотиви збірки [Алексенко. Вайльдівські мотиви], принципи стилістично-композиційної організації збірки [Алексенко. Імітація документалізму та нелінійність, Іронія у Рігза] та ін. Щодо поняття одивнення, то, окрім першоджерела, яким виступають роботи відомого формаліста В Шкловського [Шкловский], можна також звернутися до розвідки О. Прищепи, котрій стисло подає етимологію та еволюцію самого поняття [Прищепя]. Але сама концепція Дивацтва, категорія Дивного у Р. Рігза, й досі перебуває в статусі недослідженої проблеми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. На жаль, у суспільній свідомості й, відповідно, у багатьох літературознавчих дослідженнях, зокрема й сучасної американської літератури, в цілому панує інерція оцінок в душі «здорового глузду», згідно з яким дивацтво протягом тисячоліть неформально асоціюється з ідіотизмом (від давньогрецьк. ἰδιώτης, що, втім, на початку означало всього лише «приватна особа», «людина, що не цікавиться громадським життям»); найчастіші побутові синоніми цього слова – *йолоп*, *недоумок* тощо. Дослідники фактично поки що не звертають увагу на те, що у Р. Рігза дивацтво стає своєрідною ознакою обраності, парадоксальним маркером граничної чіткості в розмежуванні Добра й Зла. Це становить основний нерв творів даного циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Текстам «Казок про дивних» недаремно передує епіграф з Теренція «*Nomosum: pilamealienumpruto*» (Я людина, і ніщо людське мені не чуже). На наш погляд, тут вже закладено три важливих моменти: репрезентативність образа-персонажа, іронія та апеляція до давнини. Цитата наведена латинською мовою – отже, це вже відсилає читача до античної традиції. Теренцій – давньоримський письменник, який реально існував, і це теж задає певні параметри очікування для читача. Теренцій також був комедіографом, що визначило ту характерну заостреність та укрупненість образу, які, за Аристотелем, є ознакою

цього жанру взагалі: люди тут завжди зображені дещо «гіршими», ніж вони є в реальності. Те, що тут закладена також певна іронія, стане зрозумілим після прочитання казок – адже у цитаті йдеться про людину і людське, але основними героями казок Р. Рігза виступають зазвичай не люди, а велетні, потвори, привиди, птахи тощо; якщо ж мова йде про людей – то саме вони нерідко позбавлені рис людяності, часто схожі на тварин.

Назва збірки – «Казки про дивних», як і сама лексема «дивний» повторюються в назвах окремих творів і в сумарно узятому тексті взагалі десятки разів. Вже у *Note to the Reader* йдеться про те, що «The book you hold in your hands is meant for peculiar eyes only» і підписано відповідно: «Very peculiarly yours, The Publisher» [Riggs, p. 8].

Слово «дивний» неодноразово повторюється вже у передмові – «if you are of the peculiar persuasion»; «If, however, you are among those unfortunates who have only just discovered their peculiarity, or who grew up in circumstances where no peculiar literature was available», «each story is part history, part fairy tale, and part moral lesson aimed at young peculiars», «Encoded within their pages are the locations of hidden loops, the secret identities of certain important peculiars, and other information that could aid a peculiar's survival in this hostile world» [Riggs, p. 9]. тощо. Як бачимо, слово «peculiar» повторюється настільки часто, що це виглядає навіть дещо нав'язливо. Автор вкрай активно налаштовує читача на те, що йтиметься про дійсно неочікувані речі.

Якщо ж ми зазирнемо у самі оповіді, то й тут автор повторює слово «дивний» як лейтмотив усієї нарації. Це слово виступає ключовою характеристикою будь-якого центрального персонажа історії, яка розповідається, і часто автор використовує його вже у першому, ключовому реченні цієї історії.

За браком місця, ми наведемо лише кілька прикладів – насправді їх у «Казках про дивних» є сотні. І ці приклади свідчать про певну систему цінностей автора та художньо-естетичну визначеність його концепції дійсності. «Механізм «одивнення» звичайних, буденних речей і дій допомагає авторові в руйнації стереотипів сприйняття, у фіксації авторського ракурсу бачення й взагалі авторській присутності у творі, яка проявляється в кожному елементі твору і безпосередньо як образ автора» [Орлова, с. 124].

Так, «Чарівливі людоджери» починаються фразою: «The peculiars in the village of Swampmuck lived very modestly» [Riggs, p. 13]. Не вдаючись у деталі фабули, що виходить за межі нашого дослідницького завдання, зазначимо лише, що тема «дивацтва»

розгортається тут на тлі сюжету про канібалізм, але не канібали постають дивними, а мешканці селища, що готові торгувати своїми частинами тіла – адже «But when the peculiars of Swampmuck lose their limbs, they grow them back again» [Riggs, p. 13]. І логічною (й іронічною) постає розв'язка: «Eventually he married a nice cannibal girl and together they raised a cannibal family, all fed by the peculiar man in the back garden» [Riggs, p. 20]. Сюрреалістична картина сповнена динаміки розвитку й претендує на статус художнього узагальнення абсурду.

Така само нараційна модель спостерігається і в інших творах цього циклу. Так, у казці «Принцеса з роздвоєним язиком» читачеві пропонується формула: «You are strange. But I could learn to live with it, given your beauty!» [Riggs, p. 23]. Головна героїня – принцеса – має роздвоєний язик й луску на спині, але, попри свій незвичний вигляд, з поняттями про добро і зло у неї все гаразд. У неї лише незвична зовнішність, а ось люди, що її оточують – принци, котрі претендують на її «руку й серце», навіть власний батько – постають справжніми чудовиськами, хоча ззовні з ними все гаразд. Знову-таки, дивність і незвичність претендують на те, аби стати незмінною, стабільною ознакою картини світу в цілому.

У казці «Перша імбрина» одразу ж акцентована «дивакуватість» протагоністки, що була очевидно вже з її народження: «Her father gave her the name Ymeene, which in the shrill language of goshawks meant “strangeone,” and she felt the lonely burden of that strangeness from the time she was old enough to hold up her head» [Riggs, p. 29]. «Тягар самотності» – це не одномоментна ситуація, а стабільна ознака, котра цінує дану конкретну екзистенцію в її життєвому русі.

Казка «Жінка, що товаришувала з привидами» теж починається подібно: «There was once a peculiar woman named Hildy» [Riggs, p. 40]. Але тут акцент перенесено на ретроспекцію, на «давні часи», що знову-таки розгортає нарацію в просторі й часі, натякає на її «одвічність».

Казка «Хлопчик, котрий вмів стримувати море» теж розпочинається з подібної характеристики: «There was once a peculiar young man named Fergus who could harness the power of the currents and tides» [Riggs, p. 81]. Лише коли Фергус, хлопець, що мав талант керувати припливами й морськими хвилями, зустрічає Цезарію, яка вміє керувати вітром, він перестає відчувати себе чудовиськом, котре мусить переховуватися від людей й жити на самоті. Дівчина так само намагалася тримати свою «дивакуватість» у таємниці. Нарруєнд, яким завершується ця оповідь, стає можливим, коли два Дивака

зустрічаються й з пів-слова розуміють, що нарешті знайшли споріднену душу. «And the two peculiar children stood grinning at each other along time, because they knew they had finally found someone to share their secrets with» [Riggs, p. 89]. Тут Дивацтво взагалі виходить за межі однієї окремо узятої людської екзистенції, прагне до повторення, умноження й укріплення, до типізації.

У казці «Дівчинка, що вміла приручати нічні жахіття» автор натякає, що історія має різні модифікації, але, незалежно від того, яку саме з них зустрине читач, мораль від того не зміниться: «Whichever ending you prefer, the moral remains more or less the same, and dit, too, is unusual. It warns peculiar children that there are some talents that are simply too complex and dangerous to use, and are better left alone» [Riggs, p. 71]. Цей пасаж, по суті, розвиває тему Дивацтва, але водночас ставить певний кордон його поширенню, застерігає звичайну людину від зачарування ним і прагнення наслідування, локалізує явище в статусі якоїсь небезпечної зони.

Ці мотиви мають певний розвиток і у казці «Саранча», в якій подано ключову формулу, в якій дивацтво сусідить з концептом любові та прийняття: «It says that when a person with a certain peculiar temperament and a large and generous heart no longer feels loved by his own kind, he'll take on the form of whatever creature he feels most connected to» [Riggs, p. 76]. Саме через несприйняття, агресію, жорстокість протагоніст залишає рідну домівку й віднаходить любов в істотах іншого біологічного виду, чий образ він і приймає.

Неважко переконатись, що письменник у кожному з цих казусів спеціально «оголює прийом», не боючись видатися нудним повторювачем однієї й тієї ж само наративної моделі. Це створює належну стилістиці виголошення старовинної казки монотонність, яка покликана не стомити увагу, а зачарувати слухача одноманітним плином ключової формули, яка покликана гіпнотично закарбуватися в свідомості реципієнта як щось значне, таке, що підлягає поглибленому осмисленню.

Висновки з даного дослідження і перспектива подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, художнє вирішення теми дивака у Р. Рігза як оспівування, піднесення дивацтва, що є індикатором високої людської якості, містить імпліцитну полеміку з усяким філістерством і приземленим поглядом на людину. Диваки Р. Рігза фактично стоять в одному ряді з міфологічними трикстерами, героями старовинної світової філософської прози, подвижниками середньовічних житій, нарешті – з центральними персонажами «Дон-

Кіхота» Сервантеса та «Ідіота» Ф. Достоєвського. Тому художній доробок Р. Ріггза можна розглядати ще й як розширення та збагачення сфери естетичного в свідомості ХХ-ХХІ століть.

При цьому, як правило, в образі, стилізованому під архаїчне художнє слово, криється прихована монументалізація персонажа, котрий є або втіленням архетипу Дивака-Дурня, що насправді виявляється носієм прихованої істини і переможцем у життєвому герці, або так само укрупненим, узагальненим втіленням Ницості й Зла.

Художній експеримент письменника в його «Казках про дивних» дає також і підстави для доволі широкого узагальнення: роблячи «чудне» й «дивне» основною призмою сприйняття життєвого й історико-культурного матеріалу, автор, по суті, запроваджує нову естетичну категорію Дивного, яка невимушено вписується в низку таких класичних кауатегорій естетики, як Прекрасне й Потворне, Нице й Жахливе тощо. При цьому поняття естетичного включає в себе поняття художнього, як ціле – частину.

Звичайно, таке припущення потребує детальної та ерудованої мотивації. Подальші, більш розгорнуті дослідження цієї проблеми на матеріалі інших творів Р. Ріггза або у більш широкому літературно-культурологічному контексті можуть деталізувати й урізноманітнити наші спостереження.

Джерела

1. Алексенко В. Вайльдівські мотиви у "Казці про Катберта" Р. Ріггза (цикл "Казки про Дивних") // Scientific and pedagogical internship "Professional languages and modern approaches to their teaching: the experience of EU countries", (February 1- March 12, 2021). Baia Mare: S. I., 2021. – P. 5-6.
2. Алексенко В. Імітація документалізму як художній прийом «Казках про дивних» Р. Ріггза // Міжнародний електронний науково-практичний журнал «WayScience». «Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні диспути»: тези доп. II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (17-18 серпня 2020 р.). – Дніпро, 2020. – С. 20-21.
3. Aleksenko V. Nonlinearity of text organization as "a game with the reader" in "Tales of the Peculiar" by Ransom Riggs // Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference "Topical Issues of Science and Practice" (November 02-06, 2020). London: S. I., 2020. – P. 562-563.
4. Алексенко В. Іронія як домінуючий принцип текстотворення у «Чарівливих людожерах» Р. Ріггза // Theoretical bases of philological researches of modern literature: collective monograph / Davydova N., Oleyunik O. – etc. – International Science Group. – Boston: Primedia eLaunch, 2020. – P. 33-37.
5. Орлова О. Сприйняття як літературознавча проблема // Рідний край. 2011. – № 1. – С. 115-125.
6. Прищеп О. В. Брехтівське розуміння «очуження» та «одивнення» В. Шкловського // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. 2013. – Вип. 4 (70). – С. 215-217.
7. Шкловский В. Б. Гамбургский счет. Статьи. Воспоминания. Эссе. – Москва: Сов. писатель, 1990. – 544 с.
8. Ransom Riggs. Tales of the Peculiar, New York: Dutton Books, e-book, 2016. – 126 p.

Сафонова Наталія Анатоліївна

Кандидат філологічних наук, доцент

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

2.6. Вплив соціолінгвістичних чинників на запозичення в англомовному медичному дискурсі

Лексика національної мови завжди перебуває під відчутним впливом позамовної дійсності і максимально повно відображає динамічні процеси зміни мовного лексикону та схильність мови до дії лінгвальних та екстралінгвальних чинників, модних тенденцій.

Медицина – одна з найдавніших областей людського знання, тому цілком природно, що медична термінологія відрізняється низкою якісних особливостей, пов'язаних з історією її становлення та розвитку. В кожній термінологічній системі поряд із термінами, створеними засобами національної мови, зустрічаються різні запозичення з інших мов, зокрема, терміни, утворені з грецьких та латинських морфем. Англійська медична термінологія у цьому плані не є винятком, оскільки вона була створена в основному за допомогою запозиченої греко-латинської лексики [1, с. 1084].

Латинські елементи посідають у словнику англійської мови значне місце. Багато латинських запозичень належать до так званої міжнародної лексики, тобто повторюваної в мовах багатьох народів, об'єднаних між собою загальними рисами культурного та суспільного розвитку. В англійську мову латинські запозичення приходили двома шляхами: усним, тобто завдяки живому спілкуванню двох різномовних народів або засвоєння назв предметів матеріальної культури та книжковим шляхом, тобто запозиченням чужих слів з іншомовних текстів під час перекладу цих текстів рідною мовою.

Глобальне поширення термінів латинського походження у сучасній медичній термінології, високий рівень їх стійкості зумовлені наявністю латинських терміноелементів класичного мовного фонду.

Системність використання термінів та терміноелементів латинського походження, що є базисним лексичним та словотворчим ядром наукової мови, обумовлена наступним:

1) важлива їх легка засвоюваність та запам'ятовуваність фахівцями тієї чи іншої галузі знання. Слід зазначити, що зі створюваних термінів (неолатинізмів) терміноелементи класичного мовного фонду, виконуючи дактичну функцію, орієнтують на терміноване поняття, що безумовно є першорядною умовою статусу

одиниці як члена системи; латинські терміоеlementи замінюють багато багатослівних медичних термінів у національних мовах внаслідок дії закону мовної економії;

2) велике значення має інтернаціональність звукового оформлення та семантика терміоеlementів;

3) унікальна їхня здатність поєднуватися з будь-якими основами національної мови, і, як наслідок, можливість утворювати нові терміни [2, с. 57]

До найбагатших іноземних джерел європейської медичної термінології, крім латинської, є грецька мова. При запозиченні латинських слів англійська мова запозичала і грецькі лексеми, оскільки вони були у свою чергу запозичені латиною. Як не дивно це звучить, але сучасні наукові та технічні терміни родом із грецької мови. Нові контакти Британії приносили нове в англійську мову, що зароджувалася. У давнину, близько 500 р., це була грецька мова, яка домінувала у медицині. У Середньовіччі та в епоху Відродження цю роль було перейнято латиною [2, с. 57].

Крім кількох термінів, які, як і раніше, зберігають свою оригінальну грецьку форму, таку як *amnion*, *hypospadias* або *oristhotonos*, звичайні частини мови, які були запозичені більш-менш непошкодженими із класичних мов. Деякі з класичних префіксів були запозичені в їхній первісній формі, наприклад, *a-/an-* (*anemia*, *aphasia*) *de-* (*decarboxylase*, *defibrinate*) *hyper-* (*hyperglycemia*, *hyperthyroidism*) *pre-* (*precancerous*, *preeclampsia*) *post-* (*postpartum*, *postprandial*) *pseudo-* (*pseudocyst*, *pseudopolyps*) *sub-* (*subconscious*, *subhepatic*) *trans-* (*transplantation*, *transurethral*).

Щодо класичних суфіксів, то наступні грецькі суфікси були запозичені без змін: *-algia* (*myalgia*, *neuralgia*) *-emia* (*anemia*, *leukemia*) *-ia* (*pneumonia*, *dyskinesia*) *-itis* (*bronchitis*, *bursitis*) *-lysis* (*dialysis*, *plasmolysis*) *-osis* (*diagnosis*, *neurosis*) *-oma* (*adenoma*, *hematoma*) *-uria* (*hematuria*, *nocturia*).

Деякі незмінні класичні корені, які зазвичай функціонують як поєднуючі форми: *-cardi(o)-* (*cardiograph*, *cardiology*); *-dem-* (*endemic*, *pandemic*); *-enter(o)* - (*enteritis*, *enterocleisis*); *-hem(a/o)* (*hematoma*, *hemobilia*) *-path(o)-* (*pathology*, *pathogenic*); *-ped(o)* - (*pedialgia*, *pedicure*).

Цей вплив також присутній у багатьох формах таких термінів, як *aortae* (*aorta*), *arthritides* (*arthritis*), *cannulae* (*cannula*), *coccyges* (*coccyx*), *cortices* (*cortex*), *endocardia* (*endocardium*), *irides* (*iris*), *metastases* (*metastasis*), *patellae* (*patella*), *pneumothoraces* (*pneumothorax*), *sarcomata/sarcomas* (*sarcoma*), або *spermatozoa* (*Spermatozoon*).

Майже всі ці слова сьогодні є міжнародними, тобто вони не потребують перекладу, вони є широковідомими.

Грецька мова увійшла в науковий світ у всіх її областях, у природних, давши різноманітний словниковий запас наукових термінів. Більше того, в нещодавно відкритих і сучасних областях медицини, що динамічно розвиваються сьогодні, можна побачити чимало грецьких слів. Наприклад, adenoids, pediatrics, psychiatry, psychoanalysis.

У природничих науках кількість грецьких слів, які там використовуються, дуже чисельна. Можна назвати лише такі галузі медичних та споріднених з медициною наук, як: bacteriology = бактеріологія; botany = ботаніка; histology = гістологія; physiology = фізіологія; physics = фізика; zoology = зоологія; biology = біологія.

Латинь лежить в основі багатьох сучасних європейських мов, крім того, запозичення з латині складають суттєвий лексичний пласт у багатьох мовах світу. Лінгвісти підрахували, що в англійській мові запозичення з латинської мови складають приблизно 60% [1, с. 6], включаючи слова, запозичені безпосередньо з латинської мови або через інші романські мови.

Мова медицини переповнена запозиченнями з грецької та латинської мов. Терміни грецького походження часто зустрічаються в клінічній термінології, латинського – відповідно в анатомічній [2, с. 7]. Також назви хвороб, симптомів, органів та частин тіла зазвичай здійснюються латиною. У фармакології лікарські препарати та діючі речовини також позначаються латиною. У цій галузі уніфікація особливо важлива, оскільки без жодної системи найменування було б неможливо орієнтуватися у великій кількості існуючих і нових лікарських препаратів [2, с. 24].

Друковане видання Міжнародної анатомічної термінології (1998) містить близько 5800 одиниць, запозичених з латинської мови, 1/5 частина із зазначеної кількості складають грецькі запозичення. Цей пласт медичної лексики спочатку був запозичений латинською мовою з грецької, пізніше в англійську з латинської.

Клінічна термінологія має свою статистичну класифікацію хвороб, в даному випадку не можна говорити про уніфікацію термінів, оскільки назви хвороб формувалися емпіричним шляхом у різний час та у різних територіях. Крім того, клінічні предмети розвиваються дуже динамічно, що потребує постійного перегляду накопичених знань [3, с. 83].

Багато грецьких термінів чинили опір асиміляції протягом довгого часу і асимілювалися лише частково, наприклад як прикметники або назви хвороб (але не як позначення частини людського тіла). Початок процесу асиміляції був дуже повільним, після занепаду Римської імперії грецька, як наукова мова, повністю зникла. Лише у період гуманізму грецьку мову почали сприймати як засіб комунікації, придатний для наукових цілей. Наведемо приклади вживання цих запозичень у медичних текстах: However, others will eventually require extra-ocular muscle surgery to resolve their problems; So I took a sample of the pulp, ran the DNA through CODIS [5].

Так само як і у випадку з грецькими запозиченнями, деякі латинські терміни асимілювалися лише як спеціальні найменування органів чи захворювань, частіше органи називаються англійськими словами.

Синонімія медичних термінів греко-латинського походження є проблемою, яку важко вирішити. Зростання кількості нових термінів, що містять латинські та грецькі лексичні одиниці, заважає процесу стандартизації, але дозволяє забезпечити точний обмін інформацією [4, с. 5]. Це насамперед може позначитися на пацієнті, неправильно сформульований діагноз, неточне вживання термінів можуть призвести до негативних наслідків.

Ця проблема пов'язана з явищем полісемії. Існує низка складних полісемічних термінів, що являють собою довгі ланцюжки терміноелементів. Найчастіше полісемантичними виявляються кінцеві терміноелементи, оскільки вони виконують функцію класифікації.

Близько VII – VIII ст. класична латина вимерла і розкололася на кілька мов, серед яких була французька, яка відіграла дуже важливу роль як середовище для проникнення медичних грецьких та латинських слів у англійську мову. Не кажучи вже про те, що після Французької революції, французька мова почала переважно використовуватися європейським медичним співтовариством [3, с. 57]. Приклад французького проникнення в англійську медичну лексику можна побачити в грецькому суфіксі -іа, який було змінено на -іе і представлений в сучасному англійському правописі як -у (atony, atrophy, dysentery, epilepsy, tetany). Наведемо приклади вживання французьких запозичень в медичних текстах англійською мовою: Dysentery is an intestinal infection that causes severe diarrhea with blood; Normally, muscle atony occurs only during REM sleep. However, in cataplexy, muscle atony occurs during wakefulness, due to the loss of orexin or its receptors [7].

Згодом грецький суфікс *-inē / -inos* перетворився на латинський *-inus* і став французьким суфіксом *-ine*, який з'являється в термінах, що закінчуються на *-e* (*alanine, atropine, benzene, bromine, chlorine, cytosine, fluoride, iodine, Jacobin, leucine, morphine, nicotine, phosphine, quinine, tyrosine* тощо). Укорочена форма цього суфікса присутня у таких термінах, як *albumin, hemoglobin, insulin* або *penicillin*. Ним закінчення *-e* є правилом термінів таких як *dermatome* та *heterophile*. Зі свого боку, суфікс *-age* (латинський *-aticum / -aticus / -icus*; грецький *-ikos*) виявляється в таких словах, як *bandage, foaming*, тоді як суфікс *-ase* (грецький *-asis*) використовується для позначення ферментів (*acetylases, carboxylases*) і суфікс *-ose* (грецький *-os*) присутній в англійських словах *dextrose, glucose* та ін. продемонструємо прикладами вживання у текстах: *To maximise muscle protein anabolism, recovery drink should contain glucose (dextrose), protein (usually whey) hydrolysate containing mainly dipeptides and tripeptides, and leucine; The magnitudes of the allosteric effects of these different molecules on PEP carboxylase activity depend on individual organisms [5].*

Іспанці також зробили свій внесок у розвиток медичної англійської лексики, особливо в області епонімів, тобто у складанні простих та складних однойменних виразів, такі як хвороба Барракера (*Barracker's disease – Luis Barraquer Roviratta*), клітини Кахала (*Kahal cells – Santiago Ramon y Cajal*), острови Каледжі (*College Islands – Julián Calleja y Sánchez*), або реакція Аріаса-Стелла (*Arias-Stella reaction – Javier Arias-Stella*). Проте не всі референти цих виразів були іспанськими. Багато з них відповідають лікарям з Латинської Америки, які писали іспанською мовою про захворювання, синдроми чи симптоми. Наведемо приклади вживання іспаномовних запозичень у тексті: *Interstitial cells of Cajal (ICC) are interstitial cells found in the gastrointestinal tract. There are different types of ICC with different functions; Arias-Stella reaction, also Arias-Stella phenomenon, is a benign change in the endometrium associated with the presence of chorionic tissue [7].*

Італійська мова внесла багато нових термінів у медичну англійську лексику: Арка Корті (*Corti Arch – Alfonso Giacomo Gaspare Corti*), Синдром Крекіо (*Crekio syndrome – Luigi De Crecchio*), клітини Лугаро (*Lugaro cells – Ernesto Lugaro*), апарат чи спіралі Перронцито (*apparatus / spirals Perronzito – Aldo Peronzito*) і т.д.

Португальського походження є такі терміни, як *alastream*, також відомий як *abou-moukmouk* у Центральній Африці та *amaos* у Південній Африці, *ainhum*, адаптація йорубського (нігерійського)

слова *ayun*, *oralbino* та його похідний *albinism*, *andira* і т. д. Однозначні вирази – синдром *Andrade* (*Corino M. Andrade*) та хвороба або синдром *Да Коста* (*Jacob Mendez Da Costa*), тоді як приклади топонімів – порошок *Гоа*, також відомий як *pararobi powder*, *powder Bahia* і *Brazil powder*, *Natal boil / button* і т.д. Наприклад: *Organic Brazil nut powder is finely ground from whole Brazil nuts. This powder can replace up to 25% of regular flour in recipes* [5].

Терміни німецького походження, що стосуються медичної техніки зуботехнічні терміни, мають інші відмітні ознаки: поєднання початкових *sp*, *st*, складні слова без сполучної голосної: *spatula* (*Spatel m*), *cofferdam* (*Kofferdamm m*), *borer* (*Bohrer*); *btigel* (*Btigel*); *tamper* (*Stopfer*), *stift* (*Stift*).

Серед німецьких термінів, які приєдналися до англійської медичної термінології, слід назвати *anlage*, *angst* (найчастіше використовувані в колокації екзистенційна туга і уламки), *drusen*, *gestalt*, *gitter*, *kernicterus*, *magenstrasse*, *polkissen*, *reaction quellung*, *mast*, *blow*, *treppe*, *iwasserhelle*. Продемонструємо приклади німецьких запозичень у тексті: *Kernicterus, or bilirubin encephalopathy, is bilirubin-induced neurologic damage, typically in infants; An electron microscopic study of the renal polkissen cells revealed evidence of their participation in the renin angiotensin system* [7].

Німецькі терміни *Barbitusäure* та *Essig*, відповідно, і вираз *Мандельська кислота* була названа *Мандель* (*Dirckx, 1983: 70*). *Witzelsucht* походить від поєднання двох німецьких слів, *witzeln* та *sucht*. *Mastocyte* – це ще одне поєднання двох термінів, але в цьому випадку одна частина є німецьким словом (*Mast*), а інша – взята із грецької (*cyte - kytos*) [3, с. 70].

Деякі медичні терміни сучасної англійської медичної мови містять слова та висловлювання африканського походження *scaw-craw*, *chikungunya*, *chiufa* (також відомий як *kanyemba*), який відноситься до гострого гангренозного проктиту та коліту з високою температурою в *Замбії*.

Топонімованими виразами є *Coomassie blue*, *red Congo*, *Kasai syndrome*, *radish Kordofana*, *Sudan III*, *Sudanfil*, *sudanophilia* та *sudanophilic*.

Медична лексика має міжнародний характер, її основу становлять терміни латинського і грецького походження, отримали повсюдне поширення, що допомагає лікарям різних країн розуміти одне одного. Латиною зазвичай пишуться назви та дозування ліків у

рецептах, клінічні діагнози, деякі спеціальні вислови, дієслова, наприклад, *per se*, *in ampullis*, *Verte* та багато іншого.

Шляхом вибірки було проаналізовано 240 запозичень в англійських текстах галузі медицини. Кількісний аналіз іншомовних запозичень в англійських медичних текстах дає підстави стверджувати про переважання латинізмів. Їх було виявлено 160 одиниць, що складає 62,5%. Медична англійська термінологія на 15% складається з грецьких запозичень: *tonsil*, *tumour*, *pharynx* та ін. Такі тенденції сприяли виникненню так званого пласта «професійної медичної англійської лексики». Більшість англійських термінів збігаються з латинськими, як правило, в орфографії, за значенням, але мають різну вимову та написання. Наприклад, тонзиліт (лат. *tonsillitis*, *idis f*; англ. [tɒnsɪ'lɪtɪs]), тромбоз (лат. *Thrombosis*, *osis f*; англ. *thrombosis* [θrɒm'bəʊsɪs]), лат. *cancer*, *crim*; англ. *cancer* [kænsə]) тощо. В англійській медичній термінології досить рідко зустрічаються варіанти запозичень з німецької (12 одиниць, або 5,0%), іспанської (4 лексеми, або 1,7%), італійської (5 одиниць, або 2,1%), португальської (14 лексем (5,8%)), французької (9 запозичень, або 3,8%) мов.

Освоєння іншомовних запозичень відбувається за їх включення до нових парадигматичних відносин. В англійській медичній терміносистемі виявляються різні види варіантів запозичень внаслідок тривалих та тісних контактів англійської мови з іншими мовами світу; з цієї ж причини в мові зустрічається незначна кількість різномовних дублетів. В англійській терміносистемі виявляються не лише різні варіанти латинізмів, але також і різномовні дублети-гіпероніми та гіпоніми.

Професійна медична англійська запозичена лексика включає як прості, так і складні терміни. Так, наприклад, до простих лексичних одиниць можна віднести такі терміни як: *hydrogen* «водень», *blood* «кров», *system* «система».

Складні терміни, як правило, утворені, шляхом словосполучень, які відповідають граматичній моделі: іменник + іменник; прикметник + іменник або шляхом словоскладання, наприклад, *side effects* «побічні ефекти», *blood vessels* «кровоносні судини»; *vital activity* «життєва діяльність», *acute tonsillitis* «гострий тонзиліт»; *alimentotherapy* «лікувальне харчування».

В англійській мові такий вид терміноутворення, як синтаксичний, проявляється досить часто. У медичній термінології термінологічні словосполучення, освоєні англійською мовою, становлять 31,5% від загальної кількості термінів-латинізмів та

неолатинізмів. В англійській мові латинські словосполучення виражаються аналітичними терміносполученнями. Дослідження двокомпонентних складових термінів-неолатинізмів в англійській мові показує, що найбільш типовими є атрибутивні терміносполучення.

Отже, однією з основних лексичних особливостей медичних текстів є використання спеціалізованої медичної термінології. Латинська мова мала суттєвий вплив на розвиток як літературної мови взагалі, так і галузевої термінології, зокрема. Роль латини у збагаченні медичної термінологічної лексики полягає не тільки в її безпосередньому впливі на терміносистему, а й у тому, що через її посередництво до терміносистеми англійської мови проникли грецькі запозичення і терміноелементи. Поряд із найменуваннями, які запозичувалися зі словників класичних мов у готовому вигляді, почали у великій кількості з'являтися неокласицизми (неогрецизми та неолатинізми), штучно створені вченими на основі лексичного та словотвірного матеріалу класичних мов.

Аналіз фонетичних і графічних ознак латинських запозичень у медичній термінології англійської мови показав, що графічна система англійської найбільш наближена до графіки мови-донора, але відрізняється за вимовними нормами, оскільки в англійській мові спостерігається невідповідність між орфографією та вимовою. Загалом адаптаційні процеси в англійській мові сприяли максимальному наближенню фонетичних і графічних характеристик латинізмів і неолатинізмів до відповідних норм англійської мови, яка їх приймає.

Джерела

1. Абдуллаєва М. Ж., Сабурова Ю. Т., Рахімова З. М. Переводи заимствованных медицинских терминов. Молодой ученый. 2015. – №8. – С. 1084-1087.
2. Існюк О. Ю. Принципи організації англійської медичної термінології на лексико-семантичному рівні в телесеріалі «Доктор Хаус». Розвиток філологічної науки в сучасному міжкультурному просторі: зб. наук. праць (м. Хмельницький, 03-04 травня 2019 р.). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. – С. 57-59.
3. Молоткіна Ю. О. Функціонально-стильова диференціація новітніх запозичень у сучасній українській мові: дис. ... д-ра філософії в галузі гуманітарних наук зі спеціальності 035 Філологія / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль; Переяслав, 2021. – 285 с.
4. Тулес Т. С. Загальні аспекти становлення англійської терміносистеми медицини. Littera Scripta Manet. 2017. – Вип. 3. – С. 1-7.
5. BMC Medicine: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bmcmedicine.biomedcentral.com/articles>.
6. Dirckx, John H. The language of medicine : its evolution, structure, and dynamics. 2nd ed. New York: Praeger Publishers. Fairclough, Norman, 2003. Drugmakers pushed aggressive diabetes therapy. Patients paid the price. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/investigates/special-report/usa-diabetes-overtreatment/>
7. Rozalina, G. McCoy, Patrick J. O'Connor. Overcoming Therapeutic Inertia in Type 2 Diabetes Care – Timing, Context, and Appropriateness of Treatment Intensification. JAMA Netw Open. 2021. Vol. 4 (10). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://jamanetwork.com/journals/jamanetworkopen/fullarticle/2785331?utm_campaign=articlePDF&utm_medium=articlePDFlink&utm_source=articlePDF&utm_content=jamanetworkopen.2021.28998.

Плецан Христина Василівна

Кандидат наук з державного управління, доцент
Київський національний університет культури і мистецтв

2.7. Особливості людиноцентризму як сучасного інструменту розвитку культурно-креативного простору в Україні

*«Ти знаєш, що ти людина? Ти знаєш про це чи ні? ...»
Василь Симоненко*

Тенденції розвитку та парадигмальні зміни культурно-креативного простору є потужним двигуном розвитку, що забезпечує інноваційний рух суспільства, формуючи фахівця нового типу, запотребованого на ринку праці у контексті самореалізації, самовизначення і самоздійснення. Особливості культурно-креативного простору спонукають особистість до безперервного розвитку, постійно створювати себе, своє буття і свою сутність.

Виходячи з узагальненого поняття, український культурно-креативний простір належить до європейського кола культури, де традиційно вищою цінністю визнавались свобода і значущість особистості. Саме визнання особистості як основної цінності національної культури може забезпечити прогресивний культурний розвиток країни. Водночас культурно-креативне середовище виступає як мірило цивілізованого етносу і як форма та зміст внутрішнього зв'язку поколінь (Шейко, 2009:5). При цьому зосередження уваги на людському вимірі у контексті розвитку і реалізації всіх здібностей особистостей визначає ступінь можливостей самореалізації в основі якої інструмент людиноцентризму.

Концептуальними засадами людиноцентризму є бачення запропоноване В. Кременем (2009) та В. Вернацького (2013). Зокрема, завдяки дослідженню В. Кременя, актуалізується проблематика людиноцентризму в українському науковому просторі. Вчений зазначає, що людиноцентричність є новою парадигмою буття, необхідністю що зумовлена потребою розвитку суспільства. Людиноцентризмом розкривається через відповідні фрагменти постійно змінювальної картини буття людини. А саме: тілесність, обдарованість, духовність, освідченість, моральність, егоїзм, розумність і цілеспрямованість (Кремій, 2009:9) При цьому науковець визначає людиноцентризм та інноваційність особистості драйверами світогляду, життя, живе мислення і розвиток українського

суспільства (Кремінь, 2009:438-570). У свою чергу В. Вернацький запропонувавши теорії ноосфери, обґрунтовує розуміння про людину як найвищу цінність, творця культури (2013). Відповідно до феномену людиноцентризму основний напрям діяльності людини – пізнання, завдяки якому змінюється вона сама. Людиноцентризм, виходить з того, що людина під час їх оцінки народжує свій новий унікальний образ, який має власний потенціал. Об'єктом її діяльності й уваги є не лише зовнішній світ, а й вона сама, що виявляється у відчутті власного «Я», в уявленні себе, у самооцінці, у програмі самовдосконалення, здатності до самоспостереження, самоаналізу, саморегуляції. Виникає потреба у формуванні нового типу світогляду, нового типу людини у культурно-креативному просторі в Україні.

Виходячи з цих позицій та взявши до уваги сучасні тенденції розвитку нового типу особистості, доцільно виокремити також бачення В. Воронкова. Автор акцентує увагу, що «багатовимірність людини має велику кількість вимірів індивіда, так як людина має космічний, фізичний, біологічний, соціальний, психологічний, культурний компонент. Творча, перетворююча діяльність людини свідчить про систему вищої складності, багатовимірну систему. В цілому багатовимірна людина – це людина, яка володіє творчим мисленням і намагається самореалізувати себе як особистість» (Воронкова, 2014). Водночас у межах людиноцентризму потрібно важливість алгоритму «жити тут і зараз» як пріоритетною метою діяльності людини у контексті особливості людини через її унікальність і неповторність. При цьому важливо виокремлювати персоналістичну спрямованість ахретипів у контексті культурно-креативного простору України.

Синергетичний ефект культурних трансформацій та інновацій забезпечує розвиток креативних практик, ідей і підходів до організації культурно-креативного простору на основі людиноцентризму. Саме тому, у процесі культурно-креативних змін, конфліктів і водночас можливостей і викликів потрібно зосередити свою увагу на тому, які інструменти і механізми потрібні для розвитку людських ресурсів, що сприятимуть культурному розвитку і забезпечать модернізацію і оптимізацію креативних індустрій. Таким чином, зміни культурно-креативного простору впливають на формування нових цінностей.

Культурологічний вимір проблематики в основі якої тісний взаємозв'язок між особистісними і професійним якостями культурного менеджера, його потребами, інтересами і цілями та безпосередньо професійним середовищем, що сприятиме розвитку людських ресурсів

безпосередньо залежить від самої ідеї, творчості і креативності. Згідно з даними звіту Глобального інноваційного індексу у 2021 році, представленого Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (ВОІВ), спостерігаємо ситуацію сьогодення. У загальній картині виокремимо показники, що відносимо до можливості розвитку людського розвитку. Зокрема, Україна у 2021 зайняла в загальному 49 місце серед 132 країн. Також зазначимо, що в категоріях: Human capital & research – 44 місце, Creative outputs – 48 місце, Creative goods & services – 93 місце, Online creativity – 45 місце, Knowledge & technology outputs – 33 місце (Global innovation index, 2021). У контексті зазначено, вважаємо саме людський ресурс важливим інструментом для трансформаційних змін і знову підвищення показників глобальної конкурентоспроможності на міжнародній арені. У контексті виникає питання ефективного інвестування у розвиток людських ресурсів культурно-креативного простору в Україні.

Аналізуючи проблематику, зазначимо, що під інвестиціями в людський капітал потрібно розуміти дії, що підвищують професійну кваліфікацію і продуктивні здібності фахівця, забезпечуючи результативність діяльності (Пишуліна, 2018). Виокремлюють такі основні види інвестицій в людський ресурс, як: витрати на освіту (загальну, спеціальну, формальну, неформальну, підвищення кваліфікації), витрати на охорону здоров'я (профілактика захворювань, медичне обслуговування, покращення житлових умов), витрати на мобільність та витрати на мотивацію працівників для підвищення рівня якості професійної (Пишуліна, 2018). Водночас важливим виникає питання потреби розвитку людського ресурсу, що забезпечить розвиток культурно-креативного простору.

У підтвердження думки, наведемо дані Звіт про глобальні тенденції людського капіталу Deloitte у 2020 році провели дослідження у 119 країнах серед 10 000 лідерів з питань персоналу і виявити дев'ять тенденцій людського ресурсу, а саме: альтернативна робоча сила, робота як супер заняття, новий підхід щодо лідерства, вік досвіду працівників до досвіду людини, перехід від ієрархії до командної роботи, винагородити та мотивувати, рекрутинг, попит на нові навички, внутрішня мобільність талантів (Global Human Capital Trends, 2020). Для обґрунтування своєї позиції, вважаємо доцільним більш детально охарактеризувати систему формування і розвитку людських ресурсів.

Переконані, головним ресурсом розвитку культурно-креативного простору є люди з їх інтелектуальними здібностями,

компетентностями відповідно до викликів часу, креативними ідеями і проектами, талантом і творчим потенціалом. Як зазначає Патрік С. Фьоль, засновник мережі консультування культурних проектів і директор школи арт-менеджменту в Ульмі (Німеччина), роль культурного менеджера нині надзвичайно висока. Оскільки це абсолютно нова якість, що формується в процесі ефективного культурного менеджменту в культурно-креативному просторі. У процесі реалізації нових підходів, синергії зв'язків з різними сферами. Так, культурний менеджер має право на ефективну освіту, належний досвід для того, щоб бути інноваційним і конкурентоздатним в процесах культурної трансформації. Оскільки зміни в мистецтві і культурі відбуваються дуже складно. Культурні менеджери мають стати тими, хто здійснює ці зміни – «господарями проміжного часу», оскільки ці зміни стають складнішими і набувають все більшого значення у культурно-креативному розвитку (Офіційний сайт «House of Europe», 2021). Водночас культурний менеджер має володіти також і основними функціями, такими як: творчість і креатив, розробка ідей і проектів, формулювання концепцій, обговорення розвитку мистецтва і культури, формування довіри, орієнтація на майбутній розвиток, саморозвиток і самореалізація в культурно-креативному просторі.

Зазначимо, що у культурологічному словнику креативність визначають як здатність людини до творчої діяльності (реалізації власної індивідуальності), результатом якої стає або нове бачення проблеми, ситуації, або новий продукт; характеризує здатність творчого суб'єкта до інновацій, ступінь його готовності до творчої самореалізації (Культурологія: термінологічний словник, 2015:95). Креативність надає уяві мистецького забарвлення. Що дозволяє керуватися більше інтуїцією, а не розрахунком.

Ідея креативності дає можливість стерти межі між необхідністю і свободою, працею і самореалізацією, засобами та цілями. Креативність запроваджується в бізнесі, підприємстві, оскільки творчий підхід гарантує конкурентоздатність практично в будь-якій сфері (Людський розвиток в Україні, 2016), а також є основою людиноцентризму. У свою чергу Дж. О'Конор підкреслює, що володіння креативністю забезпечує особистості можливість успішно співпрацювати у процесі професійної діяльності, на високому рівні здійснювати комунікативну взаємодію та генерувати креативні ідеї (O'Connor, 2019). Вважаємо, що креативність є комплексним явищем, пріоритетним інструментом розвитку як особистості культурного менеджера, так і культурно-креативного простору в Україні загалом.

Водночас слід зацентувати, що креативність визначається як здатність культурного менеджера до варіативності, вмінню продукувати нові ідеї, гнучкості, інноваційності, оригінального мислення та нетрадиційного розв'язання завдань.

Таким чином, основними особливостями людиноцентризму в культурно-креативному просторі є особливість та унікальність особистості у контексті відчуття власного «Я», самооцінці, самовдосконаленні, здатності до самоспостереження, самоаналізу, саморегуляції та самореалізації, формування компетентності з творчим підходом, високим рівнем комунікабельності, креативності, конфліктологічності, стресостійкості, емоційної і часової компетентності, вмінням приймати самостійні рішення, зберігати власну унікальність, ідентичність, інноваційність і творчість.

Джерела

1. Вернадський В. И. Биосфера и ноосфера. Перевидання. Львів. 2013. 409.
2. Воронкова В. Г. Ресепції людиновимірності в контексті антропологічного дискурсу гуманістичного управління. *Гілея: науковий вісник*, (85), 2014. 145-152.
3. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ: Педагогічна думка, 2009. 520 с.
4. Культурологія: термінологічний словник / Герчанівська П. Е. Київ. НАККіМ, 2015. 439 с.
5. Людський розвиток в Україні. *Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку (кол. моногр.)* / за ред. Е.М. Лібанової. Київ, 2016. 328 с.
6. Офіційний сайт «House of Europe». Роль культурних лідерів у майбутньому. Retrieved from <https://houseofeurope.org.ua/library/future-role-of-cultural-managers>. (дата звернення 20.03.2022).
7. Офіційний сайт форуму «Креативна Україна». (2021, 20 листопада). Retrieved from <https://creativeukraine.tilda.ws/#rec349522111>. (дата звернення 20.03.2022).
8. Пищуліна О., Юрочко Т., Міщенко М., Жаліло Я. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Видавництво «Заповіт», 2018. 14 с.
9. Хамітов Н. В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020. С.81-94.
10. Шейко В. М., Александрова М. Культура та цивілізація в історико-культурній думці України в добу глобалізації: монографія. Інститут культурології Академії Мистецтв України. 2009. 312 с.
11. Global Human Capital Trends 2020. Retrieved from <https://www2.deloitte.com>. (дата звернення 20.03.2022).
12. Global innovation index 2021. Retrieved from https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2021. (дата звернення 20.03.2022).
13. Mitchell G. Essential soft skills for success in the 21st century workforce as perceived by Alabama business/marketing educators. Retrieved from http://etd.auburn.edu/bitstream/handle/10415/1441/Mitchell_Geana_57.pdf (дата звернення 20.03.2022).
14. Mitchell G. Essential soft skills for success in the 21st century workforce as perceived by Alabama business/marketing educators. Вилучено з http://etd.auburn.edu/bitstream/handle/10415/1441/Mitchell_Geana_57.pdf (дата звернення 20.03.2022).
15. O'Connor J. Creative Industries: A new direction? *International journal of cultural policy*. Vol.15.4. 2009. P.387-404.

Розділ третій

Спорт, фізична культура, рекреація, туризм

Роїк Оксана Романівна

Кандидат економічних наук

Національний університет «Львівська політехніка»

3.1. Напрями впровадження інновацій в туристичному бізнесі

На сучасному етапі розвитку економіки та враховуючи нинішню ситуацію в світі, важливого значення для виживання бізнесу набуває пошук сучасних методів та інструментів управління бізнес-процесами, які повинні базуватися на принципах їх пристосування до мінливих умов, постійно удосконалюючись через застосування інноваційних технологій. Надзвичайно швидко на зміни та нові виклики реагують підприємства сфери послуг, яким притаманні значний рівень динамічності, урізноманітнення пропозицій на ринку послуг, гостра конкуренція. Тому інновації трансформуються у вирішальний фактор визначення нових технологій управління бізнес-процесами підприємств сфери послуг регіонів, зокрема готельно-ресторанним та туристичним бізнесом.

Сучасний туризм як сфера, що задовольняє потреби людини, яка подорожує, перетворився на індустрію – складову світового господарства, потужний господарський комплекс національних економік, що функціонує у тісному взаємозв'язку з природним середовищем, економічною системою, суспільством у цілому [1]. В індустрії туризму виробляються, реалізуються та споживаються послуги, пов'язані з організацією туристичних подорожей для людей, які тимчасово перебувають поза місцем постійного проживання та не здійснюють оплачувану діяльність в місці перебування.

До туристичної індустрії включають підприємства, що належать до різних видів економічної діяльності, головне призначення яких полягає в організації комфортного та якісного забезпечення вимог і побажань туриста. Функціями таких підприємств є створення, реалізація та організація споживання послуг і товарів туристичного призначення [1].

Виходячи із зазначеного туристична індустрія – це сукупність готелів й інших засобів розміщення, засобів транспорту, об'єктів громадського харчування, об'єктів і засобів розваг, об'єктів

пізнавального, лікувального, оздоровчого, спортивного, релігійно-культурного, ділового та іншого призначення, організацій, що здійснюють туроператорську та турагентську діяльність, а також надають туристсько-екскурсійні послуги [2].

Структурний аналіз конкурентоспроможності розвинених економічно і технологічно країн світу свідчить про нецінові фактори конкурентоспроможності, які обумовлені новизною продуктів, їхньою якістю, наукоємністю та високою технологічністю, й досягнення таких характеристик продуктів через інноваційні чинники розвитку. Ці процеси не оминули і сферу туризму, яка до недавнього часу стрімко розвивалася та мала стабільні темпи динамічного розвитку з приростом на рівні 5-6% щорічно [2].

Щорічно туристичний ринок зазнає впливу факторів, дію яких або неможливо передбачити, або важко подолати. Політичні катаклізми деяких країн активного туризму, зміни в кліматі традиційних туристичних дестинацій, епідеміологічний стан в країнах третього світу не залишає вітчизняним туристам вибору щодо маршруту подорожі і мотивує залишати кошти в межах країни. Нині на туристичному ринку відбуваються структурні перетворення, які суттєво змінюють бізнес-процеси, що протікають на ньому. Тому необхідним у формуванні економічного впливу на систему туризму є позиціонування його в загальних суспільних відносинах, інвентаризація стану й визначення внеску в господарський комплекс країни (регіону), визначення впливу факторів на відновлення туристичних процесів і обмінів, збільшення обсягів надходжень від обслуговування туристів, позиціонування пріоритетів та вимог попиту на туристичні товари і послуги [3].

Отже, застосування всіх видів інновацій представлених нами у практичній діяльності вітчизняних підприємств туристичної сфери дозволить залучити додатковий туристичний потік, поліпшить економічні показники діяльності туристичних підприємств та їх внутрішню і зовнішню конкурентоспроможність, забезпечить підвищення якості обслуговування туриста відповідно до його специфічних запитів.

Сьогодні чітко дає нам зрозуміти, що інноваційні технології у туристичній галузі є вимогою часу, що дозволить відкрити нові можливості для інноваторів (стартапів – компанії, Інтернет-проекти, які знаходяться на стадії розвитку та мають в своїй основі амбіційну, інноваційну ідею і перспективний продукт) та робить туризм доступним для різних категорій населення [4]. Слід зазначити, що розробка інноваційних ІТ-стартапів (ІТ-проектів) у сфері туризму відбувається за

наявності таких трьох складових: туристичний бізнес, інноваційні технології та інформаційні системи і технології управління.

Дані складові дають можливість спростити як процедуру формування туристичного продукту так і надають клієнту інформацію, яка дозволить йому самому організувати свій тур. Саме тому розвиток IT-стартапів є одним із першочергових завдань інноваційного і перспективного розвитку туристичного бізнесу.

Результати аналізу IT-стартапів, які були проведені Т. І. Ткаченко свідчать, що наприклад за смарт-туризмом є велике майбутнє в процесі розвитку таких проектів, як «смарт-місто» та «смарт-дестинації». Основними пріоритетами даних проектів є: кластеризація туристичної громадськості міста; створення туристичного мобільного додатку міста; використання QR-кодів на всіх туристичних об'єктах з інформацією на багатьох мовах; запровадження хмарних технологій та Інтернету-речей в різних сферах, а також розширення місць використання Wi-Fi та 4G [5].

На сьогоднішній день в туристичному бізнесі широкого використання набули інноваційні технології, які ефективно використовуються в туropерейтингу, а саме в процесі використання програм електронного бронювання та складання турів.

Технологічні зв'язки туropераторів та турагенств, туropераторів та підприємств, що надають послуги гостинності, харчування, банків, страхових компаній здійснюються практично повністю через використання електронних каналів зв'язку, Інтернет, міжнародних дистрибуторських систем, глобальних електронних систем резервування.

Що стосується України, то виконанням однієї з умов для імплементації Угоди про асоціацію України з ЄС стало ухвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, яка визначає різні напрями державної політики у сфері туризму. Реалізація Стратегії неможлива без впровадження інновацій, тому важливого значення набувають питання оцінювання інноваційної активності підприємств у туризмі. Як вже було зазначено вище, в Україні обстеження інноваційної діяльності за методологією CIS проводиться на регулярній основі. З урахуванням цього вважаємо за доцільне охопити обстеженням підприємства індустрії туризму. Аналіз отриманих даних надасть можливість розробити ефективний план заходів для реалізації передбачених Стратегією завдань, що сприятиме формуванню позитивного іміджу України на міжнародній арені та покращенню інвестиційному клімату.

Цифровізація туристичної індустрії – нова можливість отримати незабутні враження. Але люди швидко втомлюються від частих онлайн-конференцій, уроків, занять спортом та іншим. Все потрібно в міру. Але з'явилися нові напрями й в туризмі, які поєднали віртуальні враження та реальні відчуття. Поява онлайн-турів, практично з ефектом присутності до різних міст, різних країн світу, ми маємо змогу, не виходячи з дому побувати й на дні океану, помилуватися розкішними пляжами, водоспадами, піднятися у гори, та зацікавити споживачів послуг неймовірними враженнями.

Можливо, що після закінчення пандемії ця потреба у враженнях залишиться не меншою. До того ж Україна почала 2021 рік із офіційного запуску сайту Ukraine.ua, який став повноцінним ресурсом як для туристів, так і для бізнес-інвесторів. Для людей, через виникнення пандемії, та частих обмежень у вільному пересуванні, ще одним з трендів став внутрішній туризм, його розвиток став дуже бурхливим. Особливо в останні роки всі напрями, які стосуються здорового способу життя, мають гарну тенденцію для розвитку внутрішнього туризму. Україна має природні ресурси (кліматотерапія морським чи гірським повітрям, повітряні ванни, бальнеологія, мінеральні води, грязелікування, галотерапія (солями), апітерапія (використання бджолиних продуктів), фітотерапія), а так само великою кількістю міст є на Західній Україні, в Києві, Харкові, Львові, Одесі, Дніпрі, на базі яких можна організовувати ці види туризму.

Ще один тренд туристичної індустрії – Workations – поєднання роботи, навчання та відпочинку, 53% туристів віддають перевагу поїздкам, які вони можуть дозволити собі у короткостроковій перспективі. Останнім часом, змінюються вимоги туристів до харчової безпеки та екологічності, більшість людей вимагають якості харчування та окрім цього повної безпеки відпочинку. Ця складна ситуація не лише змінює надання туристичних послуг, але й надає нові можливості для винаходу чогось нового, ще більш вдалого та привабливого, що забезпечить довгострокові стратегічні цілі [6].

Це дуже привабливий напрям туристичного бізнесу, тому що змінюються потреби споживачів, якщо раніше до пандемії все можливо було заздалегідь планувати: куди їхати, на який час відпустка або відпочинок, у яке місто, якою кількістю людей, який бюджет поїздки, то зараз, в умовах постійних карантинних обмежень, грошових обмежень, через втрату багатьма робочих міст та додаткового заробітку, нових хвиль пандемії, стало не реально заздалегідь запланувати відпочинок. Ми маємо можливість тільки короткострокових планів. А тому цей

тренд буде набувати поширення, можливість навчання та відпустки, або роботи та відпочинку – це суміщення цілком реальна можливість для багатьох на цей час. Останнім часом, у період пандемії коронавірусу та закритими кордонами багатьох країн, міжнародний туризм для українців став набагато складним та обмеженим. Всі країни світу закрили свої кордони для тих, хто не має вакцинації, окрім цього транспортні обмеження несуть свої корективи. Тому виникає можливість направити туристичний потенціал у внутрішній туризм у післявоєнний період.

Це дасть чудовий шанс більше дізнатися про наш край та підтримати ініціативу Президента України – проєкт Мандруй країною. Серед лідерів за напрямками подорожей – море і гори. Влітку найпопулярнішим був пляжний відпочинок: Коблево, Затока, Одеса, Бердянськ, Кароліна Бугаз. Високий попит на відпочинок у Карпатах. Варіанти подорожей обумовлені логістикою.

Пріоритети формування та розвитку туристичного потенціалу України у післявоєнний період взаємозалежатимуть від надання якісних культурних послуг та консолідації українського суспільства, у тому числі з позиції збереження та розвитку національної ідентичності, культурної спадщини, культурних цінностей та національна пам'яті; підвищенні рівня духовно-національної свідомості та ідентичності українського народу шляхом збереження автентичної матеріальної структури нерухокої культурної спадщини та створення національних культурних атракцій; формування національної інфраструктури даних про об'єкти культурної спадщини та культурні цінності на засадах актуальності, достовірності, повноти, цілісності та доступності відкритих даних; закріплення на законодавчому рівні загальних засад функціонування культурної спадщини на засадах актуальності, достовірності, повноти та цілісності даних; доступності відкритих даних державних інформаційних систем у сфері охорони культурної спадщини, музейної справи та вивезення (тимчасового вивезення); збереження традиційного середовища культури, зокрема шляхом закріплення відповідальності за порушення законодавства, передбачення кримінальної відповідальності за вчинення окремих дій, перерозподілу повноважень із здійснення контрольно-наглядової функції у сфері охорони культурної спадщини між органами охорони та утворення Державної інспекції з охорони культурної спадщини, наділеної наглядовими повноваженнями; постійного оновлення переліку пам'ятних місць, пам'ятників природи та архітектури України, які перебувають під охороною держави [7].

Розвиток туризму на рівні державної політики реалізації туристичного потенціалу забезпечується за рахунок його промоції у світі, підвищенні рівня обізнаності цільових аудиторій щодо туристичних можливостей України та споживчих переваг українського національного туристичного продукту, зокрема створення і впровадження офіційного багатомовного порталу про об'єкти культурної спадщини України. Іншими напрямками розвитку туристичного потенціалу на державному рівні є інформаційна політика та безпека, зокрема: популяризація потенціалу України та її бренду на міжнародній арені.

Джерела

1. Якушев О. Інноваційні технології в управлінні бізнес-процесами підприємств сфери готельно-ресторанних та туристичних послуг / О. Якушев // Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації. – 2020. – Т. 3. – №2. – С. 195-208. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://restauranthotel.knukim.edu.ua/issue/view/13329>
2. Чаркіна Т. Ю. Стратегічні напрями управління готельно-ресторанним бізнесом в умовах кризи / Ю. Т. Чаркіна, Л. В. Марценюк, В. О. Задоя, О. В. Пікуліна // Економіка та держава. – 2021. – № 2. – С. 19-23.
3. Доценко В. Ф. Інформаційні технології в готельній індустрії України: реалії та перспективи / В. Ф. Доценко, О. Б. Шидловська, І. М. Медвідь, Л. С. Бедусенко // Інвестиції: практика та досвід. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6972&i=7>
4. Смирнов І., Любіцева О. Туристичний бізнес під час пандемії COVID-19: світовий та український досвід / І. Смирнов, О. Любіцева // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. – 2020. – №3(2). – С. 196-207.
5. Кулиняк І. Я. Туристична галузь в умовах пандемії COVID-19: тенденції та заходи підтримання / І. Я. Кулиняк, І. І. Жигало, К. М. Ярмола // Бізнес Інформ. – 2021. – №1. – С. 177-184.
6. Гребенюк Г. М. Інноваційний підхід до розвитку туризму та готельно-ресторанного бізнесу України в умовах кризи / Г. М. Гребенюк, Т. Ю. Чаркіна, Л. В. Марценюк, О. В. Пікуліна // Агросвіт. – 2021. – №5/6. – С. 57-62.
7. Плотнікова М. Ф. Державна політика реалізації туристичного потенціалу України / М. Ф. Плотнікова, В. П. Якобчук, Є. І. Ходаківський, А. Б. Войтенко, М. С. Колеснікова // Інвестиції: практика та досвід. – 2022. – №3. – С. 102-112.

Altai Abdullaiev

Tavriya State Agrotechnological University Dmytro Motorny

Oleksii Nesterov

Tavriya State Agrotechnological University Dmytro Motorny

Inessa Rebar

Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University

3.2. Training tools and the direction of their use in improving the physical qualities of wrestlers

In recent years, there has been a tendency to reconsider the direction of physical training in the training of athletes of higher ranks. In particular, the need for comprehensive development of basic physical qualities in recent years is increasingly criticized. This is due to the fact that qualified

athletes in most sports have leading and lagging behind the model characteristics of quality. At the stage of higher sportsmanship, pulling the lagging parties to the level of model characteristics can form only ordinary mediocrity. Classes of every promising athlete, starting with first-graders, should be aimed at educating a bright personality. The frontal method of training highly qualified wrestlers is permissible only for short periods of time, with basic training. But even in this case, it is desirable to select the most acceptable structure and direction of funds. From this point of view, at the stages of direct pre-competition training, the combined method of improving technique and physical fitness should be used very carefully. According to V.M. Kostyukevich, this is due to the fact that volumetric complex loads inevitably lead to general functional fatigue of the body and negatively affect the quality of effort regulation when performing specific activities [5]. In this regard, in the cycles of competitions, more and more attention is paid to the accentuated development of leading physical qualities, in accordance with which the structure of the means is formed.

In the process of training wrestlers, a system of tools is used, which are divided into general preparatory, special preparatory, basic and competitive. In addition, physiotherapy, psychoregulation and pharmacology are used to enhance training interaction and regulation of recovery processes.

General and preparatory include numerous and varied exercises in other sports, general developmental, mobile and sports games. The largest amount of these funds is used in the initial stages of training young and young wrestlers. Practice shows that as the qualification of wrestlers increases, the general preparatory exercises in the direction and magnitude of the effort should be closer to the basic exercises.

Wrestlers of higher ranks (candidate for master of sports, master of sports) when working with heavy loads should not seek to increase personal achievements in push, jerk, etc., and develop a set of speed and strength exercises, closely related to the structure most often their techniques. So, to increase the effectiveness of throwing through the chest using weight throws of different weights back in the open; to increase traction when performing a throw through the back, various exercises with shock absorbers and block devices; at insufficient speed of performance of a back footboard performance of several series of jumps through barriers, inclusion in each employment of long jumps (from a goat) with the subsequent jump on increase of 50-70 cm brings considerable effect. Performance of exercises on a swing with variable weights, widely used in the training of

athletes. This orientation of speed and strength exercises allows you to translate them into a group of special training tools [1].

A number of techniques (front and side judo coup, throws with the capture of the legs – in freestyle wrestling, throw deflection, back and back belt – in classical wrestling) requires significant coordinated exercises of the legs and torso.

One of the effective exercises to improve strength in conditions close to these throws is jumping with a weightlifter (24-32 kg) from the starting position standing in a squat on two stands or gymnastic benches, followed by lifting the weight to head level.

It is worth remembering that with the combined improvement of technique and strength-speed-strength training, the weight of the partner should not exceed the weight of the fighter by more than 10%. With great effort, technical actions are fixed with a slow implementation of the main phases of reception, which does not contribute to their implementation in a competitive environment [2].

To prevent injuries during falls, wrestlers of all ranks are recommended to master acrobatic jumps on the carpet and trampoline. As practice shows, high-ranking wrestlers master somersaults back and forth by bending on a trampoline in one session, and if you have an experienced acrobatics specialist, they can learn somersaults back and forth by bending for 2 weeks.

Acrobatics can increase the fitness of the vestibular analyzer so that dangerous falls will be virtually eliminated. In everyday training, highly qualified wrestlers do not receive such a load on the vestibular apparatus, because they perform relatively few tricks (mostly throws).

In addition, acrobatic training on the track (various jumps and bindings) not only trains the leg muscles, but also allows you to significantly increase the speed of attacking actions, by increasing the explosive force in the repulsion phase.

When using acrobatics of jumps it is necessary to consider that the big loading on muscles of legs when performing jumps on a trampoline and on an acrobatic track reduces efficiency of improvement of technics. Therefore, acrobatics in the classroom should be used after improving the technique or to allocate separate training for this purpose.

Unfortunately, jumping rope and spurs are of little use in the training of wrestlers, which has a positive effect on the level of special ability to work.

Special training tools include exercises on the bridge (running, coups, etc.), simulation exercises, mannequin throws, performing certain elements of complex techniques (usually determining the effectiveness of throws) in

the warm-up and in the morning, out of balance. (beating on socks, twisting) on exercise machines, coma in judo. When improving all technical actions, the emphasis is on the separation of the partner.

This group includes exercises for stretching muscles – longitudinal and transverse twine, which must be constantly included in the warm-up. Insufficient flexibility in the hip joints is the main cause of emerging thigh muscle injuries in wrestlers. It should be borne in mind that the transverse twine is a mandatory element of the «school» of all Japanese wrestlers, including heavyweights.

The main exercises include competitive activities and all means of improving technical and tactical skills. According to the degree of compliance with the specifics of competitive activities, it is necessary to distinguish, first of all, various skirmishes (competitive, control, skirmishes conducted by the interval-circle method, training, training and educational).

Despite the fact that control fights best meet the specifics of competitive activities, they are held only when necessary to model the conditions of the tournament or to select a team. The mental stress inherent in fights with major opponents does not allow you to use this effective tool too often.

Often during training it is necessary to fix combinations and separate receptions in the conditions close to competitive, without creating at the same time considerable emotional pressure. In such cases, training contractions are performed by the interval-circular method, which allows to achieve the intensity of the competition without the inherent control of mental contractions.

Tournament and match competitions can be not only the purpose of training, but also its means. To do this, they should not affect the position of the wrestler in the team, the athlete does not aim to win a prize. If you need to lose more than 3 kg to participate in the competition, you can even compete in the next weight category.

The main purpose of such control competitions is to increase the functionality and improve the technique in the specific conditions of the competition. In this respect, they are much more effective than training. Despite all the efforts of coaches to create an atmosphere of the tournament in the process of preparation in the fights, it is possible only at the level of national teams of the country, where really equal in class wrestlers compete. Therefore, the importance of such competitive fights is difficult to overestimate, it is desirable to conduct them in long-term preparation for the main competitions to test the effectiveness of training and correction of certain parameters [4, 6].

Factor analysis of indicators that characterize the basic physical qualities of judokas (master of sports, master of sports of international class), performed by G. B. Venglyarsky [3], shows that the leader among them is special endurance, which has the highest correlation with a sports result or the rank of a wrestler in a team.

The great importance of speed and strength training as sports skills decrease, obviously, can be explained by the fact that the motor skills of first-graders are not fixed firmly enough. In addition, a number of such coordination and complex techniques as picking up, throwing through the chest, landing and the like, requires a high level of strength training in their study and improvement.

Thus, it can be stated that in wrestlers, less trained, general endurance is much more important than special, in the structure of physical fitness of more qualified athletes.

In the process of training wrestlers, a system of tools is used, which are divided into general preparatory, special preparatory, basic and competitive. The largest amount of these funds is used in the initial stages of training young and young wrestlers. Practice shows that as the qualification of wrestlers increases, the general preparatory exercises in the direction of increasing the amount of load should be closer to the basic exercises.

Comprehensive physical training is the main prerequisite for learning and training in any sport. The main purpose of special physical training in sectional wrestling classes is to improve the qualities required for successful training, provided by a comprehensive program of preparation for competitions. Therefore, the means of educating the physical qualities of the wrestler should be considered exercises that promote the formation and improvement of skills in performing elements of the struggle. The level of development of motor skills largely determines the tactical and technical training of the wrestler, the style and nature of the wrestling match.

Sources

1. Абдуллаев А. К., Ребар І. В. Теорія і методика викладання вільної боротьби: навчально-методичний посібник. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. – 299 с.
2. Бойко В. Ф., Данько Г. В. Физическая подготовка борцов. – Киев: Олимпийская литература, 2004. – 221 с.
3. Венглярский Г. Б. Управление специальной подготовленностью дзюдоистов высших разрядов на предсоревновательном этапе тренировки: автореф. дис... канд. пед. наук. – Киев, 1981. – 24 с.
4. Ключко В. М., Повіткін С. В. Греко-римська і вільна боротьба. – Харків: ХНАМГ, 2011. – 76 с.
5. Костокевич В. М. Теорія і методика тренування спортсменів високої кваліфікації: Навч. посібник. – Вінниця: Планер, 2007. – 273 с.
6. Пістун А. І. Спортивна боротьба: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Львів: Тріада плюс, 2008. – 862 с.

Паньків Наталія Євгенівна
Кандидат біологічних наук, доцент
Інститут сталого розвитку ім. В. Чорновола
Національний університет «Львівська політехніка»

3.3. Характеристика екотуристичного потенціалу України в умовах війни

Характеристика екотуристичного потенціалу територій – одне з найважливіших завдань раціонального природокористування, насамперед, для організації екотуристичної діяльності. Під екотуристичним потенціалом певної природогосподарської чи природохороїної території розуміють сукупність всіх приурочених до неї екотуристських ресурсів – природних і антропогенних об'єктів, явищ, властивостей, засобів, можливостей та умов, придатних для формування екотуристського продукту та здійснення відповідних екологомістких турів, екскурсій, програм тощо. Усю множину елементів, з яких складається екотуристичний потенціал територій, доцільно розділити на дві підсистеми: природні та антропогенні ландшафти та їх компоненти; засоби, умови та можливості здійснення екотуризму [3].

Для України характерна суттєва різноманітність природних умов і багатство еколого-рекреаційних ресурсів. Важливе рекреаційне туристичне значення мають – заповідні території, хоч їх основне призначення – збереження типових для даної зони об'єктів, а також для збереження і відновлення цінних та унікальних природних комплексів чи їх важливих складових елементів.

За розробленими в Україні нормативами до складу природоохоронних територій належать 11 категорій природно-заповідного фонду (ПЗФ): біосферний заповідник, природний заповідник, національний природний парк, регіональний ландшафтний парк, заказник, пам'ятка природи, заповідне урочище є природними територіями і об'єктами, тоді як ще 4 категорії ПЗФ, такі, як ботанічний сад, дендрологічний парк, зоологічний парк, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва є штучно створеними об'єктами. Категорія, до якої відноситься певна територія чи об'єкт ПЗФ, визначається відповідно до того цільового призначення та тих функцій і завдань, які дана територія чи об'єкт мають виконувати.

За інформацією Державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, станом на 01.01.2022 природно-

заповідний фонд України має в своєму складі 8512 території та об'єктів загальною площею 4,418 млн.га в межах території України (фактична площа 4,085 млн.га) та 402500,0 га в межах акваторії Чорного моря. Відношення фактичної площі природно-заповідного фонду до площі держави становило в межах 7%. Слід зазначити, що за роки незалежності площа природно-заповідного фонду України зросла більш ніж удвічі [2].

Це, зокрема, 19 природних та 5 біосферних заповідника, 53 національних природних парків, 45 регіональних ландшафтних парків, 3078 пам'яток природи, 2729 заказників, 616 ботанічних, зоологічних садів, дендропарків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 793 заповідних урочища. Попри це, площа природно-заповідного фонду в Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де території природно-заповідного фонду в середньому становлять 15% площі країни [6].

Протягом 2021 року площа природно-заповідного фонду збільшилася більше, ніж на 10 тис. га і на 217 тис. га були розширені площі водно-болотних угідь. У 2022 році в Україні створять три нових Національних парки та розширять межі наявних заповідних територій. Зокрема, президент України підписав укази про створення національних природних парків: «Холодний яр» на Черкащині; «Куяльницький» на Одещині; «Пуща Радзівіла» в Рівненській області.

Також прийнято рішення про розширення меж: Карпатського біосферного заповідника; НПП «Вижницький» в Чернівецькій області; НПП «Меотида» на Донеччині; ботанічного заказника загальнодержавного значення «Староманзирський» на Одещині. Загалом це більше 50-ти тисяч гектар цінних природних ділянок, які відтепер будуть охоронятися державою. Серед них – унікальні степові та лучні території, букові праліси і старовікові ліси, цінні водно-болотні угіддя.

Природно-заповідний фонд охороняється, як національне надбання щодо якого встановлено особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій. Розвиток системи природоохоронних територій є важливою передумовою для забезпечення сталого розвитку країни.

Наша країна багата на унікальні природні комплекси. Розширюючи території природно-заповідного фонду і беручи цінні ділянки під охорону держави, ми виконуємо міжнародні зобов'язання, визначені Цілями Сталого Розвитку, Конвенцією про охорону

біорізноманіття, Бернською конвенцією, Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат тощо. А головне, ми маємо зберегти ці природні екосистеми для наступних поколінь українців.

Але, 24 лютого 2022 року Російська Федерація засобами підрозділів збройних сил, важкого наземного озброєння, у тому числі далекобійної артилерії, ракет, морських кораблів та військової авіації розпочала повномасштабну, загарбницьку війну проти України на суші, морі та в повітряному просторі. Вторгнення вже призвело до значних жертв серед мирних мешканців та пошкодження природної спадщини України.

Відповідно до I Протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, який стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, прийнятого у 1977 році, від держав, які ведуть війну, вимагається захищати природне середовище від «масштабних, довготривалих і серйозних уражень», та забороняються методи чи засоби ведення війни, «які мають на меті або можуть призвести до» заподіяння такої шкоди. 24-й Принцип Декларації Ріо про навколишнє середовище та розвиток проголошує, що війна за своєю суттю є руйнівною для сталого розвитку. Тому, держави поважають міжнародне право, що забезпечує захист довкілля під час збройного конфлікту, і, якщо необхідно, а також співпрацюють заради його подальшого розвитку [5].

У результаті вторгнення російських військ наша природна спадщина зазнає значної шкоди, зокрема, пошкодження екосистем та плундрування Рамсарських угідь. Сьогодні в Україні 14 Рамсарських угідь площею 397,7 тис. га використовуються російськими загарбниками під час бойових дій проти українського народу. Це стосується узбережжя Азовського та Чорного морів, а також територій у нижній течії річок Дунаю та Дніпра. Російські окупаційні війська не мали і не виявляють жодної поваги до природи. Зокрема, для військових навчань постійно використовувалися окуповані з 2014 року Рамсарські угіддя «Крива затока та Крива коса» на Донбасі та «Водно-береговий комплекс мису Опук» у Криму. Наразі внаслідок російської агресії постраждали понад 20 природно-біосферних заповідників і національних природних парків.

Переміщення військової техніки противника, обстріли та бомбардування призвели до лісових пожеж, які лише через погодні умови не набули катастрофічних масштабів. У місцях бойових дій постійно існує високий ризик виникнення нових пожеж. Гасіння пожеж під час бойових дій та на підконтрольних окупантам територіях

часто є неможливим, але вони можуть завдати непоправної шкоди екосистемам цих територій. Внаслідок бойових дій частина лісів у Київській, Чернігівській, Сумській, Луганській, Донецькій та Херсонській областях частково перебуває під контролем окупантів. Оцінити збитки майну та лісовому господарству поки неможливо. В лісах вже є велика кількість замінувань, а також нерозірваних боєприпасів, що становить потенційну небезпеку для людей. Природні екосистеми потерпають також через фортифікаційне будівництво, пошкодження їх вибухами, військовим транспортом, пожежами тощо. Це призводить до деградації рослинного покриву та посилює вітрову та водну ерозію.

Бойові дії порушують спокій диких тварин, вони або гинуть, або намагаються втекти з гарячих точок. Крізь Україну проходять три основні міграційні шляхи птахів: Азово-Чорноморський широтний (південний коридор) – із найбільшою концентрацією перелітних птахів в Україні; Поліський широтний (північний коридор) – уздовж лісової смуги Полісся і на півночі Лісостепу; та Дніпровський меридіанний міграційний шлях, який проходить уздовж річища Дніпра та його притоки Десни. Більша частина міграційних коридорів зараз проходить над зоною бойових дій. Усе це може стати причиною неспокою птахів, їх виснаження через зміну маршрутів чи відсутності можливості відпочити, та потрапляння під обстріли.

Російська збройна агресія на сході України впродовж 8 років призвела до серйозних пошкоджень об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема, Національних парків «Святі гори» та «Меотида», відділення Українського степового заповідника Кальміуське, «Крейдяна флора», регіональних ландшафтних парків «Донецький кряж» і «Слов'янський курорт». На території низки об'єктів природно-заповідного фонду зведено фортифікаційні споруди, наприклад, в національному парку «Дворічанський» що знаходиться на кордоні з Харківської області [7].

На території регіонального ландшафтного парку Донецький кряж поховано убитих солдат. А на території ландшафтного парку «Ізюмська лука» на Харківщині, а також національного парку «Святі гори» вирубують ліси. Користуючись відсутністю реального контролю, в деяких об'єктах природно-заповідного фонду, наприклад, у межах ландшафтного парку «Краматорський», самовільно було розорано 100 га. У філії Луганського заповідника «Трьохізбенський степ» у західній частині об'єкту вигорів ліс на території 5 га.

У Луганському заповіднику знищено адміністрацію, в національному парку «Меотида», філії Луганського заповідника – Провальський степ, Станично-Луганський і філії Українського степового заповідника – Хомутовський степ адміністрація була захоплена бойовиками. Ландшафтні парки Донецький кряж, Зуївський і Клебан-бик перестали існувати. Втрачений персонал, документи, устаткування цих природно-заповідних об'єктів. В результаті боїв на території відділення Українського степового заповідника «Крейдяна флора» сильно постраждало урочище Кучугури, де були влаштовані бліндажі, окопи і вогневі точки.

Схід України є одним з небагатьох місць, де збереглися унікальні типчакowo-ковилowі цілинні степи, байрачні та заплавні ліси. Цінним природно – ландшафтним спадком є крейдяні скелі, які потрапили в Top-100 всеукраїнського конкурсу «Сім природних чудес України». Важливо, що на територіях Донецької та Луганської областей, де ведуться бойові дії, знаходиться велика кількість об'єктів природно-заповідного фонду. Так, наприклад, в північній частині Донецької області знаходиться національний природний парк «Святі гори», який протягнувся уздовж лівого берега річки Сіверський Донець [4].

На даний час, бойові дії охопили третину площ природно-заповідного фонду України. Значних втрат при цьому зазнають і природоохоронні об'єкти – заповідники, національні парки, зоопарки. Про це пише LB.ua з посиланням на дані Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, що оприлюднені на сайті Верховної Ради України. «Агресор веде бойові дії на території 900 об'єктів природно-заповідного фонду площею 12406,6 кв. км (1,24 млн га), що становить близько третини площі природно-заповідного фонду України», – йдеться у повідомленні [1].

Природно-заповідний фонд вздовж Азово-Чорноморського узбережжя, а також вздовж східного і північного кордонів України зазнає особливих уражень. Крім того, частина національних парків опинилася в зоні гуманітарної кризи. Деякі природоохоронні території позбавлені можливості отримати фінансування. До прикладу, в об'єктах природно-заповідного фонду, де є велике поголів'я диких тварин, зокрема біосферний заповідник «Асканія-Нова» (тут зібрані і живуть на волі різноманітні види тварин, деякі в дуже обмеженій кількості у світовому масштабі, унікальні для всього світу), національні природні парки «Азово-Сиваський», «Джарилгацький»,

природний заповідник «Єланецький степ». Під загрозою знищення перебувають близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн га.

Проблеми із фінансуванням мають і зоопарки, зокрема, Миколаївський, Київський та Харківський зоопарки на разі не мають змоги купувати корми тваринам. Проведення тендерних процедур та доставка за договорами кормів для тварин зараз неможлива або вкрай обмежена. Проте, злагоджена робота волонтерів та громадських організацій допомагає закладам оперативно зібрати кошти для найбільш кричущих потреб та здійснити першочергову доставку кормів.

До прикладу, Одеський зоопарк, закритий через війну, зібрав упродовж другої декади березня близько пів мільйона гривень від благодійників та отримав від європейських колег гуманітарну допомогу, скоординовану зоопарком міста-побратима Лодзь. Окрім того, концентровані корми для тварин, ветеринарні препарати та біодобавки надійшли від інших зоопарків Польщі, Чехії, Німеччини, Естонії, Нідерландів, а також із Рівного, Львова та Луцька. Київський зоопарк отримав близько 12 тонн гуманітарної допомоги від міжнародного благодійного фонду FOUR PAWS International. А берлінськими зоопарками – Зоологічним садом Берліна (Zoologischer Garten Berlin) та Берлінським зоопарком (Tierpark Berlin) – зібрано понад 320 тисяч євро пожертв для зоопарків у Києві, Харкові, Одесі, Луцьку, Черкасах та інших містах України. Миколаївський зоопарк отримав від Праги фінансову допомогу у розмірі 10 тис. євро., а також концентровані корми для різних видів тварин, біодобавки, ветпрепарати та інше від зоопарків Європи. Команда громадської організації ГО UAnimals займається допомогою для тварин в усіх областях, питаннями організації евакуації тварин та іншими гуманітарними завданнями. Із-за кордону волонтери отримують гуманітарну допомогу для тварин, які наразі потребують допомоги в умовах війни. Та найгірша ситуація у зоопарку «ХІІ місяців», що розташований у Демидові Вишгородського району Київської області. Зоопарк на межі гуманітарної катастрофи, звірі там голодні та замерзають від холоду. Їм критично потрібна їжа та дизельні генератори для обігріву. Без гуманітарної допомоги та зеленого коридору усі 300 тварин приречені на загибель.

Нищівних руйнувань внаслідок варварських обстрілів російських військ зазнав регіональний ландшафтний парк у Дергачівському районі Харківської області “Фельдман-Екопарк”.

Основною складовою екопарку є зоопарк, в якому налічувалось близько 2 000 тварин. Як повідомляє прес-служба екопарку, на превеликий жаль в екстремальних умовах тварини гинуть не тільки від отриманих ушкоджень, а й від розриву серця. Тварини, які постійно перебувають на лінії вогню, відчувають постійний стрес, що надає великий негативний вплив на їх психічний стан і поведінку. Однак, працівники, ризикуючи власним життям, продовжують боротися за кожне життя тварини. Між обстрілами намагаються годувати та вивести тих, кого можливо [5].

На даний час багато регіонів України, зокрема Київська, Харківська, Чернігівська, Сумська, Житомирська, Луганська, Донецька та Херсонська області, охоплені воєнними діями унаслідок російської агресії. Реальний рівень шкоди об'єктам природно-заповідного фонду через війну оцінити не можливо. Адже в багатьох місцях тривають активні бойові дії, створюються численні обмеження для природоохоронної діяльності на тимчасово окупованих територіях.

Українці героїчно розпочали вже другий місяць боротьби з російськими окупантами. Російські війська продовжують обстрілювати та бомбардувати природні екосистеми України. Це призводить до збільшення кількості ландшафтних пожеж. На територіях, окупованих російськими військами, служби ДСНС не зможуть працювати та проводити ліквідацію загорянь. Особливо сприятливими є умови для поширення пожеж у монокультурних соснових насадженнях на півночі та сході України. Крім лісів, на півночі країни, де ведуться активні бойові дії, поширені болотні екосистеми і торфовища. Велика частина торфовищ України є осушеною, а отже – на них є сприятливі умови для виникнення торфових пожеж. Такі пожежі важко погасити і, у звичайний час, тому продовження бойових дій на території північних областей матиме важкі наслідки як для довкілля, так і для здоров'я людей. Тому, єдиним засобом моніторингу пожеж на всій території України на сьогодні є дистанційне зондування Землі. Такі дані Україна отримує від Європейської інформаційної системи про лісові пожежі EFFIS. Вони свідчать, що станом на сьогодні внаслідок російської агресії вже пошкоджено майже 102 тис. га усіх типів ландшафтів України [9].

Отже, низка з проаналізованих екотуристичних ресурсів є частково, а подекуди і повністю знищеною, внаслідок воєнних дій Російської Федерації на усій території України! Тому, дуже важливою є активність Міндовкілля, громадянського суспільства та екологічного

комітету Верховної Ради, щоб уся шкода докільно була максимально зафіксована та у подальшому компенсована агресором. Так, ці процедури займуть багато часу і сил, проте справедливість і відшкодування обов'язково будуть [8]. Також важливо, щоб план відновлення України включав заходи з відновлення та збереження екосистем, а до планів із відбудови населених пунктів включати природорієнтовані рішення та заходи з адаптації до зміни клімату. І після нашої перемоги, необхідно здійснити детальну інвентаризацію та оцінку екотуристичного потенціалу та подальшого їхнього використанні для популяризації та розвитку туризму в Україні!

Військові дії Росії, безперечно, є невинуватим і неспровокованим актом агресії проти незалежної і суверенної України, а також порушенням усіх існуючих норм міжнародного права щодо охорони природи, сталого розвитку, гуманітарного права, основних норм моралі та принципів людського співіснування. Окрім найочевидніших наслідків війни у багатьох регіонах України, таких як загибель людей, знищення домівок, загальної руйнації та злиднів, війна призводить до погіршення економічного стану країни, загрожує оточуючому середовищу та погіршує соціальні умови життя. Після війни ми будемо пожинати плоди бойових дій – руйнування екосистем, забруднення ґрунтів, зменшення біорізноманіття, зростання кількості шкідників у лісах. Крім того, відбудова країни потребуватиме значної кількості природних ресурсів. Також є ризик невиконання Україною вже поставлених кліматичних цілей, адже війна – це внесок у зміну клімату, а відновлення країни неминуче буде супроводжуватись значними викидами парникових газів.

Джерела

1. Бойові дії охопили третину площ природно-заповідного фонду України / Суспільство / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zaxid.net/boyovi-diyi-ohopili-tretynu-ploshh-prirodno-zapovidnogo-fondu-ukrayini-n1538950>
2. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/ТМ065559>
3. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм - Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2004. - 192 с.
4. Екологічні наслідки воєнних дій на сході України / Всеукраїнська екологічна ліга / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ecoleague.net/pro-vel/tematychni-napriamy-dii-ialnosti/vplyv-voiennykh-dii-na-dovkillia>
5. Збережемо природно-заповідний фонд України / Верховна Рада України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220659.html>
6. Інформаційно-аналітичні матеріали Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України з питання «Аналіз площ природно-заповідного фонду України в розрізі адміністративно-територіальних одиниць за 2020 рік» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wownature.in.ua/wp-content/uploads/2021/05/Dovidka-PZF-2020-V3.0-.pdf>
7. Інформація про наслідки для довкілля від російської агресії в Україні 24 лютого – 14 березня 2022 року / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mepr.gov.ua/news/39034.html>

8. Півтора місяці війни: злочини проти довкілля / Юридична газета online / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/pivtora-misyaci-viyni-zlochiny-proti-dovkillya.html>
9. Російські війська продовжують нищити довкілля України: пожежами від бомбардувань вже пошкоджені майже 102 тис. га ландшафтів / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/rosijski-vijska-prodovzhuyut-nishchiti-dovkillya-ukrayini-pozhezhami-vid-bombarduvan-vzhe-poshkodzeni-majzhe-102-tis-ga-landshaftiv>

Victoriia Tsybulska

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Halyna Bezverkhnia

Lutsk National Technical University

3.4. Organization of animation programs in different types of youth tourism

The implementation of the animation project depends on the professional skills of the director and director of the animation program in the field of tourism, which is determined by the ability to find the best, acceptable ways to influence the tourist's personality, meet his needs and interests. which are certain patterns, stable and reliable rules of operation of the technological process [9].

To create an animation program, it is not enough to have a good understanding of the laws of its dramatic construction. It is necessary to know and clearly understand the possibilities of each means of expression, to be able to use the possibilities of methods of artistic editing, illustration, dramatization of the game. With these methods and various means is created, ie. from the project the animation program in which social and pedagogical and psychological problems are solved turns into a real construction.

The first method used since the idea began to be formed is artistic editing. In any animation program, specialists use editing during script development. Alternation of facts, events, phenomena and their comparison require installation (constructive or associative).

Artistic montage, first, expresses the author's opinion on the script, his idea, vision of the world; secondly, it is a creative method, which in turn requires professional training of a specialist, as well as a certain level of his citizenship, life experience, culture. Without mastering the technique of editing, it is impossible to ensure good quality animation program.

The second method is illustration, which is necessary to show the content of information material in some form. Sometimes information is formed through the synthesis of various emotional and expressive means, which makes it more visible.

The third method in the preparation of animation programs is dramatization, which is a complex creative process that is closest to the theater and has a deep socio-psychological justification.

The essence of the method of dramatization is a combination of plasticity, sounds, colors, melodies in space and time, which reveals the image in different variations, carrying them through a single "through action" of the program.

The method of dramatization is designed to create an incredibly active situation in which everyone present will actively respond as a spectator, not a passive spectator [8].

The fourth method is game. This method in animation activity most successfully combines information-logical and information-image thinking, which synthesizes consciousness, pedagogy, art and creativity. It is important for animation activities that the game is filled with plot content and can be used as a director's technique.

The combination of these methods will allow to deeply and fully reveal and put into practice animation programs, to create certain preconditions in the development of tourism.

The use of certain methods is impossible without mastering the script-directing technology of animation activities, which is the basis of entertainment and includes the principles of drama (mass action, which is created through the construction and reproduction of plot-based program solutions) and directing mass animation programs.

The practical application of screenwriting techniques is subject to certain principles, laws and methods, so if in theatrical work a particular game acts as a source material and ideologically rich productivity is created on the basis of its literary material, in the animation program it is by expressive means based on life itself. , real factual or historical material, real heroes or historical characters [4].

Creating a script for the program and its implementation is a creative process that requires discovery, imagination and original methods of organizing action. It should be effective and exciting (spectacular), has the character of "visible scenario", ie not just literary descriptive, but to anticipate all the episodes, key moments of the action and how it will be.

The script of the animation event is specific. Its specificity is that it is not just a work of art, but a detailed plan of action, which includes various elements, each of which has a content and structure.

An important stage of work on the script is the compositional solution, ie construction, location of components that make up the action,

the establishment of semantic and chronological dependence between them, the order of their inclusion in the action.

In addition to the overall compositional solution, the script also develops compositions for each of the elements included in it – competitions, games, concerts, performances, auctions. Since each form of mass animation is an organized action, it is based on general dramatic principles [4].

Animation programs, which are developed in the context of certain types of youth tourism, have their own characteristics. They are aimed at relaxation and activation of tourists [3; 2].

Sports animation programs are designed for tourists who are fond of a particular sport and came to the sports and tourist complex for sports on a certain system of training in combination with recreation.

Sports and health programs differ from sports in that they are designed for tourists, sports and leisure enthusiasts, for whom the tourist complex is the only place and opportunity to restore strength and health through active exercise in clean nature and clean air.

Sports and entertainment programs are aimed at tourists of all ages. They are built to attract tourists to active traffic through attractive, exciting, fun competitions and various competitions.

Sports and educational programs are based on attracting tourists to the spiritual and moral values in the process of active recreation (hiking, walking tours).

Excursion programs consist of different types of excursions, and educational programs help tourists to acquire different skills and abilities (in swimming and other different types of sports, crafts) [7; 9; 6; 1].

Cultural and cognitive animation programs of the tourist complex are based on the tourist's involvement in the cultural, historical and spiritual values of the nation, country, local population and include: visits to museums, theaters, cinemas, art galleries, parks, exhibitions, concerts, poetry evenings. Some of these programs depend on the solvency of tourists, the level of their intellectual development.

Adventure-game animation programs are based on the contact of the tourist with interesting, exciting, unusual (for example, participation in role-playing games and competitions, visiting caves, pirate picnics, evenings of folk tales and legends, night hike through a themed picnic). These programs are in demand regardless of gender, nationality, education of vacationers.

Amateur (creative-labor) animation programs are based on attracting tourists to creativity, competitions in the manufacture of local products, which arouses their interest in the national characteristics of the local

population. After participating in such a program, the guest notes that he learned to communicate in the local national language, got acquainted with national musical instruments, dances, cuisine and more. Forms of these programs can be varied: an auction of products made of natural materials, an amateur photography competition, an exhibition of sand sculpture, a festival of author's poems and songs.

Spectacular and entertaining animation programs include: festive events, competitions, festivals, carnivals, themed days, fairs, discos, dance evenings.

Animation programs such as "communication of interest" are essentially combinations of these programs, but here we need to pay more attention to the relaxed, unobtrusive, comfortable environment that would promote communication in accordance with interests, desires, temperaments and more. During the development of these programs are, in particular, the following:

- meeting the need for self-expression;
- encouraging tourists to develop their skills;
- direction of entertainment and skills in a creative direction;
- change of image, removal of tension;
- getting rid of daily problems and stresses;
- acquisition of additional knowledge in the field of culture.

In order to meet the needs of guests, animation programs must vary throughout the season in terms of content, intensity, time and other parameters.

The work of preparing and conducting an animation program for young people can be divided into several stages:

I. The first stage – preparatory, which includes:

- analysis of the proposed animation programs;
- definition of goals and objectives;
- choice of place and time of the program;
- designing an animation program taking into account the age, ethnic and other characteristics of consumers of this service;
- creation or selection of scenarios of animation activities included in the program;
- estimating the costs of the program;
- selection of creative teams and distribution of responsibilities within the animation teams;
- technical training (selection of material manuals, purchase of inventory, production of decorations, costumes, props, etc.).

- installation of sound and light equipment, other technical means, stage design, production of phonograms, etc.;
- conducting rehearsals, learning the rules of the game, etc.;
- conducting an advertising campaign of planned animation events.

II. The second stage – the initial , during which:

A) tourists, hotel guests are informed about the availability and content of the animation program for different groups and categories of tourists;

B) contact is established with guests, recording for various animation programs and collecting applications.

III. The third stage is a meaningful stage of the animation program. This is a responsible job for all participants: it is necessary to combine the efforts of all the animators involved and solve the tasks.

The fourth stage is the final one, during which the results are summed up:

- rewarding participants and saying goodbye to guests;
- analysis of the program;
- consumer survey with subsequent analysis;
- work on improving the program.

Of particular importance in the organization of animation programs in youth tourism is the method of preparation and conduct of various games.

The method of organizing the game is as follows:

- the artistic decision of game is defined;
- preliminary work with the audience is carried out;
- leaders (leaders) and participants of the game from among the tourists who stand out;
- the system of awards for the winners is determined;
- the rules of the game are explained.

The animator monitors the progress of the game and compliance with its rules. At the same time, it is necessary to create risk situations that will cause excitement in players, as well as a situation of uncertainty – opportunities for both loss and win.

It is important to create such conditions for young tourists, in which they could organize some elements of the games themselves. For example, give them the opportunity to choose the place of the game. This may be a special room at the camp site. Perhaps tourists would like to hold an event near the entertainment bar, garden, disco, beach, campfire, swimming pool, etc. The offer of vacationers to choose the artistic solution of the game will

help to establish contacts and attract tourists closer to each other in the group. After the game, you need to create an additional backup program in case of unforeseen circumstances that are selected and composed. After the game, the animator should analyze the game program, which will allow him to give an objective assessment of the conditions for its implementation, to identify all the positive and negative aspects, as well as shortcomings, so as not to make such mistakes in the future.

Playing in the animation programs of tourist routes is an important part of them, on which pleasant or unpleasant memories of the entertaining side of the trip largely depend, so it is important that the animation program was carefully thought out and developed.

Thus, the implementation of the animation project depends on the professional skills of the director and director of the animation program in the field of tourism, which is determined by the ability to find the best, acceptable ways to influence the tourist's personality to meet their needs and interests. and economic conditions of methods to be stable and reliable rules of operation of the technological process [8; 4; 3; 5].

Thus, based on the theoretical study, the following conclusions can be drawn:

1. Tourist animation is a kind of service, the purpose of which is to improve the quality of service, attract tourists to various recreational activities of the tourist complex. This activity is aimed at meeting the animation needs of tourists;

2. Program animation influence on a person during his rest in one way or another contributes to the preservation and restoration of his health: somatic, physical, mental, moral.

Currently, the inclusion of animation programs of cultural, educational, sports, entertainment, sports, entertainment, adventure and gaming in the content of tourist routes and trips in the work of tourist complexes increases their prestige and demand in the market of tourist services.

Having fun, young people meet their spiritual needs, evaluate their own personality, analyze the role on the scale of various subsystems. Entertainment processes take place in both natural and artificial environments.

The social orientation of animation programs for young people is manifested in the fact that it serves the formation of new personal and social needs, as well as the manifestation and development of needs. Animation programs, solving multifaceted tasks (especially education, the formation of optimism, education, recreation and human culture) essentially shape and

develop the personality. Filling with entertainment, part of their free time tourists restore themselves as a unit of labor.

Thanks to the animation, tourists get positive emotions and strive to visit again and again exactly the tourist enterprise where they have been. Thus, we can rightly say that animation is a kind of advertising, attracting guests and their acquaintances, which aims to promote the tourist product on the market to increase the profitability and profitability of the tourism business.

When developing animation programs for young people, it is important to consider the following conditions:

- differentiated approach to identifying and accounting for socio-cultural needs and interests of different groups of young people;
- inclusion in the animation programs of tours of popular forms of leisure activities among young people;
- stylistic unity between the main excursion program of the tour and its animation part.

Sources

1. Єфименко Г. П. Основні форми та засоби фізкультурно-рекреативної діяльності майбутніх інженерів-педагогів. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2005. – №24. – С. 66-68.
2. Килимистий С. М. Анімація в туризмі :навчальний посібник.К.: Видавництво ФПУ, 2007. – 188 с.
3. Килимистий С. М. Особливості ігрової анімації в туризмі. Туристично-краєзнавчі дослідження. 2007. – №7. – С. 200-213.
4. Москаленко В. В., Лавренко О. В., Никифорова Н. О. Виховання підлітків: скаутський рух (соціально-психологічний аспект): Навчальний посібник. / Донецьк, 2003. – 186 с.
5. Мулик К. В., Дугіна Л. В. Вплив активного й пасивного відпочинку на здоров'я студентів. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Київ, 2014. Вип. 2(43)14. Серія 15. – С. 53-57.
6. Організація дозвілля дітей та підлітків в санаторно-курортних закладах / Фісенко Л. І., Пономаренко В. І., Сисоєва І. О., Ніколаєва Л. І.Бердянськ: «Укрпрофоздоровниця», 2001. – 28 с.
7. Смага Д. В. Просування оздоровчих занять ходьбою та бігом серед школярів як необхідність вітчизняного сьогодення. Оздоровчі рухові програми самостійних занять фізичною культурою і спортом : практичний посібник для студ. вищ. навч. закладів 3-4 рівнів акредитації. – Київ : 2010. – 164 с.
8. Теорія і практика туристської анімації: У 2-х т. Т.1. Теоретичні основи туристської анімації / Л. В. Курило. – М.: Радянський спорт, 2006. – 180 с.
9. Ячнюк М. Ю. Спортивний туризм як одна з ефективних оздоровчих технологій. Актуальні проблеми фізичного виховання, реабілітації, спорту та туризму: Запоріжжя, 2013. – С. 235-236.

Арсененко Ірина Анатоліївна

Кандидат географічних наук, доцент
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

Донченко Лариса Михайлівна

Кандидат географічних наук, доцент
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

Донець Ірина Анатоліївна

Кандидат географічних наук, доцент
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

Байтеряков Олег Зуфарович

Кандидат географічних наук, доцент
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

Швець Валентин Віталійович

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

3.5. Гастрономічний туризм: поняття та класифікаційні ознаки

Постійна та стабільно позитивна динаміка розвитку туризму у світовому масштабі до пандемії COVID-19, його значний вплив на зайнятість населення, формування малого і середнього бізнесу, сприяння соціально-економічному розвитку країн і як наслідок регіонів, дає підстави розглядати туристичну галузь як важливий чинник розбудови національної економіки.

Перспективним у цьому плані є поширення специфічних видів туризму, зокрема, гастрономічного. Адже, тенденції сучасного туристичного ринку демонструють зростання попиту споживачів до таких видів подорожей, їх цікавлять смак та особливості приготування різних страв, напоїв та інших продуктів.

Гастрономічний туризм стає все більш популярним у світі і є важливим явищем не тільки в культурному та соціальному, але й соціально-економічному аспекті.

Все частіше важливим мотивом для здійснення гастрономічних подорожей є відвідування багатих на кулінарні традиції місць, знайомство з новими видами кулінарії, пізнання нових гастрономічних шляхів і маршрутів; відвідування територій, що пов'язані з

виращуванням продукції, рибальством та іншими видами гастрономічної діяльності, харчовою промисловістю.

Об'єктами гастрономічного туризму є:

- країни, що мають специфічні особливості національної кухні;
- окремі регіони, які виготовляють відомі для цієї місцевості продукти;
- заклади харчування в тому числі ресторани, що виділяються оригінальними стравами;
- організації, які займаються впровадженням освітніх програм щодо розвитку гастрономічного туризму;
- підприємства (заводи, фабрики, цехи) з виробництва певної кулінарної продукції;
- гастрономічні події: конференції, дегустації, ярмарки, фестивалі тощо.

Значна увага дослідженням гастрономічного туризму висвітлена у роботах Д. Басюк, Т. Божук, А. Бусигіна, Г. Вішневської, І. Комарніцького, Е. Маслова, Л. Прокопчук, В. Федорченката ін.

На наш погляд під гастрономічним туризмом слід розуміти вид туризму, який пов'язаний з:

- пізнанням національних гастрономічних та кулінарних традицій народів світу;
- ознайомленням із оригінальними технологіями приготування місцевих продуктів харчування;
- вивченням традицій споживання національних страв та напоїв;
- участю у гастрономічних фестивалях або культурно-гастрономічних тематичних заходах та подіях;
- відвідуванням гастрономічних музеїв, закладів ресторанного господарства або дегустаційних залів, фермерських господарств або інших підприємств харчової промисловості [1].

Ми визначаємо наступні класифікаційні ознаки гастрономічного туризму:

- за значенням – міжнародний (на території декількох держав); національний (в межах однієї країни);
- внутрішньорегіональний (в межах адміністративних регіонів (громад) країни);
- за характером екскурсійної програми – гастрономічна подорож може здійснюватися як із завчасно складеною екскурсійною програмою, тобто як організований так і не організований;
- за віком учасників – дитячий, молодіжний, родинний, для дорослих, для пенсіонерів, змішаний;

- за напрямком туристичних потоків -внутрішній, зовнішній, в'їзний, виїзний;

- за тимчасовими характеристиками – прив'язаний до конкретних подій (фестивалів, ярмарок та ін.) або обмежений у часі (відпустка, уїк-енд);

- за індивідуальними запитами – за маршрутом, за часом, за формуванням гастрономічної програми, за переліком додаткових послуг;

- за підвидом (або тематикою) – сирний, винний, пивний, фруктовий, чайний та ін.;

- за типом споживання туристичних послуг – індивідуальний, корпоративний, груповий, для осіб з особливими потребами;

- за характером траси туристичного маршруту – кільцевий, лінійний, радіальний або комбінований;

- за інтенсивністю туристичних потоків – цілорічний, сезонний;

- за тривалістю – тривалий, короткочасний, «вихідного дня», транзитний;

- за місцем проведення – міський, сільський, музейний, виробничий, комплексний;

- за характером організації гастротуру – плановий, самодіяльний;

- за джерелом фінансування - бюджет родини, комерційний, соціальний гастротур у кредит;

- за ступенем мобільності – пересувний, кочовий, стаціонарний або комбінований;

- за фінансовими можливостями – груповий за відпрацьованим маршрутом, індивідуальний за відпрацьованим маршрутом, індивідуальний за індивідуальним маршрутом, груповий за індивідуальним маршрутом;

- за формою проведення: звичайний, рекламний, участь у подієвих і тематичних заходах (фестивалі, ярмарки, майстер-класи та ін.), дегустаційний з відвідуванням певних закладів харчування;

- за складом учасників: для місцевого населення, для приїжджих туристів, для міського і сільського населення, для фахівців, для інвалідів, родинні гастротури. Варто зазначити що наведена нами класифікація не є остаточною і в подальшому може бути доповнена й удосконалена.

Особливе значення має організація гастрономічних турів, функціональну основу яких складають:

- культурно-історична (головним мотивом культурно-історичної функції є ознайомлення з традиціями споживання їжі та напоїв певної місцевості);

- практично-пізнавальна (вивчення практики виробництва та етнічного досвіду споживання продукції харчування);

- інформаційно-комунікаційна (ознайомлення, комунікація, обмін інформацією у процесі приготування та споживання їжі та напоїв);

- бізнесево-економічна (налагодження виробничих, торгівельних та обмінних зв'язків з виробниками їжі та напоїв);

- практично-прикладна (приготування харчової продукції, організація майстер-класів, конкурсів, семінарів-тренінгів, кулінарних шкіл).

Особливої уваги також заслуговує класифікація гастрономічних турів, яка буде сприяти наданню якісних гастрономічних послуг в туристичних дестинаціях:

- за місцем розташуванням туристичної дестинації – сільський (збирання ягід, овочів та фруктів, полювання на трюфелі або прогулянки по тематичних гастрономічних маршрутах), міський (відвідування спеціалізованих ресторанів та інших закладів харчування з дегустацією смаколиків та делікатесів);

- за видом певних продуктів харчування або напоїв – винні (відвідування виноградників та поїздки до винних заводів з дегустацією напоїв), пивні (відвідування пивоварних підприємств, іноземних та вітчизняних, дегустація пива), сирні (відвідування фабрик і сирних льохів, дегустації сиру або бринзи), шоколадні (відвідування кавових плантацій, шоколадних фабрик, дегустація шоколадних виробів), чайні (відвідування чайних плантацій, фабрик з упакування продуктів, дегустація), агро (відвідування сільськогосподарських комплексів, фермерських угідь), фруктово-ягідні (дегустанція фруктів, овочів, які притаманні для певної місцевості, країни), кавові (відвідування кавових плантацій, фабрик із розфасовування продуктів, збирання, дегустація), змішані або комбіновані (поєднання декількох спеціалізацій за програмою перебування в гастротурі);

- за метою подорожі – культурно-пізнавальний (відвідування гастрономічних тематичних екскурсійних програм), оздоровчо-лікувальний (дегустанція чайних зборів або лікарських трав, меду в поєднанні з апітерапією, винотерапією, дієтотерапією), гурманій (дегустанція брендівих страв та напоїв від гастрономічних фахівців);

- за напрямом гастротуру – святковий(відвідування та участь у гастрономічних святах), фестивальний (відвідування та участь у гастрономічних фестивалях та тематичних заходах), майстер-клас(відвідування та участь майстер-класах з виготовлення певних харчових продуктів та виробництва напоїв);

- особливі та визначні – гастродипломатія (організація дипломатичних тематичних прийомів на всіх рівнях з урахуванням гастрономічних вподобань і кулінарних характеристик країн-організаторів, країн-учасників та країн-гостей [2].

Таким чином, гастрономічний туризм це – вид туризму, метою якого є ознайомлення з національними стравами, продуктами, напоями. Його можна класифікувати за багатьма специфічними ознаками, які і були враховані нами при створенні наведеної вище класифікації. Якісний гастрономічний тур гарантує незабутній автентичний досвід для туристів, заснований на культурі їжі та напоїв, вивченні та дослідженні унікальних місць за допомогою етнічної кухні. На ринку туристичних послуг такий туристичний продукт буде мати стабільний попит.

Для популяризації гастрономічного туризму необхідно поширювати інформацію (в т.ч. і в соціальних мережах) про:

- маршрути гастротурів, послуги підприємств індустрії туризму та туристичних підприємств;

- заклади харчування, їх гастрономічне вподобання та кухню, місце розташування;

- календар гастрономічних фестивалів, конференцій та семінарів, тренінгів, майстер-класів;

- діяльність гастрономічних музеїв і дегустаційних залів;

- підприємства харчової промисловості які проводять тематичні екскурсійні програми;

- гастрономічні центри;

- національні товариства, які зберігають та поширюють інформацію про культурну спадщину своїх народів, особливості приготування та споживання страв і напоїв тощо.

Джерела

1. Арсененко І. А. Перспективи розвитку гастрономічного туризму в Запорізькому регіоні / І. А. Арсененко, В. В. Швець / Нематеріальна культурна спадщина як сучасний туристичний ресурс: досвід, практики, інновації : тези доповідей IV Міжнар. наук.-практ. конф.-фестивалю, Київ, 20-21 травня 2021 р. / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Київ. ун-т культури, Ф-т гот.-ресторан. і турист. бізнесу. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2021. – С. 298-302.
2. Вишневецька Г. Г. Потенціал кулінарних турів у контексті спеціалізованого туризму / Г. Г. Вишневецька // Географія та туризм. – Вип. 14. – 2011. – С. 100-115.

Illya Kryvoruchko

Ivan Franko National University of Lviv

Scientific director: Oksana Shukatka, doctor of pedagogical sciences,
professor, Ivan Franko National University of Lviv

3.6. Vaccination as one of key elements of health save

It's known that the key elements of health care are proper nutrition, physical activity, rejection of smoking and alcohol, but one of the most important aspects of health care is vaccination in case of spread of infectious diseases and introduction of severe quarantine restrictions for preventing the spread of viruses and infection.

According to the WHO, vaccination supports the human immune system and actively fights against the virus and bacteria that cause infectious diseases. Without it, even a person, who adheres to the classic rules of health care, can get infected, or die from viral disease. However, high physical activity contributes to an effective immune response to infectious diseases after vaccination.

Research on the problem of vaccination as one of the key elements of health care is found in F. Siraj, G. C. Lim Wong, V. Narang, Y. Lu, etc. Indian scientist F. Siraj in his studies points to the positive impact of physical activity on an effective immune response. Scientists A. Ledo, D. Schuba, C. Ziller, etc. have studied the impact of side effects after vaccines on athletes' physical activity. American scientists J. Woods, K. Keylock, T. Lowder and others have found that there is a close connection between regular exercise and active immunization of the body after vaccination. British researchers K. M. Edwards, V. E. Burns, and others have analyzed that high acute stress contributes to the high development of the immune system after vaccination.

At the same time, there are a number of significant scientific studies that show the close connection between vaccination and physical activity. We will analyze the results of these researches in detail.

According to the World Health Organization, vaccination (or immunization) is a key component of primary health care and an indisputable human right. This organization stresses that immunization is a success story in the field of health and development, which saves millions of lives every year. Vaccines reduce the risk of disease, working with the natural protection of the human body to create immune protection [1]. An Indian scientist F. Siraj considers that vaccination provides not only individual protection for vaccinated people, but also the

protection of the community by reducing the spread of disease within the human population. He also stresses that smallpox has been completely eliminated and poliomyelitis eliminated with the help of vaccines [2]. However, during the coronavirus pandemic, which, despite the war, is still ongoing, there are no concrete facts that would indicate a close link between physical activity and vaccination from COVID-19. The problem is being actively investigated now. Foreign scientists A. Ghram, W. Moalla and C. J. Lavie, who analyzed the scientific literature on immunology, have summarized that physical exercises, as an aid to immune function to reduce the risk of infectious diseases, can increase immunity after vaccination against coronavirus [3]. Despite this, German scientists F. Shwendinger, D. Infanger, M. Faulgaber and others conducted a distance survey, which was conducted by an online asylum-applicant with 1516 respondents, in German-speaking countries, such as Switzerland, Austria and Germany in August 2021. It was concluded that there was no significant influence of physical activity on immune protection against the disease after the first vaccine against the coronavirus, [4]. However, researchers have explored the connection between influenza vaccination, poliomyelitis, diphtheria, other diseases, and physical activity, and have shown its impact on the healthy lifestyle of young people and citizens in general before the onset of a coronavirus pandemic.

Foreign researchers A. Ledo, M. Enders, etc. studied the impact of side effects of influenza vaccine on athletes' physical activity in various sports (basketball, badminton, triathlon, marathon, swimming, football and others) in January, 2020. 46 sportsmen took part in the research. According to the research results, there were no evidence of immune system and physical activity after influenza vaccination [5]. Scientists from Singapore and France, who made a long-term research, concluded that the best immunological response is observed in those people who have developed physical activity (during the week after vaccination, older people had 18,509 steps per day, which is a direct sign of high physical activity) [6]. The report from the Irish Institute for Longevity Research (TILDA) is also a significant contribution to the study. It argued that increased physical activity can improve specific antibodies' reactions that help vaccines provide longer immune protection for older people. There are also proven studies of the impact of regular exercises on active immunizations of the body after vaccination [7]. For example, scientists from the University of Illinois (the USA) conducted a research, participants of which were elderly people (mostly about 70 years old),

who had cardiovascular diseases and conducted sedentary way of life. The participants of the experiment performed physical exercises that improved the cardiovascular system, in average intensity (3 sessions per week and up to 60 minutes per day). There was a noticeable improvement in the immune system during the swine influenza pandemic [8]. This study is one of the best findings that physical exercises help to get an immune response from vaccination. There are some studies that prove the close connection between the spiritual component of a healthy lifestyle and the effectiveness of immune response vaccines. Scientists from the University of Birmingham (the UK) conducted a study of 31 people and 29 women on the main criteria: the level of doing dynamic exercises, level of mental stress and level of mental control. After the initial basic level, the participants fulfilled their allocated 45-minute task, and then received a vaccine against influenza. The same procedure was done for the 20-th week after vaccination. Women and men with high physical activity and, surprisingly, high levels of acute stress had a higher immune response than those who controlled emotions [9]. Similar conclusions were reached by scientists from the University of Kentucky (the USA) who conducted an experiment in a group of 134 participants aged 74 [10]. In turn, scientists from the United States conducted studies on the basis of 2307 of 6452 patients in 2012-2013, who had influenza, and proved that the decline in the effectiveness of the age immune system affects the immune response after vaccination. That is why elderly people are considered the most vulnerable group of the population for influenza and coronavirus vaccine [11]. Unfortunately, there is a tendency in the world to reduction of the movement activity in favor of modern technologies, which leads to ineffective immune response of vaccines to the body and becomes a reason for spreading misinformation about the vaccine, development of antivaccination movement. Analyzed the above-stated trend of R. Guthold, D. Stevens, L. Riley, F. Bulle, who in a joint analysis of 358 population polls with 1,9 million participants on the global trend of underactivity from 2001 to 2016, said that approximately one-quarter of the world's population is considered to be physically inactive (their movement does not meet the minimum international recommendations, namely: 150 minutes per week moderate (e.g. walking) or 75 minutes per week energetic (e.g. very fast walking) aerobics activities respectively) [12].

Based on the above facts, it is possible to conclude that regular exercise, acute stress, strong sleep promote high immunization of the human body after vaccination. Vaccination is only one of the most

important factors of health care, but it is necessary to maintain an active lifestyle and care for balanced nutrition, ignoring smoking and alcohol consumption.

Sources

1. Vaccines and immunization (WHO), веб-сайт. URL: https://www.who.int/health-topics/vaccines-and-immunization#tab=tab_1
2. Farhana Siraj. Vaccination saves lives-Know your Vaccines. *Journal of Medical sciences*. Vol. 24, No. 3 (2021): July-Sep, Pages 49-50.
3. Amine Ghram, Wassim Moalla, Carl J. Lavie. Vaccine and physical activity in the era of COVID-19 pandemic. *Prog Cardiovasc Dis*. 2021 July-August; 67: 33-4.
4. F. Schwendinger, H. T. Boeck, D. Infanger, M. Faulhaber, U. Tegtbur, A. Schmidt-Trucksäss. COVID-19 vaccination status is associated with physical activity in German-speaking countries: the COR-PHYS-Q cohort study. *medRxiv – Sports Medicine (IF)*. URL: <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2022.01.01.21268576v1.full.pdf+html>
5. Alexandra Ledo, David Schuba, Clemens Ziller, Martin Enders, Tanja Stenger, Barbara C. Gärtner, Tina Schmidt, Tim Meyer, Martina Sester. Elite athletes on regular training show more pronounced induction of vaccine-specific T-cells and antibodies after tetravalent influenza vaccination than controls. *Brain, Behavior, and Immunity*: Volume 83, January 2020, Pages 135-145.
6. Glenn Choon Lim Wong, Vipin Narang, Yanxia Lu, Xavier Camous etc. Hallmarks of Improved Immunological Responses in the Vaccination of More Physically Active Elderly Females. *Exerc Immunol Rev*. 2019;25:20-33. PMID: 30753128.
7. Exercise and COVID-19 Vaccination: What You Should Know. URL: https://www.newswise.com/coronavirus/exercise-and-covid-19-vaccination-what-you-should-know/?article_id=749205
8. Woods J.A., Keylock K.T., Lowder T., Vieira V.J., Zelkovich W., Dumich S., Colantuano K., Lyons K., Leifheit K., Cook M., Chapman-Novakofski K., McAuley E. Cardiovascular exercise training extends influenza vaccine seroprotection in sedentary older adults: the immune function intervention trial. *J. Am. Geriatr. Soc*. 2009; 57: 2183-2191.
9. Kate M. Edwards, Victoria E. Burns, Tracy Reynolds, Douglas Carroll, Mark Drayson, Christopher Ring. Acute stress exposure prior to influenza vaccination enhances antibody response in women, *Brain, Behavior, and Immunity*, Volume 20, Issue 2, 2006, Pages 159-168.
10. Suzanne C. Segerstrom, Jaime K. Hardy, Daniel R. Evans, Richard N. Greenberg, Vulnerability, distress, and immune response to vaccination in older adults, *Brain, Behavior, and Immunity*, Volume 26, Issue 5, 2012, Pages 747-753.
11. Huang Q, McLean, Mark G. Thompson, Maria E. Sundaram, Burney A. Kieke, Manjusha Gaglani, Kempapura Murthy, Pedro A. Piedra, Richard K. Zimmerman, Mary Patricia Nowalk, Jonathan M. Raviotta, Michael L. Jackson, Lisa Jackson, Suzanne E. Ohmit, Joshua G. Petrie, Arnold S. Monto, Jennifer K. Meece, Swathi N. Thaker, Jessie R. Clippard, Sarah M. Spencer, Alicia M. Fry, Edward A. Belongia. Influenza Vaccine Effectiveness in the United States During 2012-2013: Variable Protection by Age and Virus Type, *The Journal of Infectious Diseases*, Volume 211, Issue 10, 15 May 2015, Pages 1529-1540.
12. Guthold, R., Stevens, G. A., Riley, L. M., & Bull, F. C. (2018). Worldwide Trends in Insufficient Physical Activity from 2001 to 2016: A Pooled Analysis of 358 Population-Based Surveys with 1.9 Million Participants. *The Lancet Global Health*, 6, e1077-e1086. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(18\)30357-7](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(18)30357-7)

Куречко Галина Петрівна

Львівський національний університет імені Івана Франка
Науковий керівник: Шукатка Оксана Василівна,
доктор педагогічних наук, професор, Львівський національний
університет імені Івана Франка

3.7. Розвиток системи пілатес в історичному контексті

Прагнення людини до покращення якості життя, спонукає до пошуку шляхів збереження та зміцнення здоров'я. Тому постає виняткової важливості проблема: розробити систему безперервної валеологічної освіти, яка озброїть людину методологією здоров'я, засобами і методами його формування [5, с. 208]. Потенціал оздоровчих систем, заснованих на нерозривному зв'язку тіла та свідомості, має хороші перспективи, з точки зору потужного оздоровчого впливу на людину. Система Пілатес є однією із найбільш популярних фітнес-програм цього напрямку. Сучасні фахівці намагаються систематизувати дані стосовно ефективності пілатесу як оздоровчої системи [5]. Сучасні наукові дослідження Ю. Томіліної, Л. Єракової, А. Наконечної, Г. Куречко, О. Гордієнко та ін. присвячені актуальним питанням змісту та методики проведення занять з пілатесу, їх впливу на рівень фізичної підготовленості, стан опорно-рухового апарату та психо-емоційної рівноваги. Усі дослідники вказують на ряд переваг системи Пілатес, зокрема мінімальні навантаження на серцево-судинну систему при виконанні вправ, що дає змогу займатися в будь-якому віці, а також на відсутність виснажливих довготривалих тренувань для досягнення оздоровчого та естетичного ефекту [1].

Пілатес захоплювався ідеалом людини Стародавньої Греції, яка гармонійно поєднувала тіло, розум та дух. Автор оздоровчої системи, з власного досвіду зрозумів, що причиною погіршення здоров'я людини є сучасний спосіб життя – погана постава та неефективне дихання. Його відповіддю на ці проблеми стала розробка унікальної системи фізичних вправ, спрямованих на усунення м'язових дисбалансів та покращення постави, координації, рівноваги, сили та гнучкості, одночасно з удосконаленням системи дихання та корекцію. Джозеф Губерт Пілатес починав свою кар'єру як послідовник та тренер популярного руху «фізичної культури». Це був метод фізичного просвітництва, основою якого були психологічна дисципліна,

вправи та спортивне удосконалення. Розроблену систему він представив американському суспільству в кінці 1920-х років.

Пілатес народився у Німеччині в містечку Менхенгладбах 3 грудня 1883 року. В 1931 році він їде до Англії, де влаштовується цирковим артистом. Коли влітку 1914 року вибухнула Перша світова війна, Пілатес з трупкою був заарештований як громадянин ворожої країни. До кінця війни він перебував у таборі для інтернованих на острові Мен, що лежить на західному узбережжі Англії. Пілатес був одним з декількох спортивних тренерів, які проводили щоденну ранкову гімнастику для 24000 полонених табору. За цей час Пілатес розвинув своє бачення фітнесу і здобув досвід вчителя. Після війни на початку 1919 року Пілатеса було репатрійовано до Німеччини. Щоб вдосконалити на практиці свою систему поглядів на фізичну культуру та покращення фізичного стану, він практикується у відомих фізіотерапевтів у Гамбурзі та Берліні.

Система Пілатеса складалась поступово, унаслідок роботи з пораненими солдатами, а також під впливом батька, який займався спортом та фізкультурою. Це був час післявоєнних років, коли процвітали наука, література, філософія та мистецтво. Пілатес увібрав усе найпрогресивніше тогочасної реабілітаційної терапії, гідротерапії, терапії тригерних зон, роботи з диханням, медитації, танцю, бойових мистецтв. Удосконалюючи тогочасне стандартне спортивне устаткування, він придумав спорядження, яке допомагало вирішувати питання фізичних вад та травм, поліпшувало стан тіла в цілому. Це спорядження стало прототипом універсального реформера Пілатеса.

В 20-х роках Пілатес працює у Берліні тренером в команді ушавленого менеджера з боксу Артура Бюлова. І його вихованець Макс Шмелінг у 1930 році стає чемпіоном світу з боксу в надважкій категорії. Пілатесу в цей час пропонують тренувати німецьку військову поліцію і він починає розуміти, що в державі таємно відбувається реформування військових сил.

Відчуваючи загрозу майбутньої війни, у квітні 1926 року Пілатес емігрує до Америки. Його брат Фред, який вже тоді жив у Сент Луїсі, Міссурі, допоміг йому зробити ряд удосконалень спортивного обладнання. До прикладу, встановив раму ближче до підлоги та замінив початковий вантажний блок на спіральні пружини. Пілатес також додав шкіряні реміні, які можна було використовувати для імітації гребкових рухів – популярної вправи того часу. Джозеф також удосконалює широку систему вправ для тренування на спорядженні, яке він назвав «універсальним реформером», а програму

– «коригувальними вправами». Пізніше він оформив на неї авторські права під назвою «контрологія». Точно невідомо, коли Пілатес зустрів Анну Клару Зюнер, виховательку дитячого садочка. (Можливо, вони зустрілись на борту теплохода «Вестфалії», на якому Пілатес у 1926 році плив до Америки). Клара стала вірною помічницею у розвитку та викладанні його методу, вона також керувала його справами та студією. Все своє життя Клара присвятила викладанню його методики і багато хто вважав її неперевершеною в цій справі.

Перший публічний спортивний зал пілатесу був зареєстрований у телефонному довіднику міста Нью-Йорк восени 1929 року. Того ж року Пілатес подав прохання про громадянство Сполучених Штатів. На кінець 30-х років Нью-Йорк став Меккою танцюристів. В цей час Пілатес вже був популярний тим, що вмів «ремонтувати» танцюристів після травм. Багато знаменитих танцюристів того часу, таких, як Джорж Баланчин, Марта Грем, Ханя Хольм співпрацювали з «дядьком Джо» та рекомендували його своїм колегам. Серед тих, хто відвідував його студії, були двоє відомих сучасних танцівників Рут Сен-Дені та Тед Шоун. На їхнє запрошення, Пілатес проводить курси навчання починаючи з 1942 і до 1947 року. Саме в цей період удосконалюється особлива серія вправ Пілатеса на маті.

В 1934 році Пілатес вперше публікує книгу «Ваше здоров'я» в якій знайомить читача з своїми ідеями. В 1945 році вийшла в світ його друга книга «Повернення до життя через контрологію», в ній Пілатес вже ширше сформулював ідеї своєї системи, слідування якій гарантувало гарне фізичне самопочуття. Він був щиро переконаний, що впровадження його методу в навчальну програму американських закладів освіти, може значно удосконалити якість життя кожної людини та якість життя суспільства в цілому. Пілатес вірив, що систематичний, зважений підхід до фізичної та розумової роботи над собою зможе підняти людину на вищий ступінь пізнання себе, і цим позитивно вплинути на світ, зменшуючи людські страждання та скорочуючи потребу у лікарнях, госпіталах та навіть тюрмах. Контрологія стала новою системою тренувань. Актори, знаменитості та громадські діячі ставали палкими послідовниками Пілатеса, який був переконаний, що заporукою міцного фундаменту фізичного розвитку є здоровий спосіб життя та спортивна активність. Пілатес багато працював, втілюючи свої погляди у життя. Хоча впродовж усієї кар'єри метод широко висвітлювався в журналах, газетах і на телебаченні, його діяльність залишалася відомою лише для вузького кола вірних йому послідовників. Його добрий друг, доктор Генрі

Джордан, головний ортопед лікарні Ленокс Хілл, Генрі Джордан скерував до Пілатеса багатьох своїх пацієнтів, серед котрих була і Карола Трієр, яку Пілатес узяв під свою опіку. Першими послідовниками «першим поколінням», яких Пілатес навчав особисто, стали: Карола Трієр, Ів Дженрі, Рон Флетчер, Кетлін Стенфорд, Брюс Кінг та Лоліта Сан Мігель. Багато тренерів-початківців працювали у спортивному залі Пілатеса навзамін його заняттям. Серед його перших учнів були такі знамениті в майбутньому тренери, як Ханна Сакмірда, Джером Ендрюс, Боб Сід, Наджа Корі та Мері Боуен. Інструкторами пілатесу також ставали і клієнти Джозефа, такі, як Роберт Фіцджеральд та Джей Грімс. Найближчими учнями та помічниками Пілатеса були і його племінниці – Мері Пілатес та Ірен Зюнер Зелонка та Романа Крижановська, молода балерина, яку Пілатесу представив Джордж Баланчин. Пілатес не мав патентів на більшість устаткування, яке сам створив. Проте, він продовжував удосконалювати обладнання для вправ, додаючи лінію коригувальних крісел та ліжок. Крім свого знаменитого універсального реформера, він винайшов стіл-трапецію, крісло «Wunda Chair», «чарівне» кільце, коректор для ніг, педопул (ped-o-pull), «Head Harness», коректор для пальців рук та ніг, коректор для спини, бочку з драбиною, «гільйотину», «катапульти» та велику різноманітність іншого обладнання, яке мало на меті виправляти статуру та контролювати дихання.

У 50-х роках Пілатес почав докладати великих зусиль, щоб впровадити свій метод у систему охорони здоров'я та освіти. На жаль, ця мета не була досягнута. Пасивну медичну громадськість не турбував стан здоров'я нації, а превентивна медицина, яку Пілатес намагався донести, була взагалі нерозвинута. Офіційні показники стану здоров'я людини, на думку Пілатеса, були дуже низькими.

У 1960-ті – 1980-ті роки, попри відсутність підтримки широкої медичної громадськості, методика Пілатеса тихо вкоренилася у деяких манхеттенських закладах, як наприклад, в університеті Нью-Йорка, гарлемському Театрі Танцю та у школі Катрін Данем. В середині 60-х хореографи сучасного танцю впроваджували вправи на матах Пілатеса для розминки своїх танцюристів. На додаток, метод Пілатеса помандрував далеко поза межі Нью-Йорка. Джером Ендрюс переїхав у Париж, Ів Джентрі до Нью Мексико, а Рон Флетчер у Каліфорнію. Перша генерація випускників школи Пілатеса продовжувала тренування. Вони викладали його світогляд та техніку молодому поколінню учнів та тренерів. Проживши довге та плідне життя, Пілатес помер у жовтні 1967 року. Йому було 83. Клара Зюнер

продовжувала тренувати та управляти студією аж до пенсії в 1970 р. Щоб допомогти Кларі управляти бізнесом, їх учень, адвокат та друг Джон Стіл допоміг оформити права на студію. В 1976 році помирає Клара Зюнер.

У 80-х роках другому поколінню випускників вдалося популяризувати метод Пілатеса у всій країні. Почали з'являтися офіційні тренери з пілатесу та відкриватися студії в різних місцях. Зацікавленість медичного товариства системою Пілатеса мотивувала широкий розголос та швидко популяризацію його методу, тренування з пілатесу стають невід'ємною частиною в розкладі усіх фітнес клубів, створюються спеціалізовані студії. У 1983 р. доктор Джеймс Геррік, головний ортопед лікарні Сен Френсіс у Сан-Франциско, створив першу медичну клініку для танцюристів. Оцінивши переваги тренування методом Пілатеса, Геррік взяв на роботу Рона Флетчера, який допоміг йому отримати визнання методу Пілатеса. Одночасно відомі ортопеди Нью-Йорка почали скеровувати на курс вправ з пілатесу. Слово «пілатес» з'являється у словнику Вебстера (англ. Webster's Dictionary) – американський етимологічний та термінологічний словник англійської мови. Історичною віхою у зміні публічного статусу став розгляд в суді справи торговельної марки «пілатес» в жовтні 2000 року. Рішенням суду було відмовлено у використанні слова «пілатес» як торговельного знаку. Суд постановив, що «пілатес» є самотньою назвою методу вправ. Саме слово означає особливий вид тренування, під час якого використовується унікальне обладнання, і цей метод не може бути торговельною маркою або називатися іншим іменем.

Зараз методика Джозефа Пілатеса є всесвітнім явищем, відомим як пілатес, зі своєю філософією «розумне тіло» та унікальною системою вправ. Найшвидші темпи розвитку та розповсюдження пілатесу в світі є переконливим доказом переваг цієї системи. Саме тренування з пілатесу можуть задовільнити потреби сучасних клієнтів [3]. Джозеф Пілатес розумів людське тіло і розробив для нього новаторське обладнання. Його бачення загальної моделі життя базується на щоденному свідомому тренуванні, метою якого є добрий стан здоров'я людини, що дає можливість вільно працювати та рухатися. На глибокому психологічному рівні цей метод покращує емоційний стан, допомагає подолати стреси та вийти з конфліктів. Нагородою за свідомі та регулярні тренування пілатесом є здорова та в кінцевому підсумку – досконала людина. «Я випереджаю свій час на п'ятдесят років», – заявляв Джо і мав рацію. Альянс методу Пілатеса (PMA – Pilates Method

Alliance) [9] – це неприбуткова професійна асоціація, що спеціалізується в галузі пілатесу, метою якої є як збереження традицій методу, так і розвиток системи відповідно до умов сьогодення. Сьогодні настав час, коли десятки мільйонів людей у всьому світі регулярно займаються пілатесом, і їх кількість постійно зростає.

Джерела

1. Томіліна Ю. І. Програмування занять пілатесом з жінками першого зрілого віку: автореф. дис ... канд. наук з фіз. виховання та спорту: [спец.] 24.00.02 „Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення”. Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. – Київ, 2017. – 24 с.
2. Наконечна А. Характеристика стану опорно-рухового апарату жінок другого зрілого віку, які займаються за системою Джозефа Пілатеса. Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. з галузі фіз. виховання, спорту і здоров'я людини / за заг. ред. Євгена Приступи. Л., 2015. Вип. 19, т. 4. – С. 50-55.
3. Куречко Г. Сучасний стан та проблеми підготовки тренерів з пілатесу. Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 10-11 травня 2018 р.). Львів, 2018. – С. 322-324.
4. Куречко Г. П., Шукатка О. В. Пілатес: від людини до системи. Наукове мислення: зб. статей учасників тридцять сьомої всеукр. практ.-лізн. інтернет-конф. «Наукова думка сучасності і майбутнього» (Дніпро, 30 квіт. 2020 р. – 15 трав. 2020 р.). Дніпро: вид-во НМ, 2020. – С. 12-13.
5. Шукатка О. В. Аксиологічний підхід до формування культури здоров'язбереження майбутніх економістів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2012. Вип. 24. – С. 206-209.
6. Latey P. The Pilates method: history and philosophy. J Bodywork Mov. Ther. 2001. №5. – P. 275-282.
7. Your Health: A Corrective System of Exercising that Revolutionizes the Entire Field of Physical Education by Joseph H. Pilates, 1934.
8. Pilates' Return to Life Through Contrology by Joseph H. Pilates, 1945.
9. The PMA Pilates Certification Exam Study Guide, 3rd Edition, 2014.

Розділ четвертий
Економіка, юриспруденція, політика,
публічне адміністрування

Завербний Андрій Степанович
Доктор економічних наук, професор
Національний університет «Львівська політехніка»

**4.1. Проблеми становлення та перспективи ефективного розвитку
репутаційного менеджменту українських підприємств і
організацій за глобалізаційних умов**

За умов глобалізування національної економіки України, зокрема її євроінтегрування все важливішого значення, вагомості набуває ділова (корпоративна) репутація, що полягає у процесах оцінювання, моніторингу компаній, підприємств, процесів їх діяльності/бездіяльності, їх результатів, працівників (передусім вищої ланки керівництва), власників тощо.

Саме тому всім, без жодного виключення, українським підприємствам для ефективного змагання у конкурентній боротьбі важливе значення, актуальність матиме механізм формування і подальшого розвитку, удосконалення систем репутаційного менеджменту.

Аналізуванню, дослідженню процесів репутаційного менеджменту було присвячено значна кількість наукових праць зарубіжних так українських фахівців. Зокрема слід відзначити напрацювання таких іноземних науковців як Алоза А. [15], Гріффіна Дж. [2], Доулінга Г. [3], Каплана Р. [17], Кареаса А. [15], Кареаса Е. [15], Нільсена К. [16], Нортон Д. [17], Треда Н. [16], Фомбрана Ч. [16]. Серед вітчизняних фіхівців даної тематики потібно виокремити таких як Братусь Я. [10], Гребешкова О. [1], Дерев'яно О. [4, 5], Дзямулич О. [8], Довбенко В. [6], Канцір О. [8], Королько В. [7], Кошевець В. [13], Реверчук Н. [8], Родіонов О. [9], Соколовський І. [10], Терентьева О. В. [11], Федорів Т. [12], Швіндіна Г. [13] та багато інших.

Зокрема, згідно пропозицій Фомбрана Ч., процес побудови системи репутаційного менеджменту для організацій в т.ч. й українських повинен включати наступні обов'язкові етапи [1, с. 80-84]: ідентифікування вагомих стейкхолдерів, дослідження сприйняття

ними організації, визначення індикаторів, що відповідають даним стейкхолдерам, профілювання (механізми досягнення вказаних індикаторів та комунікування), їх реалізування, оцінювання (моніторинг) рівня ефективності репутаційного менеджменту та регулювання (коригування), при виявленні відхилень від планових індикаторів.

За теорією репутаційного підходу, профіль «ідеального» вітчизняного підприємства має базуватися на чіткому формулюванні та досягненні соціально бажаних цінностей і цілей, ефективному рівні продуктивності процесів їх забезпечення.

Топ-менеджерському складу вітчизняних підприємств, організацій слід активно переходити від використання традиційних концепцій підходів щодо того, яку підприємство здійснює діяльність, до інноваційних, які стосуватимуться рівня якості робіт (видів діяльності) та задоволеності нею всіх груп їх стейкхолдерів.

Потенційні споживачі, обираючи для придбання товари, замовляючи послуги та певні роботи звертають власну увагу не виключно на основні їх характеристики чи параметри, але й безпосередньо на їх продуцента (виготовлювача).

Рівень ефективності, успішності організації визначатимуть окрім звичних також такі характеристики, як: рівень корпоративної відповідальності, етичність, чесність, рівень надійності тощо. Ці та багато інших характеристик комплексно об'єднуюватимуться у поняття «ділова репутація» даної організації.

При чому, за результатами проведених досліджень, понад 70% зі всіх респондентів вважають, що саме репутація (її рівень, значення) відіграє вирішальне значення при процесах обрання продуктів (послуг, робіт тощо), місця майбутнього працевлаштування [13] та ін.

Майже 91% [13] кореспондованих споживачів зазначили проприсутність позитивних відгуків, які можуть суттєво покращувати (точніше змінювати) їхню думку про те чи інакше підприємство чи організацію.

Вагомість репутаційного капіталу підприємств, організацій щороку росте, щонайменше на 1-2 відсотки. Особливої ж ваги індикатор набув саме зараз, в період світової пандемії, її наслідків. Пандемія вже сформувала, закріпила для сучасного суспільства нові очікування від діяльності підприємств, організацій [13].

Суттєвий вплив на репутаційний індикатор чинить і війна Росії з Україною, геноцид українців. Мова йде про репутацію підприємств, що залишаються працювати у країні терору, завдаючи цим непоправні

репутаційні втрати своїм брендам. Адже звірства не забудуться ніколи, так само як і їх спонсори та донатори.

Саме тому більшість цивілізованих компаній покинули ринок Росії, щоб не заплямувати свою репутацію.

Аналізуючи рівень важливості репутаційного капіталу за період 2015-2021 рр. [13] можна констатувати про щорічний (за винятком 2018 р.) приріст. У 2015 р. цей індикатор становив 71%, у 2016 р. – 72%, 2017 р. – 72,7%, у 2018 р. 71,3%. Далі спостерігається стабільне його нарощування 72,3% (2019 р.), 73,1% (2020 р.) та 74,9% (2021 р.).

Результати щорічних досліджень рівнів репутації проводяться Global RepTrak Reputation Score. За аналізований період значення репутаційного капіталу у 2021 р. збільшилася на рекордні + 2,5% [13].

У згаданому рейтингуванні (Global RepTrak) здійснено аналізування 100 провідних компаній (світових лідерів). При цьому ключовими драйверами виступали наступні:

- рівні якості товарі;
- рівні якості послуг;
- рівні якості робіт;
- системи репутаційного менеджменту досліджуваних об'єктів;
- корпоративна культура;
- результативності виробничо-господарської діяльності;
- інноваційна діяльність;
- лідерські якості;
- умовами праці тощо.

Корпоративна репутація володіє позитивною здатністю трансформуватися у так званий «репутаційний капітал». Він є індикатором, еквівалентом грошової вартості (цінності) репутації, формуючи так званий «нематеріальний» актив підприємства чи організації [16, с. 35].

Наявність, володіння зареєстрованим товарним знаком є об'єктивною і необхідною складовою механізму для формування, розвитку бренда, бажаною умовою для становлення і підняття іміджу підприємства, організації.

Цей імідж вітчизняного підприємства стане висхідною ланкою процесу формування і розвитку його корпоративної репутації.

Позитивна репутація вітчизняного підприємства чи організації зможе використовуватися із метою підсилення позицій їхніх брендів, при вимушених процесах ребрендингу. Репутація полегшуватиме процеси послідовно-логічного сприйняття вже існуючого, оновленого образу підприємства/організації.

При цьому сам об'єкт, чи його товар, послуга, види робіт, з якими матиме справу, стикатиметься споживач під час купівлі чи отримання, як правило, асоціюватиметься із товарними знаками, марками, брендами тощо. Саме вони відіграватимуть (деколи вирішальну) важливу роли при наступних обраннях товарів, послуг, робіт, їх аналогів чи покращених версій тощо.

Слід наголосити, що сучасні світові тренди формування репутації вказують на активне застосування діджиталізаційних процесів. Однак, для більшості вітчизняних підприємств, організацій трансформування хоча би частини заходів які стосуються просування, рекламування продукції/послуг, в мережі Інтернет є ще не досить освоєним. І якщо це відбувається, то проблемним є вчасність оновлення інформаційних масивів, реагування на критичні зауваження, коментарі тощо. Але ці проблеми абсолютно не применшують рівень важливості формування і розвитку, підтримання необхідного (догнати) репутаційного їх рівня саме в Інтернет-мережі.

Досліджуючи основні характерні властивості репутації підприємства чи організації можемо робити висновки про багатоаспектність даного явища.

Як нематеріальний актив, величину якого можна, за деякого абстрагування, легко визначити віднявши від реальної вартості об'єкту його балансову вартість. Репутація є комплексним поняттям та формується із величезної кількості елементів. Ключовими з них є [10, с. 99-100]:

- рівень репутації вищого, керівників середніх, нижніх ланок ієрархії оргструктур управління певних підприємств і організацій;
- престижність (відомість, просування, брендовість тощо) торгівельної марки/знаку;
- асоційоване фірмове найменування (знак, емблема, слоган, талісман тощо);
- популярність, значимість, обізнаність;
- успішність функціонування на певному ринку/ринках;
- наявність ділових зв'язків та рівні їх якості, поширеності;
- рівні конкурентоспроможності як досліджуваного об'єкта, так і його товарів, послуг, робіт тощо;
- рівень довір'я серед стейкхолдерів;
- дотримання засад чинного українського законодавства, міжнародних угод тощо.

Побудова позитивної репутації для вітчизняних підприємств, організацій, формування механізмів, репутаційних систем спрямованих на її постійне підтримання і примноження є життєво необхідними завданнями для будь-якої організації/підприємства, бізнес-структури. Це ж стосується і фізичних осіб, міст, регіонів, навіть країн і континентів.

Джерела

1. Гребешкова О. М. Ділова репутація як стратегічний актив компанії / О. М. Гребешкова, О. В. Шиманська // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – 2007. – № 1-2. – С. 493-502.
2. Гриффін Дж. Репутаційний менеджмент / Дж. Гриффін. – Нью-Йорк.: Експресс. 2002. – 310 с.
3. Даулінг Грэм. Репутація фірми: создание, управления и оценка эффективности / Грэм Даулінг. – М.: ИНФРА-М., 2003. – 367 с.
4. Дерев'яно О. Г. Ознаки та функції репутації як об'єкта репутаційного менеджменту підприємства / О. Г. Дерев'яно // Агросвіт № 19, – 2012. – С. 11-15.
5. Дерев'яно О. Г. Механізми впливу репутаційного менеджменту на бізнес-результати / О. Г. Дерев'яно // Стратегія економічного розвитку України. – № 42. – 2018. – С. 5-18.
6. Довбенко В. І. Вплив інноваційної інфраструктури на розвиток і ділову репутацію підприємств / В. І. Довбенко // Вісник НУ «Львівська політехніка» Логістика. – № 749. – 2012. – С. 154-161.
7. Королько В. Паблікрілейшнз і репутаційний менеджмент / В. Королько // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 108-116.
8. Реверчук Н. Й. Особливості розвитку репутаційного менеджменту компаній в Україні / Н. Й. Реверчук, О. С. Дзямучич, О. С. Канцир // Глобальні та національні проблеми економіки. – Випуск 4. – 2015. – С. 551-555.
9. Родіонов О. В. Діловарепутація підприємства: формування, діагностика, розвиток: монографія / О. В. Родіонов. – Луганськ: НОУЛДЖ, – 2009. – 407 с.
10. Соколовський І. В., Братусь Я. С. Розробка універсального методологічного підходу для дослідження репутації: вимірювання репутації в медіа та репутації як сприйняття стейкхолдерами. Prioritydirectionsofscienceandtechnologydevelopment. Kyiv, Ukraine. 2021. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/01/PRIORITY-DIRECTIONS-OF-SCIENCE-AND-TECHNO-LOGY-DEVELOPMENT-24-26.01.21.pdf>
11. Терентьева О. В. Проблеми та напрямки осучаснення антикризового репутаційного менеджменту підприємств / О. В. Терентьева // Ефективна економіка. – № 3. – 2018.
12. Федорів Т. Сутність та інструменти репутаційного менеджменту у сфері державного управління / Т. Федорів // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 1 (16). – С. 88-95.
13. Швїндіна Г. О. Ділова репутація як показник ефективності функціонування організації / Г. О. Швїндіна, В. В. Кошовець // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2011. – №3. – С. 75-79.
14. Як компанії можуть покращити свою репутацію та чого очікують споживачі: статистика світових досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://creativity.ua/marketing-and-advertising/iak-kompanii-mozhut-pokrashchity-svoiu-reputatsiiu-ta-choho-ochikuyut-spozhyvachi-statystyka-svitovykh-doslidzhen/>
15. Carreras E., Aloza A., Carreras A. Corporate Reputation. Lid Publishing Ltd. – 2013. – 501 p.
16. Fombrun C. J., Nielsen K. U., Trad N. G. Saving Face for Corporate Value. Communication Director. – 2008. – v 1. – P. 80-84.
17. Robert S. Kaplan, David P. Norton. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. Hardcover – September 1, 1996. – 336 p.

Маслак Олександр Олександрович
Доктор економічних наук, доцент
Національний університет «Львівська політехніка»

Передало Христина Станіславівна
Кандидат економічних наук, доцент
Національний університет «Львівська політехніка»

Маслак Тетяна Олександрівна
Національний університет «Львівська політехніка»

4.2. Застосування уніфікованих стратегій розвитку моніторингу логістичної діяльності українських підприємств та європейської співдружності

Логістичний аспект діяльності на сьогоднішній момент характеризується як один із найпривабливіших в межах сфери ведення бізнесу. Для забезпечення позитивної співпраці між світовими компаніями, а також споживачами, підприємствам та організаціям, котрі займаються логістичною діяльністю необхідно задовольняти повною мірою якісні та кількісні характеристики, котрі встановлені на відповідному ринку. Для забезпечення відповідності таким критеріям необхідним є проведення моніторингу логістичної діяльності. Процес дослідження в межах підприємства був сформований в момент. Коли кількість потоків, пов'язаних із логістикою на рахунках відповідної компанії набули тенденції до зростання. Через те, що великі компанії, які спеціалізуються в основному на транспортуванні товарів та послуг кооперують діяльність із закордонними партнерами, мають у своїй власності значні матеріальні потоки сама роль моніторингу такої діяльності на ринку зростає.

Дослідженням моніторингу логістичної діяльності підприємств займалися такі вчені, як: Жаворонкова Г., Божок А., Гадецька С., Сергієнко О., Матвєєва О., Чернописька Н., Назаренко А., Захарченко О., Hongxia Sun, PR. Challa, BB. Das, B. Sayyarodsari, A. Smith, K. Liano та інші.

Дослідники стверджують, що підприємства у сфері логістики по-різному трактують значення параметрів матеріальних потоків. Це призводить до значних часових та грошових втрат суб'єктів господарювання. Тому компанії застосовують різні інформаційні технології в системі постачання, серед яких моніторинг переміщення матеріальних потоків, котрий дає змогу тотожно ідентифікувати

необхідні параметри та скоротити витрати на здійснення логістичної діяльності.

Основною метою реалізації системи моніторингу є здійснення комплексного спостереження в реальному часі для покращення збору даних, стабільності передачі інформаційних потоків, що дозволить сформувати безпеку транспортних засобів та підвищить рівень ефективності управління логістикою.

В умовах сучасного розвитку економіки країни важливим аспектом для формування ефективної діяльності підприємств є якісний моніторинг логістичних потоків.

Підприємства, котрі працюють у напрямку логістичної діяльності формують різне трактування значень категорії матеріальних потоків, що призводить або може призвести до значних часових та матеріальних втрат фізичних та юридичних осіб [1, с. 141-142]. Тому, суб'єкти господарювання застосовують диференційовані інформаційні технології, до складу яких належить моніторинг логістичної діяльності, який дає можливість підприємствам ідентично описати необхідні параметри, тим самим зменшивши втрати через провадження логістичної діяльності.

Об'єктом логістичної діяльності є матеріальний потік, який складається з ресурсного забезпечення на етапі входу в виробничо – господарську діяльність до етапу виходу кінцевого товару чи послуги [2, с. 423].

При цьому, на сучасному етапі немає єдиного визначення категорії «логістики», що є основою під час проведення моніторингу логістичної діяльності. Так, логістика – це процес, котрий охоплює складання, зберігання та переміщення товарів та послуг [3, с. 7]. Цю думку підтримують також такі науковці як: Крикавський Є. [4, с. 4], Коновалова І., Луценко І. (2020), Пудичева Г. [5, с. 94]. Проте, Н. Jomini [6, с. 3] та Morgenshtern О. [7, с. 3] не погоджуються з вищезазначеною категорією і стверджують, що логістика – це частина науки про підприємство і процеси виробництва, котрі включають заготівельні, виробничі і дистрибуційні складові.

Основні функції логістики [8, с. 123] полягають у: закупівлі – постачання, перевезення, зберігання і складування, розподілу і збуту, управління запасами та координаційної. Остання є пріоритетною щодо провадження логістичної діяльності на ринку. До основної мети координаційної функції слід віднести балансування попиту і пропозиції на ринку через здійснення моніторингу та аналізу чисельності матеріального потоку, присутнього на всіх стадіях

діяльності підприємства, а також надання оцінки змінам та нововведення середовища, групування замовлення щодо кінцевої продукції, котра була виготовлена суб'єктом господарювання.

Якщо, розглядати моніторинг як процес, котрий відбувається у межах менеджменту, то він полягає у дослідженні показників аналізованого об'єкту з метою формування структурного інформаційного забезпечення з питань характеру манери його поведінки та для прийняття економічно – обґрунтованого управлінського рішення щодо подальшої діяльності об'єкта дослідження [9, с. 382].

До основної мети моніторингу логістичної діяльності, слід віднести збір інформації задля подальшого аналізу та прийняття відповідного управлінського рішення.

Халініна В., Пригунов Н., Полозова Т. пропонують розглядати моніторинг логістичної діяльності як самостійний структурний елемент, оскільки у ньому наявні механізми, які забезпечують інформацію стосовно середовища існування суб'єкта господарювання та його можливих загроз.

Основна мета здійснення моніторингу логістичної діяльності за Н. Sun полягає у проведенні комплексного дослідження в умовах реальних часових меж задля підвищення ефективності збирання та стабільності передачі інформаційних та матеріальних потоків, що сприятиме формуванню безпеки транспортних засобів, а також збільшить рівень ефективності щодо менеджменту логістики в цілому.

Основними цілями моніторингу є: консолідація функцій менеджменту, узгодження матеріальних, сервісних, інформаційних та фінансових потоків в межах функціонування суб'єкта господарювання, спостереження та аналіз показників логістики, формування інформаційної бази з метою прийняття раціональних рішень, а також оцінка рівня ефективності логістичних процесів на підприємствах.

На основі створених цілей моніторингу формуються завдання, що є необхідними для виконання. Так, Захарченко виокремлює серед завдань моніторингу логістичної діяльності наступні: цикл досліджень щодо процесів, які реально здійснюються на підприємствах, підготовка висновків щодо результируючих показників в мінімальний термін.

Основними принципами логістики є: системність, комплексність, збереження розвитку, строковість, документообіг, дотримання стратегічних цілей та завдань PRChalla, BBDas,.

Так, В. Sayyarodsari, А. Smith, К. Lianota ін. виокремлюють основні види моніторингу логістичної діяльності: за метою моніторингу (базовий, управлінський, тотальний, інформаційний, проблемно – спрямований), за періодом спостереження (оперативний, стратегічний, тактичний), за частотою спостереження (періодичний, перманентний, епізодичний), за характером охоплення об'єкта (суцільний, вибірковий), за адаптивністю (неадаптивний та адаптивний), за середовищем об'єкта (ендогенний, екзогенний та змішаний), за типом спостереження (конкурентний, динамічний, комплексний, статичний, порівняльний).

На думку цих вчених моніторинг логістичної діяльності за частотою спостереження буде ефективним при застосуванні будь-якого із виду моніторингу за цією групою, проте Гадецька С., Матвеева О., Сергієнко О. стверджують, що проведення перманентного моніторингу є найефективнішим для досягнення головної мети здійснення моніторингу логістичної діяльності.

Моніторингові показники є базою для перевірки тренду функціонування системи логістики. За цією класифікацією показники поділяються на: контрольні, які призначені для слідкування за пошкодженими вантажами в період транспортування продукції та оперативні, що забезпечують високий рівень вмотивованості працівників цієї сфери.

Отже, процес моніторингу логістичної діяльності вважається необхідним структурним елементом під час життєвого циклу підприємства, оскільки він створює передумови для прийняття раціонального управлінського рішення через забезпечення інформацією щодо об'єкта дослідження.

Шмигельська І. стверджує про те, що через міжнародний економічний розвиток, Україна може втратити свою частку ринку послуг із перевезень товарів. На сьогоднішній день, українська держава, в всіх світових виданнях функціонує на етапі створення відповідної галузі, програючи іншим країнам із аналогічним розвитком цієї галузі. Тому, для вирішення цієї проблеми, необхідним є аналіз світового досвіду моніторингу логістичної діяльності.

Досвід країн Північної Америки та Західної Європи свідчить про те, що розвиток логістичної діяльності дає можливість знизити рівень загальнологістичних витрат від 12% до 35%, транспортних витрат від 7% до 20%, витратна навантажувально – розвантажувальні роботи від 15% до 30% та прискорює швидкість обороту матеріальних потоків на 20-40% при скороченні їх запасів на 50-200% [12, с. 89].

Відтак, основними тенденціями у сфері здійснення моніторингу логістичної діяльності є: модифікація системи виробництва, тобто тепер підприємство виробляє продукцію на замовлення, а не для складського зберігання; модифікація дистрибуції товарів, злиття торгівлі та постачальників, зменшення кількості постачальників, вплив мережі Інтернет на логістичну діяльність.

У США логістична діяльність і її розвиток розглядається на вищому рівні управління корпорації і розуміється як ефективний вмотивований підхід до менеджменту для забезпечення мінімізації витрат виробництва. У Європі функціонують національні асоціації, котрих налічується більше двадцяти і всі вони водять до Європейської асоціації логістики. Для обміну інформацією та досвідом у сфері моніторингу логістичної діяльності зарубіжні країни проводять конгреси, конференції, симпозіуми, круглі столи. Навчальні заклади також готують спеціалістів із якісними знаннями логістичних аспектів, масово випускаються посібники та книги.

Мельниченко Д., на основі аналізу світового досвіду моніторингу логістичної діяльності виокремлює низку проблем на українському ринку: фінансові проблеми – відсутність інвестицій і браку власних грошових активів, інформаційні проблеми – недостатнє забезпечення інформаційними потоками, технічні та технологічні проблеми – низький рівень матеріально – технічної бази, економічні проблеми – економічна криза на національному рівні, екологічні проблеми – забруднення середовища, демографічні проблеми – відсутність кадрів, міжнародні проблеми – відсутність скоординованого співробітництва в сфері логістичної діяльності.

Отже, для забезпечення якісного рівня інтеграції України в світовий простір необхідним є вирішення проблем на внутрішньому ринку та використання світового досвіду із адаптуванням його до українського рівня розвитку.

Отже, проаналізувавши основні теоретико – методологічні засади здійснення моніторингу логістичної діяльності можна зробити висновок про те, що моніторинг – це процес, який передбачає дослідження логістичних потоків. Основним об'єктом якого виступають матеріальні потоки. До основного завдання зазначеного процесу слід віднести створення якісної інформаційної бази для керівництва суб'єкта господарювання із метою прийняття останнім раціонального управлінського рішення. Єдиного визначення моніторингу логістичної діяльності не існує, оскільки це поняття є досить відносно новим для світового та українського ринку зокрема.

Світовий досвід із адаптацією до українського рівня розвитку є пріоритетним напрямом діяльності в межах економічного розвитку країни та її транскордонного співробітництва. Законодавство України недостатньо регулює моніторинг логістичної сфери, оскільки законодавче регулювання здійснюється лише у банківській сфері.

До основних зовнішніх чинників впливу на підприємства слід віднести:

- державна політика податків;
- грошово-кредитна політика, до складу якої входить валютне регулювання;
- рівень курсу валют;
- інфляція;
- зростання цін на паливо;
- рівень розвитку регіону;
- рівень розвитку інфраструктури.

Державна податкова політика передбачає механізм регулярного стягнення частини оборотних активів, що знаходиться в формі найбільшої ліквідності. Відповідно така податкова політика призводить до іммобілізації оборотних активів та призводить до одночасного збільшення кредиторської заборгованості.

Грошово-кредитна політика здійснює вплив на підприємства в основному через те, що вона виступає як провідний інструмент регуляції грошового обігу в межах території України. Воно забезпечує проходження всі стадії обігу. Така швидкість проходження та обсяг відповідної складової має пряму залежність від рівня грошової маси в межах економіки країни.

Окрім цього, грошово-кредитна політика здійснює вплив щодо доступності кредитних ресурсів, котрі є одним із головних джерел відновлення нестачі активів підприємства внаслідок виникнення платіжних нестач.

Оскільки розрахунки компаній переважно проводяться в євро та доларах США, то на вартість також впливатиме рівень валютного курсу. Через значні коливання курсу, втрати з підвищення валютного курсу негативно впливатимуть на підприємства, а розрахунок за послуги приноситиме додатковий прибуток в разі підвищення валютного курсу. Проте, такі коливання валютних курсів перешкоджатимуть бюджетному плануванню ключових показників діяльності, що теж матиме вплив на рівень підприємств.

Інфляційні процеси негативно впливають на активи підприємств через створення додаткових витрат через підняття цін на

внутрішньому ринку. Вона збільшує обсяги додаткового інвестування в оборотні активи, а особливо до складу дебіторської заборгованості, тому що оплата за надання послуг в основному здійснюється із певним часовим лагом в порівнянні з їх наданням. Тому, навіть коли контрагент виплачує суму дебіторської заборгованості в термін, то через присутність інфляційних аспектів частина вартості дебіторської заборгованості знецінюється.

Досить вагомий вплив на діяльність організації має зростання цін на паливо, оскільки підприємство використовує в своїй діяльності, транспортні засоби, котрі необхідно заправляти паливом високої якості, то постійне зростання цін призводить до значних витрат підприємства та скорочення розміру обігових активів підприємства.

Варто зауважити, що якщо внутрішні чинники впливу можуть залежати від можливостей та бажань управлінського складу компаній, то зовнішніми чинниками може оперувати лише органи місцевого самоврядування та держава. Проте, єдиним виключенням із зовнішніх чинників, котре можливе для виконання є звернення до Антимонопольного комітету України із заявою щодо підвищення цін на паливо, в такому разі відповідна структура зобов'язана буде відреагувати на таке підвищення цін та прийме рішення після проведеного дослідження.

З точки дослідження було виділено чинники, котрі негативно впливають на діяльність моніторингу логістичної діяльності та на зменшення рівня забезпеченості в цілому.

Відтак, до негативних чинників впливу належать:

- недостатній рівень автоматизації процесів;
- застаріле обладнання для підтримки мережевого забезпечення;
- низький рівень мотивації працівників;
- відсутність налагоджених довірливих стосунків між керівництвом та працівниками;

Внутрішні

- диверсифікація наданих послуг;
- прирощення обсягів реалізації наданих послуг;
- прирощення кількості потенційних клієнтів;
- діджиталізація процесів надання послуг;
- вибудова раціональних стосунків із працівниками в межах організації;
- формвання відповідної системи співпраці із постачальниками

Зовнішні

- сприяння з боку держави покращення податкової, грошово-кредитної політики та валютного регулювання
- зміна законодавства щодо сталих закріплених норм в законодавчому рівні;
- регулювання природних монополій;
- надання податкових пільг у випадку форс-мажорів чи для розвитку підприємництва;
- здійснення органами місцевого самоврядування розвитку регіону та місцевої інфраструктури;
- регулювання стану економіки в межах країни.

Рис. 1. Чинники впливу на внутрішні та зовнішні фактори, щодо удосконалення моніторингу логістичної діяльності українських підприємств та європейської співдружності.

Відтак, до негативних чинників впливу належать:

- недостатній рівень автоматизації процесів;
- застаріле обладнання для підтримки мережевого забезпечення;
- низький рівень мотивації працівників;
- відсутність налагоджених довірливих стосунків між керівництвом та працівниками.

Недостатній рівень автоматизації процесів значною мірою приносить негативний ефект на діяльність підприємств через досить зтяжний процес. Оскільки моніторингом на підприємства переважно займаються самі ж працівники, то тривалість даного процесу збільшується через те, що у працівників є ще й додаткові посадові обов'язки, такі як занесення в базу даних, палетування та оформлення документів на відправку. Під час пікових періодів, навантаження на працівника зростає, що в результаті призводить до значних затримок

та додаткових витрат підприємств через невчасність відправлення товару клієнту.

Оскільки моніторинг логістичної діяльності в більшій мірі залежить від працівників підприємства, то недостатній рівень мотивації працівників призведе до неякісного та несвоєчасного виконання ними обов'язків, відтак це створить додатковий негативний вплив на витратну політику підприємств.

Відсутність налагоджених довірливих стосунків між керівництвом та працівниками, переважання авторитарного стилю керівництва та створення психологічного тиску на працівника через використання відеокамер спостереження сприяє формуванню нездорового психологічного клімату на підприємства, що, в свою чергу, сприятиме недосконалій роботі працівника та неякісного процесу моніторингу логістичної діяльності і, як наслідок додаткові втрати як матеріальних, так і нематеріальних ресурсів (репутації на ринку).

На сьогоднішній момент всі підприємства логістичної сфери діяльності формують різні уявлення щодо трактування поняття матеріальних потоків.

Тому, чимало суб'єктів господарювання схиляються до застосування диференційованих інформаційних технологій, елементом яких є моніторинг логістичної діяльності підприємств.

Відповідний моніторинг дає змогу суб'єктам господарювання здійснювати тотожний опис щодо параметрів логістики.

Основною метою проведення моніторингу логістичної діяльності на підприємствах є збір інформації щодо подальшого його аналізу та прийняття раціонального управлінського рішення.

Світовий досвід моніторингу логістичної діяльності означає, що українській державі необхідно використовувати досвід США та ЄС, де логістична діяльність розглядається як одна із пріоритетних складових розвитку економіки країни.

Нормативно – правові акти регулюють процес логістичної діяльності в межах підприємницької діяльності, проте досі категорія моніторингу існує лише у банківській сфері, що є негативною тенденцією для українського ринку. Попри це моніторинг логістичної діяльності передбачений міжнародними угодами України – ЄС, США сторін про співробітництво у сфері транспорту.

Зв'язки між Україною та ЄС , як в економічному, так і в політичному аспектах набувають позитивної тенденції. Приріст експортно – імпортних відносин між зазначеними країнами зростає, а співпраця в транспортній сфері відбувається в межах ЄС та США.

Джерела

1. Жаворонкова Г. Управління інформаційною інфраструктурою логістики на залізничному транспорті / Г. Жаворонкова, А. Божок // Економіка. Менеджмент. Бізнес. – №2. – С. 140-142. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есмебі_2015_2_26
2. Горбенко О. Термінологічний апарат вітчизняної логістики. Управління проектами, системний аналіз і логістика / О. Горбенко. – Київ. НТУ.10. – С. 420-426.
3. Дудар Т. Г. Основи логістики. Навч. посібник / Т. Г. Дудар, Р. В. Волошин. – Київ: Центр учбової літератури.
4. Крикавський Є. 2006. Логістика. 2-ге вид. Львів: Національний університет «Львівська політехніка»(Інформаційно-видавничий центр «ІНТЕЛЕКТ+» Інституту післядипломної освіти. «Інтелект-Захід» – 2012.
5. Пудичева Г. Логістика: сутність поняття та еволюція концепцій розвитку / Г. Пудичева // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – 2019. – С. 9-10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2019/272-273/pdf/94-112.pdf>
6. Jomini. 1862. The art of war. Paris: Giguet et Michaud.
7. G. Sommerer. 1992. Unternehmenslogistik. Manuskriptdruck.
8. Поплавська Ж. Переваги та критерії інтеграції функцій логістики / Ж. Поплавська, А. Полянська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» № 690. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка». – 2010. – С. 120-127.
9. Мельник О. Моніторинг діяльності підприємства / О. Мельник, М. Пецкович. Вісник Національного університету «Львівська політехніка» № 722. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка». – 2012. – С. 381-386.
10. Халініна В., Полозова Т. та Пригунов Н. Фінансово – економічний моніторинг діяльності підприємства: теоретичні аспекти / В. Халініна, Т. Полозова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – №40. – С. 203-207. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetr_2012_40_55
11. Шмигельська І. Практичні проблеми вітчизняних підприємств, які надають транспортні послуги і способи їх вирішення / І. Шмигельська. – 2020. – С. 327-328. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.wnu.edu.ua/bitstream/316497/37953/1/327.pdf>
12. Юхименко П. І. Транспортно – логістична система в сучасних умовах розвитку економіки України / П. І. Юхименко. – 2020. – С. 164-169. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u132/zbirnik_tez_ati_2020.pdf#page=164

Коваленко Інна Анатоліївна

Кандидат юридичних наук, доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

4.3. Характеристика державного регулювання господарської діяльності

Тема включає в себе велику кількість питань, охопити які в рамках однієї роботи не представляється можливим, тому *метою* роботи є визначення оптимального поєднання природи державного регулювання господарської діяльності та безпосередньо її державного регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями саморегулювання займалися: О. Бакалінська, О. Беянович, В. Кочин,

В. Махінчук та ін. Однак ця проблема залишається актуальною, незважаючи на нові основні моменти пошуку.

Природа державного регулювання господарської діяльності. Спосіб підпорядкування всіх учасників господарських відносин соціально-економічному порядку реалізується через державне регулювання господарської діяльності, яке, на нашу думку, має бути системно узгоджено з методом і метою господарського права.

Так, С. С. Алексєєв визначає економічний засіб як інституційне явище правової реальності, що відображає регулятивну силу економічного права, його енергію, що виступає активним центром у регулюванні економічних і економічних відносин.

Г. В. Смолін визначає економічний засіб як інструмент впливу не на сферу відносин, а на зміст цих відносин, точніше навіть на їх економічну складову, і що через економічний характер відносин між суб'єктами господарювання метою економічної правове регулювання загалом.

В. С. Щербина визначає їх як встановлені законом економічні, організаційно-правові інструменти (інструменти) регулюючого впливу держави в особі компетентних органів на діяльність суб'єктів господарювання. Р. Шабанов та М. Ждан розглядають економіко-правові засоби державного регулювання як засоби державного впливу на сферу підприємництва для створення або забезпечення умов для своєї діяльності відповідно до прийнятої національної економічної політики [1, с. 43].

У своїх дослідженнях А. П. Подцерковний використовує методи та засоби державного регулювання господарської діяльності як тотожні, зазначаючи, що методи (засоби) державного впливу на економіку складаються з певної сукупності засобів регулювання.

М. М. Кузьміна припускає, що під економіко-правовими засобами слід розуміти правові засоби вирішення проблем, пов'язаних зі створенням і підтримкою необхідного рівня розвитку конкретного об'єкта регулювання. Однак ці трактування не мають концептуальної єдності, і це не єдине полемічне питання щодо природи засобів державного регулювання господарської діяльності.

Як на доктринальному, так і на законодавчому рівнях засоби державного регулювання господарської діяльності ідентифікуються або не відрізняються від форм і методів, використовують невідповідні правові категорії, такі як: «правові засоби», «ресурси регуляторного впливу на суб'єктів господарювання», «ресурси для нормативні наслідки для юридичних осіб» тощо у ст. 12 Господарського кодексу

України закріплено засоби державного регулювання господарської діяльності. В. С. Щербина відзначає деякі недоліки цієї статті:

- консолідація держави як суб'єкта, що здійснює регулюючий вплив на діяльність суб'єктів господарювання, без зазначення інших суб'єктів, наприклад органів місцевого самоврядування та органів місцевого самоврядування, що діють на підставі делегованих повноважень, саморегулювних організацій, що діють на основі делегованих повноважень на реалізацію економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку;

- виділення законодавцем основних засобів державного регулювання господарської діяльності, зазначивши, що в цьому випадку можливе використання інших, «незначних», «вторинних» засобів регулюючого впливу [2, с. 45].

У зв'язку з цим автор приходить до висновку, що таке видання ст. 12 ГК України заперечення можна заперечувати лише за наявності певних засобів державного регулювання, які визначені ч. 2 ст. 12 ГК України є одними з найважливіших, у деяких випадках їх застосування не є таким. Натомість засоби державного регулювання, не зазначені у ч. 2 ст. 12 ГК України за певних умов виступають основними, пропонуючи доповнити його абзацом такого змісту: «інші засоби державного регулювання господарської діяльності, встановлені цим Кодексом та іншими законами» [3, с. 45].

Підсумовуючи, зазначимо, що це питання безпосередньо впливає на якість господарського права, але й на його ефективність, оскільки засобом державного регулювання господарської діяльності є ресурс, сполучна ланка, що складає ідею господарського права здійснення – соціально-економічний розвиток суспільства та досягнення мети економічного та правового регулювання – встановлення соціально-економічного порядку в економічній системі України.

Поняття державного регулювання. Юридична енциклопедія [4, с. 118] визначає державне регулювання як здійснення державою комплексних заходів (організаційно-правових, економічних тощо) у сфері соціальних, економічних, політичних, духовних та інших соціальних процесів щодо встановлення, загальних правил та встановлюють норми соціальної поведінки, а також запобігання негативним явищам у суспільстві. Доводячи поняття «державне регулювання» до сфери економічної діяльності, економіки загалом, варто звернутися до робіт попередніх дослідників.

Так Ю. О. Тихомиров [5, с. 37] зазначав, що державне регулювання лише «прив'язане» до економіки і є одним із проявів чи функцій державного управління в широкому розумінні. Характеризується як встановлення та визначення державою загальних правил поведінки (діяльності) суб'єктів суспільних відносин та їх адаптація відповідно до обставин, що змінюються. Таку ж позицію щодо розуміння державного регулювання в широкому сенсі підтримав О. П. Альохін. При цьому вчений пішов далі свого попередника і сформулював, нині визначення державного регулювання у вузькому розумінні – як функції державного управління.

Трохи іншої точки зору дотримувалася Т. Кравцова, стверджуючи [6, с. 4], що державне регулювання можна розглядати як окрему галузь державного управління, що є цілеспрямованою організаційною діяльністю влади, що здійснюється через специфічні, унікальні правові форми, методи, які держава може використовувати лише у сфері підприємництва. Незважаючи на різні підходи вчених до розуміння поняття «державне регулювання», беззаперечним є той факт, що всі вони пов'язували таке явище, як «державне регулювання», у тому числі й економічну діяльність, з діяльністю органів державної влади та здійсненням ними (адміністративної влади) правосуб'єктність.

Безперечно, що державне регулювання господарської діяльності включає «заходи регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання», визначені ч. 2 ст. 12 Господарського кодексу. Серед них: державний ордер; ліцензії, патенти та квоти; сертифікація та стандартизація; застосування стандартів і лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання субсидій, відшкодувань, цільових інновацій та субсидій.

При цьому відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 4 ГК України зі сфери господарських відносин виключаються адміністративні та інші управлінські відносини за участю суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом господарювання та безпосередньо не є організатором та організацією господарювання. потужність. Однак відповідно до статті 1 ГК України Кодекс регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та провадження господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками господарських відносин.

Так, чинний ГК України, маючи у своїй структурі статтю 12 «Регулювання державою господарської діяльності»,

визначає такі відносини відповідно до статті 1 ГК України, виключаючи їх із предмета регулювання відповідно до зі статтею 4 ГК. Керуючись виключно чинним Господарським кодексом України (ст. 1 та ст. 12 ГК), відносини державного регулювання господарської діяльності можна віднести до господарських, сфера дії яких згідно з частиною 4 статті 3 цього ж Кодексу це господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньоекономічні відносини.

Отже, за суб'єктивним складом відносини про державне регулювання господарської діяльності (один із суб'єктів, у якому він не є суб'єктом господарювання, не його структурним підрозділом, а державним органом) можна віднести виключно до організаційно-господарських, а отже, державних органів до суб'єктів організаційно-господарських повноважень. Неправильне включення до ГК України статті 12 «Регулювання державою господарської діяльності» (поза межами ГК) призвело до неправильного визначення правової природи таких відносин у викладанні господарського права та їх віднесення до господарсько-правових відносин у навчальній літературі [7, с. 22; 8, с. 28].

Як слушно зазначається в науковій літературі [9, с. 37], юридичне визначення організаційно-господарських відносин (ч. 6 ст. 3 ГК України) базується на категоріях «організація» та «управління» господарськими діяльністю. Однак жодне з цих понять не визначено кодифікованим актом. Водночас доктрина господарського права звертає увагу на те, що вона стосується управлінських та організаційно-господарських відносин між суб'єктами господарювання та фізичними особами, які мають організаційно-господарські повноваження.

Однак чомусь не помічається, що таке управління здійснюється в рамках організації та ведення господарської діяльності. Теорія господарського права висловлює думку про те, що суб'єктом організаційно-господарських повноважень є суб'єкт господарських відносин (державна влада, орган місцевого самоврядування, підприємницька організація, громадянин, іноземець, особа без громадянства), який здійснює управління суб'єктами корпоративного підприємництва та/або його регулювання (частиною яких є контроль) за наявності правових підстав та реальних можливостей.

Таким чином, під «менеджментом» у розумінні ГК слід розуміти управління певною господарською одиницею (організаційним процесом управління), що включає планування, організацію, мотивацію та контроль, спрямоване на досягнення мета – виробництво

і продаж, виконання робіт або надання послуг вартісного характеру, з визначеністю ціни. Таке розуміння терміна «менеджмент» виключає використання терміну «регулювання господарської діяльності». Слід зазначити, що ГК України вживає термін «регулювання» лише у поєднанні з правовим чи державним регулюванням, тобто з певною діяльністю державних органів.

Включення І. М. Кравцемдо повноважень суб'єкта організаційно-господарських виявляється безпідставним «регулювання господарської діяльності» слід розуміти встановлення суб'єктами уповноважених законом умов господарської діяльності господарських організацій усіх форм власності та фізичних осіб-підприємців на гарантію свободи підприємництва, обмежувати монополію та захищати економічну конкуренцію шляхом контролю за дотриманням встановлених правил, положень та застосуванням відповідальності за їх порушення [10, с. 40].

Це поняття «регулювання господарської діяльності» дає змогу включити до свого поняття й державне регулювання господарської діяльності, коли держава здійснює щодо державних органів не господарську правосуб'єктність, а їх повноваження. Тому вважаємо, що до організаційно-господарських відносин, які входять до господарських відносин, належать відносини, які формуються виключно в процесі управління господарською діяльністю, спрямованою на досягнення цілей конкретного суб'єкта господарювання.

При застосуванні заходів державного регулювання господарської діяльності державні органи виконують певні функції держави. Під управлінням господарської діяльності в доктрині господарського права, що формує організаційно-господарські відносини, розуміється процес застосування «комплексу необхідних заходів, що здійснюються на підставі права власності на нерухоме майно, на підставі якого здійснюється господарська діяльність, або делеговані повноваження (збільшення доходу від використання таких товарів, збільшення вартості та/або обсягу нерухомості, досягнення певного соціально-економічного ефекту)» [10, с. 39].

Таке поняття «управління підприємством» відповідає положенням ч. 1 ст. 65 ГК України, де зазначено, що «управління підприємством здійснюється відповідно до установчих документів на основі поєднання прав власника на господарське використання свого майна та участь в управлінні працею». Таким чином, управління господарською діяльністю, опосередковане системою організаційно-

господарських відносин, здійснюється стосовно конкретного суб'єкта господарювання та діяльності, що здійснюється безпосередньо ним.

Висновки. Під формою впливу держави на економічну діяльність розуміють зовнішнє вираження дій державних органів, спрямованих на виконання конкретних завдань і функцій у процесі застосування окремих методів державного впливу на економіку. Один і той самий спосіб впливу держави на економічні відносини характеризується різними формами реалізації. У ГКУ згадуються деякі форми державного регулювання, а саме: державне прогнозування, планування; нормативне регулювання у вигляді регламенту, стандартів. Метод державного регулювання господарської діяльності – це сукупність методів державного впливу через органи законодавчої, виконавчої та судової влади у сфері господарських відносин. Їх поділяють на прямі та непрямі.

Джерела

1. Кочин В. В. Поняття та ознаки саморегулювання у цивільному праві України / В. В. Кочин // Юридична Україна. – 2014. – № 10. – С. 52-55.
2. Гончаренко О. Саморегулювання та співрегулювання господарської діяльності / О. Гончаренко // Підприємництво, господарство і право. 2017. – № 9. – С. 62-66.
3. Стельмашук А. М. Державне регулювання економіки : навчальний посібник / А. М. Стельмашук. – Тернопіль: ТАНГ, 2018. – 315 с.
4. Регуляторна політика: Нові можливості / за ред. К. Ляпіної. Київ: Ін-т конкурентного суспільства, 2014. – 170 с.
5. Ростальний Г. Роль державного регулювання економіки в перехідний період / Г. Ростальний // Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць. – Вип. 8. – Одеса: Юридична література, 2010. – С. 104-108.
6. Кейнс Дж. М. Общатеория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс; пер. с англ. проф. Н. Н. Любимова; под ред. д.э.н., проф. Л. П. Куракова. – М., 2019. – 340 с.
7. Кочин В. В. Поняття та ознаки саморегулювання у цивільному праві України / В. В. Кочин // Юридична Україна. 2014. – №10. – С. 52–55.
8. Кравцова Т. Правова природа державного регулювання підприємницької діяльності / Т. Кравцова // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – №8. – С. 4.
9. Бакалінська О. О. Правові проблеми розвитку саморегулювання в сфері добросовісної конкуренції України / О. О. Бакалінська // Право і суспільство. – 2014. – № 2. – С. 63-69.
10. Бевз С. І. Мета державного регулювання господарської діяльності / С. І. Бевз // Часопис Київського університету права. – 2014/4. – С. 90-93.

Шевченко Інна Юрївна

Доктор економічних наук, доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

4.4. Соціальний збиток від дорожньо-транспортних пригод на автомобільному транспорті в Україні

Автомобільний транспорт є невід'ємною частиною повсякденного життя людей і важливим елементом забезпечення функціонування національної транспортної системи й макроекономіки в цілому.

Проте розвиток автомобільного транспорту – зростання кількості автотранспортних засобів (легкових автомобілів, легкових комерційних автомобілів, автобусів і вантажних автомобілів) і вдосконалення їх швидкісних характеристик – має не лише позитивний ефект, а й негативні наслідки у вигляді дорожньо-транспортних пригод.

Відповідно до Наказу Міністерства внутрішніх справ України від 4 жовтня 2007 року №373 «Про надання страховикам інформації про дорожньо-транспортні пригоди» дорожньо-транспортна пригода – це подія (небезпечний випадок), що сталася під час руху дорожнього транспортного засобу, унаслідок якої загинули або травмовані люди чи завдані матеріальні збитки [1].

Із зазначеного слідує, що наслідком дорожньо-транспортної пригоди є соціально-економічний збиток, який полягає у втраті людського капіталу внаслідок загибелі або травмування людей і безпосередніх матеріальних збитках. У цьому дослідженні приділимо увагу соціальній складовій отриманого внаслідок настання дорожньо-транспортних пригод збитку – загибелі та травмуванню людей. Хоча назвати цей збиток виключно соціальним також не є вірним, оскільки людина є носієм людського (трудоного) потенціалу, не реалізація якого або неможливість повноцінної реалізації якого внаслідок дорожньо-транспортної пригоди здійснює негативний вплив на внутрішній валовий продукт і національну економіку.

Перш за все слід розділити дорожньо-транспортні пригоди на автомобільному транспорті на ті, що трапляються за участі легкових автомобілів, які знаходяться у приватній власності фізичних осіб, та ті, учасниками яких є автотранспортні засоби загального користування.

В Україні кількість дорожньо-транспортних пригод у ретроспективі має циклічний характер (крива нагадує синусоїду),

зокрема у період 2016-2020 рр. спостерігалось збільшення кількості дорожньо-транспортних пригод у 2017 році (з 158776 дорожньо-транспортних пригод у 2016 році до 162526 дорожньо-транспортних пригод у 2017 році, тобто зростання склало 2,36%), у 2019 році (з 150120 дорожньо-транспортних пригод у 2018 році до 160675 дорожньо-транспортних пригод у 2019 році, тобто зростання склало 7,03%), у 2020 році (з 160675 дорожньо-транспортних пригод у 2019 році до 168107 дорожньо-транспортних пригод у 2020 році, тобто зростання склало 4,63%). Відповідно зменшення кількості дорожньо-транспортних пригод у досліджуваній період спостерігалось лише у 2018 році (з 162526 дорожньо-транспортних пригод у 2017 році до 150120 дорожньо-транспортних пригод у 2018 році, тобто зменшення склало 7,63%) [2].

Традиційно левову частку в структурі дорожньо-транспортних пригод в Україні займають дорожньо-транспортні пригоди за участі легкових автомобілів, які знаходяться у приватній власності фізичних осіб. До прикладу у 2020 році з поміж 168107 дорожньо-транспортних пригод в Україні лише 2288 дорожньо-транспортних пригод (1,36%) приходилося на автомобільний транспорт загального користування [3]. Тобто 98,64% усіх дорожньо-транспортних пригод в Україні у 2020 році сталися саме за участі легкових автомобілів, які знаходяться у приватній власності фізичних осіб.

На щастя не всі дорожньо-транспортні пригоди на автомобільному транспорті обов'язково мають постраждалих осіб: в Україні у 2016 році частка дорожньо-транспортних пригод із постраждалими особами (померлими та травмованими) склала 16,87%, у 2017 році – 16,75%, у 2018 році – 16,18%, у 2019 році – 16,21%, у 2020 році – 15,55%.

У 2016 році у дорожньо-транспортних пригодах на автомобільному транспорті в Україні постраждало 37023 особи, з них 33613 осіб (90,79%) травмовано та 3410 осіб (9,21%) загинуло (в тому числі 1467 пішоходів). У 2017 році у дорожньо-транспортних пригодах на автомобільному транспорті в Україні постраждало 38099 осіб, з них 34667 осіб (90,99%) травмовано та 3432 особи (9,01%) загинуло (в тому числі 1274 пішоходи). У 2018 році у дорожньо-транспортних пригодах на автомобільному транспорті в Україні постраждало 34234 особи, з них 30884 особи (90,21%) травмовано та 3350 осіб (9,79%) загинуло (в тому числі 1237 пішоходів). У 2019 році у дорожньо-транспортних пригодах на автомобільному транспорті в Україні постраждало 36190 осіб, з них

32736 осіб (90,46%) травмовано та 3454 особи (9,54%) загинуло (в тому числі 1261 пішохід). У 2020 році у дорожньо-транспортних пригодах на автомобільному транспорті в Україні постраждало 35515 осіб, з них 31974 особи (90,03%) травмовано та 3541 особа (9,97%) загинула (в тому числі 1198 пішоходів) [2]. Отримані дані свідчать про те, що переважну більшість осіб ($\approx 91\%$), постраждалих внаслідок дорожньо-транспортних пригод на автомобільному транспорті в Україні, складають травмовані особи. Натомість частка осіб, які втратили життя внаслідок дорожньо-транспортних пригод на автомобільному транспорті в Україні, складає близько 9% з поміж постраждалих осіб.

Отримана статистика вражає ще й тому, що означає: в Україні в середньому кожні три хвилини трапляється дорожньо-транспортна пригода, кожні 15 хвилин у дорожньо-транспортній пригоді травмується одна людина, кожні три години у дорожньо-транспортній пригоді одна людина гине [2]. Подібна ситуація вимагає розуміння причин, за яких трапляються дорожньо-транспортні пригоди на автомобільному транспорті в Україні.

За даними Національної поліції України дорожньо-транспортні пригоди на автомобільному транспорті стаються у приблизно 70% випадків через помилкові дії учасників дорожнього руху, порушення ними Правил дорожнього руху. Близько 20% дорожньо-транспортних пригод на автомобільному транспорті в Україні стаються через незадовільний стан доріг і невідповідність дорожніх умов характеру руху; ще $\approx 10\%$ – через технічні несправності автотранспортного засобу. При цьому найнебезпечніми технічними несправностями автотранспортного засобу, які частіше за інші спричиняють дорожньо-транспортні пригоди, є несправності гальмівної системи ($\approx 50\%$), рульового управління (14%), системи освітлення та сигналізації (16%) [4].

Статистично причини дорожньо-транспортних пригод на автомобільному транспорті в Україні можна представити так: відволікання від керування – 35,28%, перевищення швидкості – 15,95%, виїзд на смугу зустрічного руху – 12,50%, порушення правил черговості проїзду перехрестя – 11,57%, недотримання дистанції – 6,26%, порушення правил проїзду пішохідних переходів – 4,86%, порушення правил обгону – 3,51%, перевтома або сон за кермом – 2,92%, порушення правил маневрування – 2,74%, керування несправним транспортним засобом – 1,00%, непідкорення сигналам регулювальника – 1,00%, порушення правил користування світловими

приладами – 0,69%, порушення правил перевезення пасажирів – 0,66%, порушення правил проїзду зупинок громадського транспорту – 0,47%, порушення правил зупинки та стоянки – 0,26%, порушення правил проїзду залізничних переїздів – 0,23%, порушення правил буксирування – 0,10% [4].

В Україні можновладцями розуміється важливість вирішення проблеми аварійності на автомобільних дорогах задля збереження життя та здоров'я громадян. Постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 року №435 була затверджена Державна програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року [5].

Утім, як слідує з матеріалів аналітичного порталу «Слово і діло» [6], цей нормативно-правовий програмний документ не був ефективним, оскільки мета та завдання, окреслені в ньому, не були досягнені. Частково це пояснюється несвоєчасністю державного фінансування: у 2018 році в Державному бюджеті на цю програму виділили 2,6 млрд. грн. (витратили 900,5 млн. грн.), у 2019 році було виділено 2,1 млрд. грн. (витрачено 742,9 млн. грн.).

Оскільки проблему дорожньо-транспортних пригод на автомобільному транспорті в Україні не було вирішено, то у 2020 році було схвалено Стратегію підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року [7] та затверджено Державну програму підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року [8].

Джерела

1. Про надання страховикам інформації про дорожньо-транспортні пригод: Наказ Міністерства внутрішніх справ України. [Електонний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/ТМ035363>
2. ДТП в Україні: скільки людей травмується і гине на дорогах. Слово і діло: аналітичний портал. [Електонний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/21/infografika/suspilstvo/dtp-ukrayini-skilky-lyudej-travmuetsya-hyne-dorohax>
3. Аналіз аварійності на транспорті України за 2020 рік. К. : Міністерство інфраструктури України; Директорат з безпеки на транспорті, 2021. 245 с.
4. Дослідження МВС щодо основних причин ДТП. [Електонний ресурс]. – Режим доступу: <https://forinsurer.com/public/06/03/02/2196>
5. Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України. [Електонний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2018-p>
6. Статистика смертельних ДТП: скільки українців гине на дорогах зараз і які прогнози влада дає на майбутнє. Слово і діло: аналітичний портал. [Електонний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2021/02/05/infografika/suspilstvo/statystyka-smertelnix-dtp-skilky-ukrayincziv-hyne-dorohax-zaraz-yaki-prohnozy-vlada-daye-majbutnye>
7. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України. [Електонний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-p>
8. Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року: Постанова Кабінету Міністрів України. [Електонний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287-2020-p>

Будякова Олена Юрївна

Кандидат економічних наук, доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

4.5. Біоекономіка: соціально-економічний аспект

Вперше в історії людства ми стикаємося з виникненням єдиної та тісно взаємопов'язаної соціально-екологічної системи планетарного масштабу. Весь світ стикається з безпрецедентною кількістю пов'язаних одна з одною проблем, масштаби яких у найближчі десятиліття лише зростатиме. Це зростаючий попит на продовольство, воду, ресурси та енергію та одночасно боротьба за запобігання змінам клімату та деградації навколишнього середовища, включаючи втрату біорізноманіття, викиди біогенних речовин та деградацію ґрунтів. Вирішення цих складних проблем поряд з необхідністю надання підтримки для соціально-економічного процвітання народонаселення, що зростає, вимагає системної зміни майбутньої економічної моделі.

Останні 200 років індустріальна епоха будувалася на використанні викопної сировини та на основі підходів лінійної економіки. Ми стали свідками раніше небаченої в історії трансформації глобального суспільства. Індустріальна епоха принесла з собою економічне та демографічне зростання поряд із соціальним та технологічним прогресом. За останні 50 років глобальна економіка зазнала значного прискорення, що дало поштовх суттєвої глобальної економічної конвергенції та помітно знизило рівень бідності та нерівності між багатими та бідними країнами. Проте проблема бідності та нерівності зберігається досі, причому навіть у розвинених країнах.

Індустріальна епоха з її економічним прискоренням принесла із собою безпрецедентні темпи деградації довкілля. Це найчіткіше проявляється при порівнянні зростання ВВП з іншими показниками, пов'язаними зі ступенем руйнування природного середовища. Світ став виходити за межі можливостей планети. За даними Глобальної мережі екологічного сліду (Global Footprint Network), вже у 2015 р. рівень сталого використання ресурсів планети було перевищено у 1,6 рази. Через 20 років для підтримки сучасної економічної системи знадобиться вже дві планети.

За прогнозами, у найближчі десятиріччя у світі посиляться конкуренція за обмежені природні ресурси. За попередніми оцінками, до 2050 р. необхідно на 70% збільшити світове виробництво продовольства, щоб прогодувати 9 млрд людей. У сільському

господарстві викиди парникових газів зростуть у межах 10-20% до 2030 р. До 2050 р. очікується скорочення на 60% видобування нафти та газу. Біовідходи становлять 138 млн т/рік, дві третини з яких надходять в навколишнє середовище як сміття. У розвинутих країнах викидається 30% виробленого продовольства, залишаючись взагалі не спожитим. Тому є гостра необхідність переходу до оптимального використання відновлюваних біологічних ресурсів, створення стійких систем первинного виробництва та переробки, що зможуть забезпечити зростаючі потреби в продукції, про що йдеться в стратегії Європи 2020 «Innovatio Union & Resource Efficient Europe».

Змінюється суспільний контекст на глобальному та європейському рівні. В умовах контексту, що змінюється, необхідна нова концепція – нова економічна парадигма, що закладає основи для процвітання людства в рамках можливостей планети.

2016 рік став поворотним моментом: був прийнятий Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року та затверджено Цілі сталого розвитку (SDG), а Паризька угода в рамках Рамкової конвенції ООН про зміну клімату набула чинності. Все це стало глобальним політичним посилом на шляху трансформації економічної системи для викорінення бідності, захисту планети та забезпечення загального добробуту.

Потрібні нові концепції реалізації цих міжнародних угод. Такою концепцією може бути парадигма біоекономіки замкнутого циклу, яка заснована на синергетичному ефекті злиття ідей економіки замкнутого циклу та біоекономіки. Ці дві концепції досі розвивалися незалежно, але тепер потрібне їхнє об'єднання з метою посилення дії один одного.

13 лютого 2012 р. Європейська Комісія ухвалила стратегію «Інновації для сталого зростання: біоекономіка для Європи». За останні роки багато країн світу та Європи створили власні стратегії розвитку біоекономіки. У 2017 р. в Європейському Союзі розпочалася ревізія існуючої Стратегії з біоекономіки з метою розробки міркувань щодо її перспективного розвитку. Отже, біоекономіка замкнутого циклу має значний потенціал для прискорення розвитку всеєвропейського економічного, політичного та соціального проекту, необхідність якого стає дедалі гострішою. Це проект, в якому економічний добробут розподіляється більш рівномірно серед усіх громадян у межах відновлюваних ресурсів планети.

Перехід до парадигми біоекономіки замкнутого циклу передбачає довгострокову стратегію розриву взаємозалежності між економічним зростанням та деградацією навколишнього середовища.

Ця стратегія має бути соціально, економічно та екологічно збалансованою. Історія з біопаливом першого покоління на початку сучасності є важливим викликом.

Комісія Європейського Парламенту розробила програму «Європейська зелена угода» («The European Green Deal»). Це проєкт, який повністю трансформує кліматичну політику та економічну діяльність. Він передбачає, що до 2050 року Європейський Союз буде кліматично нейтральним. Це стосується переважно обмеженню викидів парникових газів, а також управлінням відходами та іншими аспектами щодо охорони довкілля. Програма також встановлює критерії стійкості та викидів парникових газів для біопалива, біорідин та палива з біомаси.

Наука та технології закладають основи епохи біоекономіки. Біопродукти, що з'явилися на ринку, можуть замінити матеріали, засновані на використанні викопних ресурсів, такі як: пластик, хімічні речовини, синтетичні тканини, цемент та багато іншого. Далі постає питання перенесення науково-технологічного успіху на рівень зміни економічної парадигми. Виникає питання як сприяти тому, щоб давно існуючі галузі, такі як: легка промисловість (текстильна), нафтохімічна, будівництво, виробництва пластмас та сільське господарство змогли приєднатися до процесу зміни парадигми та навіть очолити його, забезпечуючи сталий розвиток.

В доповіді Європейського інституту лісу (EFI) наводяться міркування щодо основних вимог з оновлення існуючих біоекономічних стратегій, пов'язаних з Цілями ООН у сфері сталого розвитку, Паризькою угодою та іншими нещодавніми ініціативами, у тому числі в галузі економіки замкнутого циклу. Доповідь включає стратегічні рекомендації, які слід враховувати при розробці нової європейської біоекономічної стратегії, що базується на принципах сталого розвитку.

У 2016 р. Цілі сталого розвитку та Паризька угода щодо клімату поставили глобальні всеосяжні соціальні завдання на майбутні десятиліття. Нині критичним є питання, як досягти поставлених цілей. Обов'язковою частиною вирішення цього питання має стати перехід до біоекономіки замкнутого циклу.

Відповідно до загальноприйнятих уявлень, до виконання цих амбітних завдань не підходить модель традиційної поведінки. Потрібна зміна політики, і навіть звичних методів виробництва та споживання. Ці глобальні угоди дають повноваження на перехід від існуючої економічної моделі до тієї, яка включатиме природний

капітал на шляху руху до соціального благополуччя. Важливим елементом цієї зміни є перехід до біоекономіки замкнутого циклу з посиленням використання відновлюваних невикопних ресурсів та продуктів із застосуванням екологічних та ресурсоефективних способів виробництва в рамках замкнутого циклу.

У доповіді аналізуються вимоги стратегії створення біоекономіки замкнутого циклу, зокрема у європейському контексті. Існуючі на сьогодні біоекономічні стратегії змогли продемонструвати необхідність розширення використання відновлюваної біомаси для заміщення викопних ресурсів та продуктів з метою створення більш сталого суспільства. Біоекономіка сприяє сталому розвитку економіки в цілому, в яке залучається безліч сфер промисловості та послуг, таких як виробництво одягу, житла, охорони здоров'я, харчування та транспорту. Крім того, у всьому світі вона стає центральним елементом розвитку міст як основа сталого життя та споживання, забезпечуючи надання багатьох послуг, починаючи від поставок харчування та питної води до рекреаційних послуг та кондиціонування міського середовища. Однак багато стратегій, наприклад, Стратегія та робочий план ЄС у галузі біоекономіки (2012), мають прогалини у визначенні галузі застосування та пріоритетів та потребують оновлень у зв'язку з останніми істотними змінами та новими ініціативами. Розробка довгострокової стратегії розвитку біоекономіки замкнутого циклу потребує включення ключових галузей та пов'язаної з ними політики до загальних узгоджених політичних рамок. Існує необхідність залучення біоекономіки до інших сфер економічного життя, а не розвитку її як окремого сектора, пов'язаного з інтересами в основному в сільському господарстві.

Зокрема, надзвичайно важливим є поєднання ідей біоекономіки та економіки замкнутого циклу. На відміну від того, коли ці сфери розвивалися окремо, їх спільний вплив стає сильнішим, а досягнення соціальних цілей – більш логічним.

Слід позначити такі пріоритетні елементи для трансформації біоекономіки замкнутого циклу з нишевої форми на повноцінну систему.

Ключові рекомендації для стратегії біоекономіки замкнутого циклу:

- створення науково обґрунтованої концепції біоекономіки замкнутого циклу;
- визначення пріоритетних стратегічних напрямів та ключових сприятливих умов;

- інвестиції у НДДКР, інновації та розвиток нових професійних навичок;

- інновації та розвиток ключових компетентностей;
- створення нормативно-правової бази;
- зміцнення можливостей щодо прийняття ризиків;
- розвиток загальних стандартів та норм.
- стимулювання послуг, заснованих на використанні біомаси.

Створення науково обґрунтованої концепції біоекономіки замкнутого циклу. Соціально-економічній стратегії потрібна концепція, яка б пояснювала її важливість. Необхідно продемонструвати, як вона може інтегрувати природні ресурси в економічну модель з метою розриву взаємозалежності економічного зростання та деградації довкілля для досягнення цілей сталого розвитку. Концепція біоекономіки замкнутого циклу має бути спрямована головним чином на високоурбанізовані райони, в яких проживає більшість громадян. Актуальність біоекономіки постійно зростає й у містах, а чи не лише для сільських регіонів, як традиційно сприймається. Концепція потрібна для довгострокового залучення суспільства на підтримку політики та практики біоекономіки замкнутого циклу.

Біоекономіка є парадигмою та інструментом досягнення цілей сталого розвитку [1].

Слід розробити політики для підтримки всіх складових сталого розвитку. Це також означає приділяти більшу увагу соціальним та екологічним аспектам, порівняно з тим, що є у нинішніх стратегіях у галузі біоекономіки. Слід пов'язувати безпосередньо біоекономіку замкнутого циклу з політикою в галузі клімату та охороною навколишнього середовища (наприклад, проблема збільшення обсягу пластикових відходів в океанах), а також із загрозами та стимулами, які вони вносять у розвиток біоекономіки замкнутого циклу. Слід максимізувати синергетичний ефект та мінімізувати компроміси між виробництвом біомаси та забезпеченням екосистемних послуг (продукти харчування, біорізноманіття, рекреація, вода тощо). Слід пам'ятати, що біоекономіка неможлива без біорізноманіття, оскільки біорізноманіття є ключовим елементом природного капіталу та основною умовою будь-яких біопродуктів та послуг. У сучасному суспільстві біоекономіка часто необхідна для підтримки біорізноманіття.

Визначення пріоритетних стратегічних напрямів та ключових сприятливих умов. Сюди входять заходи щодо підвищення розміру

виплат за викиди вуглецю в атмосферу (податки, ефективна система торгівлі квотами на викиди) та переходу до економічних систем з меншим використанням вуглецю (низько-вуглецевий шлях), де біоекономіка відіграватиме важливу роль. Важливим та терміновим є питання скасування субсидій споживачам та виробникам, які використовують викопні види палива, а також аналіз можливості перенесення податкового навантаження з трудових ресурсів на споживання природних ресурсів та енергії. Також необхідні політики й на галузевому рівні (наприклад, будівництва, виробництва хімічних речовин, пластику, текстилю, добрив тощо). Слід забезпечувати формування довгострокової політики, яка допомагає забезпечувати надходження великих інвестицій у ці галузі та їх сталий розвиток.

Інвестиції у НДДКР, інновації та розвиток нових професійних навичок. Біоекономіка замкнутого циклу все більшою мірою ґрунтуватиметься на нових, інноваційних, більш ресурсоефективних та самодостатніх процесах, продуктах та послугах. НДДКР необхідні для проривного розвитку, що вимагає злиття цифрових та біологічних технологій. Підтримка фундаментальних та прикладних наук та досліджень має величезну важливість, але вона має супроводжуватися стимулюванням бізнес-інновацій. Професійні навички відіграють важливу роль у розвитку пріоритетності біоекономіки. Ключовим фактором стане вдосконалення зв'язків між дослідниками, викладачами, вчителями, органами управління у промисловості та державному секторі. Необхідно розробляти та впроваджувати освітні програми з «Біоекономіки», оновлювати навчальні плани закладів вищої освіти, а також проводити міждисциплінарні дослідження в галузях знань соціальних та поведінкових наук й хімічної та біоінженерії. Розробка та провадження міжфакультетського співробітництва на прикладі освітньої програми «Біоекономіка» для розвитку унікальної інноваційної освітньої програми в Київському національному університеті технологій та дизайну обумовлено рядом причин. По-перше, біотехнології є одним з ключових напрямів інноваційного розвитку та модернізації багатьох галузей: легкої (текстильної) промисловості, сільського господарства, будівництва, енергетики та ін. Також у всьому світі набирає популярність концепція біоекономіки як економіки сталого розвитку. По-друге, біоекономіка розглядається як нова економічна парадигма, заснована на використанні біологічно відновлюємого ресурсу – біомаси, її переробці, технологіях замкнутого циклу, екологічності, підвищення наукоємності економіки.

Створення необхідної нормативно-правової бази. Це ключовий чинник прискорення переходу від економіки, що базується на використанні викопних ресурсів, до біоекономіки замкнутого циклу. Це вимагає координації всіх важливих інструментів реалізації політики, включаючи державні закупівлі, а також розвиток та планування інфраструктури з метою виконання вимог стратегії та створення сприятливого середовища. Наприклад, державні закупівлі в Європейському Союзі мають значний потенціал як інструмент реалізації політики, оскільки вони становлять 14% від ВВП ЄС. Істотну роль може грати управління державними закупівлями продукції та послуг відновлюваного характеру, вироблених з використанням біоресурсів що утворюють замкнуті ресурсні цикли. Ключовим завданням є чітке визначення ролі держави, яка забезпечує нормативну базу діяльності та бізнесу, зайнятого інвестиційною та комерційною діяльністю. Чим складніше економічне середовище, тим вища необхідність кооперації між ЄС, урядами країн-членів та бізнесом.

Зміцнення можливостей щодо прийняття ризиків. Нові інновації зазвичай мають високий рівень ризиків. Біоекономіці замкнутого циклу потрібні політика щодо зниження та розподілу ризиків, а також фінансові механізми високого ризику, такі як венчурне фінансування. Наприклад, у 2016 р. в ЄС було запущено програму загальноєвропейського фонду венчурного капіталу, яка могла б використовуватися для інвестування у біоекономіку замкнутого циклу. «Зелені» облігації можуть стати фінансовими інструментами для інвестування в біоекономіку замкнутого циклу. Так, венчурні фонди можуть інвестувати в біоекономіку через розміщення «Зелених» акцій. Державний сектор може надавати підтримку високоризикованим інвестиціям, особливо якщо є можливість їх значних позитивних побічних ефектів. Елементами цієї підтримки можуть стати, наприклад, витрати на НДДКР з метою зниження ризиків, пов'язаних з новими знаннями, або інвестиційне сприяння пілотним та демонстраційним проектам, стартапам та новим підприємствам. Таким чином, заходи в рамках такої політики повинні мати довгостроковий характер та стабільність законодавчої бази, щоб забезпечувати альтернативу продукції з копалин, у вигляді продукції біоекономіки замкнутого циклу, орієнтованої на всю галузь і ланцюжок доданої вартості.

Розвиток загальних стандартів та норм. Цей напрям важливий для розвитку нових продуктів та послуг біоекономіки замкнутого циклу. Широко відомий приклад успіху стандарту глобальної системи мобільного зв'язку (GSM), прийнятого в Європі 1987 р. Цей тип

стандарту сприятиме розвитку нових продуктів та послуг біоекономіки замкнутого циклу. Одним із прикладів служить дерев'яне домобудування, в якому відсутність єдиних стандартів та норм (наприклад, норми протипожежної безпеки) перешкоджає його широкомасштабному застосуванню у багатоповерхових будинках. Біосировина та вторинна сировина часто «неідентична» первинній сировині, й такі матеріали можуть вимагати інших критеріїв безпеки.

Стимулювання послуг, заснованих на використанні біомаси. Послуги, пов'язані з продуктами на основі біомаси, такі як нематеріальні права, обслуговування, конструювання, НДДКР, консалтинг, маркетинг, продаж та адміністрування, стануть важливішими з розвитком цифрових технологій та інформаційно-комукаційних технологій. Це для бізнес-можливостей, географічного розміщення різних елементів ланцюжка доданої вартості, вимог до кваліфікації, тощо. Крім того, природні ресурси забезпечують суспільство ключовими екосистемними послугами: культурні послуги (рекреація, екотуризм), регулюючі послуги (очищення повітря, боротьба з ерозією та зміною клімату) та послуги (питна вода, недеревні лісові продукти, такі як гриби та ягоди). У новій стратегії з біоекономіки замкнутого циклу слід приділити більше уваги створюваним ними можливостям, а також політиці та діям, необхідним для їх розвитку.

Використання можливостей лісового сектору. Існуюча стратегія ЄС з біоекономіки не містить достатнього розуміння можливого вкладу з боку лісового сектору. Ліси є найбільшими наземними відновлюваними ресурсами з набагато більшим потенціалом, ніж вважалося раніше. Найчастіше роль лісів та лісової галузі розглядається у вузькому традиційному сенсі: це лише деревина, целюлоза, папір й, можливо, енергія біопалива. Досвід ХХІ століття показав, що галузь переживає стрімкий розвиток та диверсифікацію, що сприяє розширенню її можливостей та значущості. Наприклад, ця галузь стрімко проникає в такі сфери як будівництво, виробництво текстилю, біопластику, хімічних речовин, «розумної» упаковки. У багатьох регіонах послуги, пов'язані з лісом, наприклад туризм, розвиваються з нішевого середовища на повноцінний бізнес-сектор [2].

Усі чинники забезпечують різноманіття та розширення можливостей розвитку біоекономіки замкнутого циклу.

Для майбутнього, в якому варто жити, потрібні інновації, які однаково враховують екологічні, економічні та соціальні проблеми. Саме тут на допомогу приходять дослідження в галузі біоекономіки.

Біоекономіка також розроблятимете соціально-економічні стратегії та концепції реалізації, щоб просувати подальші зміни до економіки, заснованої на біотехнологіях.

Джерела

1. Олешко А. А., Ольшанська О. В., Будякова О. Ю., Бебко С. В. Розвиток стійкої біоекономіки: досвід Європейського Союзу та можливості для України. Агросвіт. 2022. № 3. – С. 64-69.
2. Hetemäki L., Hanewinkel M., Muys B., Ollikainen M., Palahi M. and Trasobares A. 2017. Leading the way to a European circular bioeconomy strategy. From Science to Policy 5. European Forest Institute. 2017. – P. 52.

Малій Олена Григорівна

Кандидат економічних наук, доцент

Державний біотехнологічний університет

4.6. Фінансовий потенціал підприємства: сутність та підходи до оцінювання

Фінансовий потенціал – ключовий параметр, який визначає успішність роботи підприємства і чим вищий його рівень, тим більш потужним, конкурентоспроможним та інвестиційно привабливим є підприємство. Прийняття оперативних та стратегічних управлінських рішень в сучасних умовах вимагає чіткої оцінки поточної фінансової ситуації і фінансових можливостей підприємства на перспективу.

Питанням формування та методичного забезпечення оцінки фінансового потенціалу підприємств присвячено роботи провідних вітчизняних та закордонних дослідників Н. Богацької, І. Балабанова, В. Ковальова, О. Ковальчук, М. Крейніної, І. Зятковського, В. Івахненко, Л. Лахтіонової, Н. Левченка, Г. Партин, В. Привалова, В. Родіонової, О. Терещенка, І. Саух, П. Стецюка та інших [1-13]. Огляд публікацій відносно трактування сутності фінансового потенціалу дозволяє зробити висновок щодо відсутності одностайності в поглядах науковців, у літературі досить багато уваги приділяється термінологічному та класифікаційному аспектам проблеми, втім недостатньо розробленими є питання оцінювання та ідентифікування рівня фінансового потенціалу.

Метою дослідження є уточнення змісту категорії фінансовий потенціал, головних його складових, розробка теоретичних і практичних підходів до його оцінювання.

«Потенціал», у загальному розумінні розглядається як «засоби, запаси, джерела, які є в наявності й можуть бути мобілізовані для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення якого-небудь

завдання; можливості окремої особи, суспільства, держави в певній області» [8, 9].

Економічна енциклопедія визначає потенціал, як «наявні в економічного суб'єкта ресурси, їхню оптимальну структуру та вміння раціонально використати їх для досягнення поставленої мети» [3].

Більшість авторів сучасних публікацій сутність фінансового потенціалу розглядають як:

- сукупність фінансових ресурсів підприємства [1] та джерел фінансування господарської діяльності підприємства [2, 11];

- сукупність фінансових показників підприємства [8];
- характеристику ефективності функціонування підприємства [13] та механізм трансформації ресурсного і виробничого потенціалів у фінансові результати діяльності [5, 10];

- комплексну категорію, «яка визначається як сукупність фінансових можливостей розвитку підприємства, зумовлених наявністю достатнього обсягу фінансових ресурсів та ефективної системи управління фінансами, що спрямовані на досягнення стратегічної фінансової позиції підприємства в зовнішньому середовищі» [9].

Вказані підходи розглядають фінансовий потенціал з різних кутів зору – з точки зору наявності фінансових ресурсів, їх розміщення та ефективного використання, вдалого управління фінансами, фінансового стану, оціненого за фінансовими показниками, трансформації ресурсного і виробничого потенціалів у фінансові результати діяльності, тощо. Таким чином робиться ототожнення фінансового потенціалу із фінансовими ресурсами підприємства. А фінансові ресурси – нагромадження та доходи, які знаходяться в розпорядженні підприємства, створюються в процесі розподілу і перерозподілу виручки і прибутку, акумульовані в цільових джерелах або перетворені в матеріально-речову форму, або призначені для здійснення витрат [7]. Тобто за такими підходами, з позицій сукупних доходів або ресурсів, розмір фінансового потенціалу може бути визначений (розрахований) як абсолютна величина усіх ресурсів, створених або використаних підприємством. На наш погляд, такий підхід не забезпечує повної сутнісної характеристики поняття потенціалу.

Термін «потенціал» походить від латинського слова «potentia», що в перекладі означає «приховані можливості», а «потенційний» («poten-tialis») – це «такий, який може бути». Тому, ми вважаємо, фінансовий потенціал це, по-перше, сукупність усіх його фінансових ресурсів, а по-друге-це резерви його збільшення, тобто ототожнювати

фінансовий потенціал лише із наявними фінансовими ресурсами недостатнім.

Заслуговує на увагу твердження, що фінансовий потенціал включає також певні індикатори зміни ситуації на підприємстві [6].

Окрім того, фінансовий стан підприємства і перспективи його зміни, як відомо перебувають під впливом не тільки факторів фінансового характеру, але й багатьох інших, які не мають вартісної оцінки. В їх числі: можливі політичні і загальноекономічні зміни, зміни форм власності, професійна підготовка персоналу, схильність підприємства до діяльності в нових, високоризикових умовах діяльності тощо.

Тому, під фінансовим потенціалом, на наш погляд, слід розуміти сукупність поточних та перспективних можливостей підприємства, які визначаються наявністю і організацією використання фінансових ресурсів, згідно з поточними та стратегічними завданнями економічного розвитку підприємства.

Оцінювання існуючого фінансового потенціалу підприємства більшість науковців пропонують засновувати на аналізуванні показників ділової активності, рентабельності, ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, тощо [8, 11]. Однак, вказані методи по суті є оцінкою фінансового стану за даними його фінансової звітності, а баланс, будучи основною звітною і аналітичною формою, є історичним за своєю природою: він фіксує сформовані на момент його складання підсумки фінансово-господарських операцій. Погоджуючись з позицією П. Стецюка, такі методи визначають результати чи наслідки минулих подій [10]. Однак, методики фінансового аналізу орієнтовані як правило на проведення ретроспективного аналізу.

В сучасній економічній науці поряд з традиційним підходом до оцінки ефективності використання фінансових ресурсів окремі вітчизняні аналітики пропонують приділяти належну увагу оцінці майбутньої платоспроможності клієнта, а саме можливості підприємства генерувати потоки грошових коштів [10]. Таким чином оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів повинно включати фінансовий прогноз.

Також звернемо увагу на те, що зміни фінансових можливостей підприємства суттєво залежать від змін в економічному середовищі, тому необхідно враховувати вплив факторів, які чинять вплив на формування і використання фінансового потенціалу. Баланс відображає статус-кво в коштах і зобов'язаннях підприємства, але не

показує, в результаті чого склався такий стан. Відповіді на це запитання не можна відшукати тільки за даними балансу. Для цього необхідний більш глибокий аналіз, який базується, як на залученні додаткових джерел інформації, так і на осмисленні багатьох факторів, які не знаходять відображення в звітності (інфляція, НТП, фінансові проблеми суміжних підприємств).

На підтвердження, як приклад, наведемо зроблену нами оцінку фінансового потенціалу підприємства авіабудування Державного підприємства «Харківський машинобудівний завод «ФЕД» м. Харкова (ДП «ХМЗ «ФЕД»). ДП «ХМЗ «ФЕД» – це всесвітньо відомий бренд в аерокосмічній галузі який займає провідні позиції в Україні. Продукція його унікальна, відрізняється високою наукоємністю, застосовується на всіх видах літаків і вертольотів, що випускаються і експлуатуються більш ніж в 60 країнах світу.

ДП «ХМЗ «ФЕД», як і усі підприємства ДК Укроборонпром, відчуває недостатню підтримку з боку держави, а також дефіцит зовнішніх джерел.

Оцінивши стан майна, джерел його формування та ефективності використання в ДП «ХМЗ «ФЕД», можна зробити висновок, що в структурі свого капіталу протягом досліджуваного періоду підприємство має високу частку власних коштів, які за питомою вагою є значними, проте недостатніми для фінансування. Незважаючи на тенденцію погіршення останнім часом окремих показників (прибутковості, незалежності, ефективності використання ресурсів), керівництву ДП «ХМЗ «ФЕД» вдається утримувати ситуацію на належному рівні та контролювати стан фінансів. Як видно з прогнозних розрахунків, вірогідність банкрутства підприємства ДП «ХМЗ «ФЕД» дуже низька. Рівень платоспроможності дозволяє віднести підприємство до середньої групи «ризиків втрати платоспроможності». Незважаючи на певні коливання грошових потоків підприємство має тенденцію до відновлення платоспроможності та рентабельності.

Однак, на майбутні фінансові труднощі підприємства ДП «ХМЗ «ФЕД» та ймовірність того, що за певних умов ситуація може погіршитися, вказують такі негативні фактори: надмірне використання короткострокових позикових коштів як джерела фінансування довгострокових вкладень; використання у виробничому процесі устаткування з термінами експлуатації, що минули; значна залежність від зовнішнього ринку збуту продукції; значна залежність від зовнішніх постачальників покупних комплектуючих виробів, електронних систем

та матеріалів; дефіцит зовнішніх джерел фінансових ресурсів; незбалансована державна політика в частині розподілу чистого прибутку в інтересах реінвестування у виробництво та нові продукти; недостатня державна фінансова та правова підтримка розробників та виробників авіаційної продукції; політичний ризик, пов'язаний з підприємством в цілому та з його ключовими підрозділами.

Позитивними факторами впливу є: позитивний перспективний фінансовий прогноз – можливість підприємства ДП «ХМЗ «ФЕД» генерувати потоки грошових коштів; унікальність продукції та її висока наукоємність; експортна орієнтація підприємства; інноваційна активність, наявність інтелектуального капіталу; наявність державної підтримки.

Відтак, наведений приклад демонструє, що фінансовий потенціал підприємства визначається не лише поточним фінансовим становищем, а і його майбутніми можливостями, а також факторами, що можуть за певних обставин вплинути на погіршення (покращення) ситуації на підприємстві.

Оцінювати фінансовий потенціал вітчизняні дослідники пропонують за допомогою різних методів та прийомів фінансового аналізу.

Переважає підхід діагностування фінансового потенціалу підприємства шляхом застосування інтегральної моделі, яка має на меті розрахунок інтегрального показника, побудованого на чітко обумовленому механізмі математичних залежностей між обраними групами показників [5, 6, 12, 13]. Однак рейтингові методики засновані на показниках, розрахованих за даними звітності останнього звітного періоду, і не враховують динаміку цих показників за останні звітні періоди. Так значення показника може бути нижче нормативного, проте це значення може зростати протягом останніх років, що вказує тим самим на позитивну динаміку.

Інший підхід – діагностування фінансового потенціалу шляхом аналізу основних показників фінансового стану підприємства у динаміці та екстраполяції й прогнозу цієї динаміки на майбутнє [4, 9, 10]. Даний підхід заснований на аналізуванні темпів зростання показників. Такий підхід дозволяє здійснювати фінансовий прогноз. Однак даний підхід є недостатньо розробленим.

На наш погляд доцільно використовувати комбінований підхід до діагностики наявного та прогнозованого фінансового потенціалу підприємства, який поряд з оцінкою фінансових показників, їх

динаміки, екстраполяції їх значень на майбутнє, буде доповнений якісними факторами впливу та індикаторами зміни.

Таким чином, сутність фінансового потенціалу підприємства визначають не лише поточні, а й перспективні можливості підприємства, які визначаються наявністю і організацією використання фінансових ресурсів. Підходи до оцінювання мають включати, окрім оцінки фінансового стану за фінансовими показниками, прогностичні розрахунки та враховувати зовнішні і внутрішні фактори впливу, що дасть змогу отримати комплексну характеристику діяльності підприємства, його надійності, а також стане основою для розробки фінансової стратегії підприємства.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробці полікритеріальної моделі, яка включатиме статичні, динамічні показники та додаткові фактори впливу і дозволить визначити фінансову позицію підприємства та якість його фінансового потенціалу.

Джерела

1. Борнос В. Г. Аналіз теоретико-методологічних засад фінансового потенціалу. Вісник УАБС НБУ, 2012. – № 1 (32). – С. 22-26.
2. Дзюбенко О. М. Підходи до дефініції поняття «фінансовий потенціал» як об'єкту економічного аналізу. Вісник ЖДТУ, 2017. – № 4 (82). – С. 18-24.
3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3 / Редкол С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
4. Ковалев В. В. Фінансовий аналіз: управління капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. – Москва: Финансы и статистика, 1995. – 432 с.
5. Куліш Г. П., Чепка В. В., Фінансовий потенціал підприємства та його роль в умовах нестабільності економіки. Статистика України. 2017. – № 1. – С. 29-35.
6. Левченко Н. М. Фінансовий потенціал підприємства: сутність та підходи до діагностики. Інвестиції: практика та досвід. 2012. – № 2. – С. 114-117.
7. Малій О. Г. Фінансові ресурси підприємств та джерела їх формування: теоретичні аспекти. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2016. – № 2. – С. 71-74.
8. Партин Г. О., Задерешка Р. І., Граціян О. В. Формування фінансового потенціалу підприємства. Ефективна економіка. 2016. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2019.10>
9. Саух І. Фінансовий потенціал підприємства як об'єкт стратегічного аналізу. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2017. – С. 132-141.
10. Стецюк П. А. Стратегія і тактика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія. – Київ: ННЦ ІАЕ, 2009. – 370 с.
11. Фінансовий аналіз: навч. посібник / Г. В. Митрофанов, Г. О. Кравченко, Н. С. Барабаш та ін.; за ред. Г. В. Митрофанова. Київ: КНТЕУ, 2002. – 301 с.
12. Фінансовий аналіз: навч. посібник / І. О. Школьник, І. М. Боярко, О. В. Дейнека та ін.; за ред. І. О. Школьник. Київ: «Центр учбової літератури», 2016. – 368 с.
13. Фінансово-економічний аналіз: підручник / П. Ю. Буряк, М. В. Римар, М. Т. Бець та ін. за ред. П. Ю. Буряка, М. В. Римара. – Київ: ВД «Професіонал», 2004. – 528 с.

Бовш Людмила Андріївна

Кандидат економічних наук, доцент

Державний торговельно-економічний університет

Расулова Алла Миколаївна

Кандидат економічних наук, доцент

Державний торговельно-економічний університет

4.7. Вплив війни на туристичний бренд України

Філософія туристичного брендингу сьогодні проходить значні трансформації під впливом глобальних потрясінь та змін стратегічних пріоритетів економіки. Нові маркери та ідентифікатори туристичних атракцій, що проглядаються через призму війни в Україні, формують актуальні атрибути бренду, які у доповненій реальності ми пропонуємо до розгляду.

Для багатьох країн світу у міжнародному розподілі праці туризм є спеціалізацією, або виступає впливовим агентом економіки. Тому туристичний брендинг репрезентується частиною національної стратегії розвитку, зокрема і в Україні [1]. Відповідно й наукова увага навколо цієї проблематики перманентно активна.

Ставлячи за мету ідентифікувати чинники формування туристичного бренду та визначення впливу війни на нього, сформулюємо відчутні завдання:

- 1) операционувати назрілу у часі дефініцію «туристичний бренд»;
- 2) сформувати аплікацію атрибутів туристичного бренду України;
- 3) створити дорожню карту відновлення туристичної привабливості України після війни.

Наукова література розглядає поняття туристичного бренду країни з різних точок зору:

- 1) ідентифікація бренду з іміджем [10];
- 2) комплекс цінностей, які відображають унікальні атрибути місцевості та тієї спільноти, що тут мешкає, які стали широко відомими і набули популярності серед споживачів [9];
- 3) сукупність якісних ознак туристичного образу та туристичного іміджу держави, що усвідомлюються через іміджеву атрибутику: логотип, слоган, дизайн, символи тощо [8];

4) сукупність емоційних і раціональних уявлень, що є результатом зіставлення усіх ознак країни, власного досвіду й чуток, що впливають на створення певного її образу [12].

Декомпозиція по ключовим характеристикам розглянутих трактувань та конотація з опором на реалії війни в Україні дозволяють визначати *туристичний бренд як комплекс іміджевих атрибутів територій та національних цінностей спільноти, які забезпечують клієнтоорієнтовану атракцію та безпеку.*

Щодо іміджевих атрибутів туристичного бренду – сукупності елементів комунікації, за допомогою яких споживач дізнається, запам'ятовує і сприймає бренд [2] варто виділити наступні:

- назва країни як національна ідентичність;
- сенсорно-емотивні компоненти: слоган, логотип, прапор, гімн, герб, відео- та аудіо ідентифікатори, національні символи тощо;
- персоналії (культурно-історичні, соціально-політичні, медійні тощо);
- туристично-рекреаційний потенціал (діловий, пізнавальний, рекреаційний, оздоровчий і медичний туризм тощо);
- інтелектуально-технічний та інноваційний потенціали;
- інформаційна та фізична безпека туриста;
- компласнс-контроль над підтримкою репутації бізнес-агентів та країни в цілому тощо.

Якість позиціонування туристичного бренду проявляється також у дотриманні економічної та цифрової гігієни з комунікаторами туристичного бренду, де ініціаторами партисипації виступають різні стейкхолдери [11]: місцеві мешканці, зацікавлені в тому, щоб користуватися якісним середовищем; громадські діячі, що займають проактивну позицію в суспільножитті; бізнес; представники політичних; професіонали у певних сферах; місцеві адміністрації; волонтери; військові-захисники; мігранти з України. Всі вони демонструють світові українські традиції, менталітет, національну свідомість і філософію, формуючи сучасний сторітейлінг українського національного бренду, в тому числі й туристичного. Таким чином, створюється нова партисипаційна стратегія [15] розвитку туристичного бренду, спрямована на взаємодію з національними суб'єктами для створення нового і спільного образу України.

Сторітейлінг актуалізованого туристичного бренду України у сучасних умовах будується на критичних руйнуваннях матеріально-технічної складової туристичного потенціалу, спричиненого військовим вторгненням Росії. Війна внесла значні корективи,

змусило тотально переглянути плани та цілі на майбутнє як суспільства, так і стратегії розвитку національної туристичної системи. Звичайно, ситуація в країні вплинула і на її імідж, і на її бренд. Зважаючи на складні обставини та невизначеність таймфрейму військової агресії питання з просування бренду України є апіорно складним.

Почати варто з того, як змінилось позиціонування України в світі. За даними статистики у 2020 році лише 12% опитаних європейців асоціювали нашу країну з війною [14], а зараз, на жаль, цей відсоток гіпотетично зростає. Але разом з ним росте і підтримка світової спільноти: люди провідних країн світу виходили на мирні мітинги в підтримку України з перших днів війни [6]. В великих містах Європи і Америки можна зустріти банери, які показують захоплення українським народом. Наприклад, біля входу в метро Нью-Йорку розмістили пост: «Я думав, я знаю, що таке хоробрість, а потім я побачив Україну» [3]. Синьо-жовтий прапор проектували на найвідоміші культурні, природні та архітектурні об'єкти світу: від Ніагарського водоспаду до Сіднейського оперного театру, від Ейфелевої вежі до Емпайр Стейт Білдинг. Український прапор можна зустріти в вікнах багатоквартирних будинків європейських столиць, приватних будинків Америки, на флагштоках острівних країн. Президент України В. Зеленський постійно звертається до народів та урядів країн Європи та Азії, розповідаючи їм про Україну, нашу історію і те, що відбувається зараз, а також закликає до дій. Стратегічно для розвитку бренду це дає можливість національної ідентифікації України та сепарацію від індиферентності до Росії світовою спільнотою. Україну почали усвідомлювати як окрему незалежну націю з власною мовою, культурою й історією, власними принципами та непохитними пріоритетами.

Цифровізація суспільства створила передумови до ведення активної боротьби на інформаційному фронті – українські селебріті, інфлюєнсери та відомі люди звертаються до своїх прихильників і фоловерів з усього світу за підтримкою, дають коментарі світовим ЗМІ та демонструють у своїх соціальних мережах результати національного супротиву й наслідки агресії Росії. Іноземні лідери думок та актори, такі як Міла Куніс та Ештон Кучер, Ілон Маск, Бенедикт Камбербетч, Емілія Кларк, Сара Джесіка Паркер, Мадонна, Дженніфер Еністон та багато інших, підтримали Україну, а також закликали жертвувати гроші на благодійність. Всесвітньо відомі виконавці, гурти та музиканти присвячують свої виступи Україні.

Таким чином, вони не лише допомагають Україні, але й розповідають про неї, популяризують її.

Як зазначено вище, вагомим атрибутом бренду є економічна складова, що виражається рівнем розвитку потенціалів та репутаційним капіталом країни та її бізнес-агентів. Ці аспекти є важливими для формування перспектив відновлення туристичного потенціалу за рахунок інвестицій та, звичайно, отриманих від Росії репарацій. Уже зараз, коли Україна все ще у стані війни, країни та приватні особи готові інвестувати в відбудову і розвиток країни. До прикладу, влада Греції готова відбудуватипологовий будинок у Маріуполі, а Італія – драматичний театр; Уряд Німеччини і Дортмундський клуб можуть допомогти відновити футбольний стадіон у Чернігові; архітектор Н. Фостер готовий доєднатися до відновлення Харкова [5]. Зараз в Україні є унікальна можливість збудувати себе наново з урахуванням найсучасніших інноваційних технологій.

Чи не найважливіша зміна, яка відбулася в нашій країні – це подача заявки до вступу в Європейський союз, що дає Україні шанс і можливість розраховувати на підтримку: буде створена окрема агенція, яка координуватиме програму реконструкції, будуть надходити іноземні інвестиції та гранти, кошти з фондів. Це все буде неоціненною підтримкою з боку Європи і неодмінно допоможе відбудувати Україну швидко та зробити її туристично привабливою.

Сьогодні зміни відбуваються і в менталітеті українців – переосмислення цінностей та національних пріоритетів. І саме цесприятиме туристичному брендингу країни як вільної, сильної, сучасної та унікальної території. Просування бренду країни у стані війни, на перший погляд, – це «чорний» піар, але з іншого боку – спосіб інформування про Україну. Після перемоги багато мандрівників захочуть на власні очі побачити незламну і вільну країну в центрі Європи – оновлений ідентифікатор туристичної атракції. Сьогодні додатково це можна зробити за допомогою цифрових інструментів партисипації: платформа Map Me Haru (інтерактивна карта України, на якій користувачі можуть відмічати місця, які викликають в них певні нейровідчуття – візуальні, звукові, фізичні тощо) формує цінність місць, які будуть доступні по закінченню війни [4].

Отже, не зважаючи на всі жахи війни, все горе і невимовний біль, який зараз відчувають українці, в нас є шанс. Шанс побудувати нову країну, нові будівлі, нове мислення і сформувані нарешті Український бренд. Поки важко уявити, який саме він буде, але вже зараз можна сказати, що Україна – це країна вільних людей,

амбасадор сміливості та незнищеної культурної спадщини. Ми відбудуємо країну і будемо радо приймати туристів і ділитися з ними не лише мальовничими місцинами, а й неймовірними історіями незламності духу.

Джерела

1. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 05 березня 2019 року N 346. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року у 2019 році. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ME190300>
2. Diia.gov.ua. Брендсловник. URL: <https://business.diia.gov.ua/handbook/marketing/brend-slovnik>
3. LeMonade. Brave Ukraine: у світі розгорнули масштабну кампанію про сміливість українців. URL: <https://lemonade.style/brave-ukraine-u-sviti-rozgormuli-masshtabnu-kampaniju-pro-smilivist-ukrainciv/>
4. Urban Curators. Map Me Happy. URL: <https://mapmehappy.com/ua/>
5. Бекер Т., Айхенгрін Б., Городніченко Ю., Гурієв С., Джонсон С., Милованов Т., Рогофф К., Ведер ді Майро В. (2022). Нарис про відбудову України. Centre for Economic Policy Research. URL: https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf
6. Bbc.com. Як світ протестує проти війни в Україні у фото URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60730413>
7. Вілкул О. (2013). Концепція туристичного бренда України. Україна Бізнес Ревю. URL: <http://www.vilkul.ua/oleksandr-vilkul/zmi/kontsepsiya-turistichnogo-brendu-ukrayini>
8. Гаврилюк А. М. (2013). Державний маркетинг створення та промоції туристичного бренда України. Державне управління: удосконалення та розвиток № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=672>
9. Ільїна О. В., Бояр Л. П., Ткачук Т. В. (2017). Туристичний бренд як інструмент підвищення іміджу і туристичних можливостей України. Науковий вісник ХДУ Серія Географічні науки. – №7 (2017). URL: <https://gj.journal.kspu.edu/index.php/gj/article/view/64>
10. Музиченко-Козловська О. (2017). Туристичний брендинг: сутність, складові та переваги. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – №797. – С.396-402. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/muzychenko2.htm
11. Панченко О. (2020). Культура партисипації. URL: <https://uaculture.org/texts/kultura-partysypacziji/>
12. Телетов О. С., Зарубіна В. В., Тімашова О. Є. (2014). Дослідження та перспективи розвитку туристичного бренда України. Маркетинг і менеджмент інновацій, №1. – С. 27-42. URL: <http://nmi.fem.sumdu.edu.ua/>
13. Туристичний бренд України: концепція, месенджі, графіка URL: <http://wikicitynomica.org/future/turistichniy-brend-ukraini-kontsepsiya.html>
14. Укрінформ. Громадяни Франції, Німеччини, Польщі та Італії за п'ять років стали значно менше асоціювати Україну з війною та Росією URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3138472-evropejci-stali-znacno-mense-asociuvati-ukrainu-z-vijnou-ta-rosieiu.html>
15. Чичасова Н. (2020). Партисипація: три прикладивзаємодії. URL: <https://artarsenal.in.ua/things/partysypatsiya-try-pryklady-vzayemodiji/>

Viktoriya Kulyk
Doctor of Economics, Professor,
Affiliate professor
University of South Bohemia

4.8. Financial instruments as a tool to support the economy: Ukrainian and international experience

The military aggression of the Russian Federation into the territory of independent Ukraine, which began on 24 February 2022, has caused many negative economic consequences for all economic actors. The Government of Ukraine is doing its utmost to mitigate the negative economic consequences for businesses and citizens of Ukraine. The laws adopted by

the Ukrainian government under martial law are aimed at stabilizing the Ukrainian economy and supporting the population affected by the Russian military actions on the territory of Ukraine.

A large part of the steps taken by the Ukrainian government relates to finance. The effective management of the state in wartime conditions has been made possible, among other things, by international financial support. It should be noted that 95% of the aid Ukraine receives from other states and international organizations is given on a repayment basis.

As of 10 April 2022, the World Bank predicts that Ukraine's economy will contract by 45.1% in 2022 due to a full-scale Russian invasion. Also, the World Bank predicts that the number of poor people in Ukraine will almost quadruple as a result of the war. The share of poor people in 2022 could reach 70%, up from 18% recorded in 2021 [5].

The World Bank predicts that in 2022 almost 20% of Ukrainians will have to live on less than \$5.5 a day (the international poverty line for upper-middle-income countries), compared with only 1.8% before the war. Another 59% of the Ukrainian population will be at risk of poverty. The World Bank predicts that Ukraine's economy will shrink by 45.1% in 2022 because of Russia's full-scale invasion.

A significant post-war support package will be needed to overcome poverty in Ukraine. Otherwise, even by 2025, the figure will be above 60%. As of April 2022, financial support from the World Bank allows Ukraine to carry out basic functions, including paying medical salaries, pensions, and social assistance. The World Bank was created in 1944 to help Europe recover from World War II. The World Bank is preparing to help Ukraine recover from the war. As of early April 2022, the World Bank's aid to Ukraine amounted to 312m euros.

The IMF has increased emergency financing for aid to Ukraine to \$1.5bn and launched a special account for further funding. The amount includes a \$1bn payment to the International Development Association, which provides long-term interest-free development loans to the poorest countries. Together with international partners, the IMF is preparing for a major reconstruction effort. Immediate priorities for peace are to end the war in Ukraine, confront the pandemic and tackle inflation and debt.

In March 2022 the European Investment Bank allocated 668 million euros to the Government of Ukraine for emergency liquidity support. Also, the European Investment Bank announced a €4 billion funding program for 2022 and 2023 to help EU countries host refugees from Ukraine fleeing the Russian invasion.

According to the UN, as of 8 April 2022, 4,441,663 Ukrainian citizens had fled abroad to escape the Russian invasion. Most of them (over 2.5 million) left for Poland. More than 678,000 more have left for Romania. Many refugees are also in Hungary (413,000), Moldova (406,000), the Russian Federation (389,000), and Slovakia (310,000) [4].

A new European Investment Bank program is earmarked to finance the development of key social infrastructure for the delivery of public services to refugees, including accommodation, schools, hospitals, and kindergartens. Financial support will be complemented by advisory support to help local authorities in EU member states with free technical assistance to quickly assess local needs, plan, prioritize and prepare appropriate investments [3].

Ukraine has received financial assistance from the EU and individual states:

- 1) macro-financial assistance from the EU (EUR 600 million);
- 2) grant aid from Italy (110 million euros);
- 3) loan agreement with Canada (CAD 500 mln on preferential terms; loan repayment period of 10 years);
- 4) A loan from the French Development Agency (EUR 300 million; the loan has a fixed interest rate of 1.04 percent per annum for 15 years, with a grace period of five years from the signing of the loan agreement).

External support from the international community helps Ukraine maintain relative stability under martial law. But the effective functioning of the state is possible if the business operates within the country.

According to the World Bank's Q1 2022 report, more than half of Ukraine's businesses are closed, while those still open operate at a much lower capacity. The closure of shipping on the Black Sea has cut about 90% of the country's grain exports and half of its total exports. The war has made economic activity impossible in large parts of the country and disrupted agricultural planting and harvesting. Future economic growth has been damaged, not least due to the outflow of Ukrainian refugees to other countries.

As of 11 April 2022, the total damage to the Ukrainian economy due to the war ranges from \$564 billion to \$600 billion. In 47 days of Russian aggression in Ukraine, at least 23,000 kilometers of roads and 37,000 square meters of housing have been damaged, destroyed, or seized. 277 bridges and bridge crossings, 10 military airfields, eight airports, and two ports have been damaged.

In the first month of the war, total direct losses of SMEs are estimated at \$85 billion. In addition, 21.6% of SMEs stopped working

altogether. A third of their staff has been laid off and another third put on leave.

Ukrainian SMEs have laid off about 1.2m employees (33%) and put 34% of their staff on leave since the war started. Of the remaining 42% work on reduced wages.

21.6% of SMEs have stopped working completely. Another 34.3% have stopped work almost completely.

22.9% of businesses have increased their workload in recent weeks, indicating a gradual recovery in business activity.

18.2% of businesses have relocated, with another 3.4% in the process of relocation. The geography of relocation is predominantly within Ukraine. But 12% of businesses have fully or partially relocated their business activity outside Ukraine.

Microbusinesses expect turnover in 2022 of 71.8% compared to 2021. Small businesses expect a turnover of 61.7% in 2022 compared to 2021. The medium business expects a turnover in 2022 of 47.3% compared to 2021.

The best expectations are in the IT sector, food trade, health care, professional services, machine-building, and wholesale trade.

The Ukrainian government, with the participation of Ukrainian banks, offers support to businesses through a system of concessional loans.

The Ministry of Finance of Ukraine will allocate UAH 2.3 billion for preferential loans for entrepreneurs in the agricultural sector under the program "Affordable loans 5-7-9%". This will substantially simplify the conditions for lending to entrepreneurs, in particular the possibility of obtaining concessional loans at 0% per annum with a guarantee from the Ukrainian government of 80% [1].

PrivatBank offers loans for businesses on the following terms. Loans of up to UAH 2m for legal entities and up to UAH 1m for entrepreneurs are provided. The money will be given out for the term of up to 3 years with the state compensating the interest under the program 5-7-9%: 1) up to 0% during the martial law period and one month after it ends; 2) up to 5% after the mentioned period (the standard one-time fee is 1% of the loan amount).

UAH 2bn will be allocated for the new business-loan program. No additional collateral, except the personal guarantee of business owners, will be required from clients. The loans will be used to support: 1) exporters and businesses/entrepreneurs who work in food distribution; 2) producers of consumer goods, their retail and wholesale trade; 3) providing transportation services as well as medical, household, and tourism services.

Oschadbank will lend to customers who have to relocate their businesses without changing their type of activity from regions where active hostilities are taking place to safe regions of Ukraine.

The loan will be available not only to regular but also to new customers of Oschadbank. To participate in the program the company must have at least 2 years of business experience.

The participants of the program can expect:

- loans for replenishment of current assets for up to 36 months and investment needs for up to 60 months;

- 0% interest rate for a client when attracting financing under the state program "Affordable credits 5-7-9%";

- reimbursement of up to 50% of the loan amount under the state guarantee program on a portfolio basis;

- possibility to attract up to UAH 60 mln;

- Oschadbank also considers other types of collateral.

Ukraine's Ministry of Digital Transformation is actively supporting businesses by continuing to help businesses get back to work faster to boost the country's economy and provide jobs.

Ukraine's Ministry of Digital Transformation has launched a platform to help move businesses out of the hot spots and continue their operations in a safer place [2].

This platform is for:

- 1) businesses that have applied for relocation;

- 2) companies wishing to assist businesses with relocation;

- 3) Representatives of the Ministry of Economy, military administrations, companies that help with applications, logistics, relocation process, finding new production facilities and relocating workers, etc.

Both businesses in need of relocation and companies willing to provide premises or other assets for this purpose can apply.

The platform was launched by Prozorro.Sales on the initiative of the Ministry of Economy, as well as with the support of the Ministry of Finance and Dia.Biznesa. Also, the Cabinet of Ministers instructed the State Property Fund (SPF) to prepare proposals to simplify the procedure for leasing municipal and state property and optimize the relocation of companies.

Actions of the Ukrainian government aimed at supporting the financial sector of the Ukrainian economy were carried out in the following directions.

1. The fixation of the exchange rate at the start of the war and the introduction of capital restrictions have significantly reduced the pressure on the foreign exchange market. Given the expected limited revenues in the

second quarter of 2022, further support from international donors is increasingly important.

2. The level of international reserves of the NBU remains at an acceptable level, but the export potential is significantly limited, in particular, due to logistical problems. Energy prices, especially natural gas, have risen rapidly. The war has also led to a worsening of global growth forecasts and a reduction in global trade.

3. The liquidity of the banking sector is high – customer funds in all currencies have increased by UAH 41 billion since the outbreak of hostilities.

4. The National Bank continues to implement anti-crisis measures to support banks under martial law. In particular, banks have been allowed "credit holidays" and non-inclusion of overdue loans in credit risk assessment, as well as restructuring of loans to debtors affected by Russia's aggression.

5. To preserve financial stability, emission financing of the state budget by the National Bank should be further minimized. Increased budget expenditures should be allocated primarily to the priority areas of national defense and social protection, while at the same time the provision of tax exemptions should be exceptional rather than across-the-board.

Sources

1. Ministry of Finance of Ukraine. URL: <https://minfin.com.ua/>
2. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. URL: <https://thedigital.gov.ua/>
3. The European Union. URL: https://european-union.europa.eu/index_en
4. The United Nations. URL: <https://www.un.org/en/>
5. The World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/home>

Natalia Vdovenko

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Larisa Gorjana

Doctor of Philosophy, Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor

President International Academy of Culture of Safety, Ecology and Health

Roman Dmytryshyn

*Vice president International Academy
of Culture of Safety Ecology and Health,
Leader of the Student Self-Government Council «Nadiya»,
President of SZSh № 297,*

*Full member of KPNZ «Kyivska Mala Academy of Sciences of Student
Youth», Department of Philosophy and Social Sciences, Kyiv, Ukraine*

**4.9. Ensuring competitiveness and development of self-government
through mechanisms of management of health and sustainable
education**

The dehumanization of the principles of coexistence of people in society, the ambivalence of cultural priorities, have different effects on public health. There is a violation of the management mechanisms of the public health system, which currently operate quite inconsistently and require optimization of existing resources and significant strengthening of the procedural side of public administration, significantly changing both theoretical and methodological principles of these markets in the context of competitiveness and development. municipality. Thus, one of the most problematic places is the study of aspects of a comprehensive assessment of the value approach to understanding human and social health, identifying trends and prospects of psychological and pedagogical mechanisms of health, which should focus not only sick but also relatively healthy man. Therefore, an important component of the study is a set of theoretical, methodological and practical issues of effective improvement of methodological approaches to the application of management mechanisms for creating a healthy educational space [1]. Another important issue in solving the problems of managing the creation of a health-preserving educational space is the improvement of the tools of the public health system, indices and indicators for quantitative and qualitative assessment of the process. Therefore, the study of different approaches to creating a healthy educational space and development opportunities is becoming important.

The purpose of the study is to substantiate the application of mechanisms and tools for managing the creation of health-preserving educational space to ensure competitiveness and development of self-government through the formation and improvement of tools for public health. State psychological and pedagogical mechanisms of education management are important for the socio-economic development of society, providing people with relevant knowledge and skills that form health-oriented, health-creative and health-preserving competencies to improve the lives of all actors in education, in particular managers, teachers, students, pupils and their parents, other employees of the industry. The first part of the Constitution of Ukraine states: "Everyone has the right to proper, safe and healthy working conditions, to a salary not lower than that prescribed by law". Article 43 emphasizes that everyone has the right to a safe and healthy environment and to compensation for violations of this right to harm. Article 50 of the Constitution of Ukraine states that everyone is guaranteed the right to free access to information on the state of the environment, the quality of food and household items, as well as the right to disseminate it. Such information cannot be classified by anyone [2]. Article 26 of the Law of Ukraine "On Education" states that ensuring safe and harmless conditions for education, work and upbringing in educational institutions is entrusted to their owner or to the body authorized by him, the head of the institution or educational institution.

However, the calculation of competitiveness indicators due to the use of tools for managers of different national verticals is determined not only by its professionalism, level of qualification, but also depends on experience, skills, their professionally significant qualities, including responsibility for their own continuous professional development, ability to perceive new, creative development, innovative research and discoveries, as well as competence mobility. In order to "assess the competitiveness of individual countries by ensuring an understanding of the impact of their productivity, health and prosperity" [6], one should take into account the indicator calculated annually by the World Economic Forum – the Global Competitiveness Index. The index consists of 113 indicators, which are grouped into 12 indicators, grouped into three groups of sub-indices: basic requirements; efficiency amplifiers; factors of innovation and improvement. The set of two-thirds variables consists of a global survey of 1,300 business leaders from different countries and industries to cover a wide range of factors influencing the business climate in the countries studied, and one-third from publicly available sources, including statistics and research carried out on a regular basis by international organizations. The choice of

these variables is determined by theoretical and empirical research, and no factor alone can ensure the competitiveness of the economy.

For a more detailed study of various aspects of the state mechanisms of health care activities of the education system of Ukraine, it should also be considered as a multifaceted system that operates on the basis of vertical and horizontal state verticals. Scientific substantiation of the peculiarities of the functioning of the education system in the territorial aspect is necessary for the appropriate reproduction of the diversity of socio-economic, natural, cultural conditions of the communities of Ukraine.

It is obvious that the essence of the state mechanisms of introduction of health-preserving technologies in the educational space for the purpose of preservation of health of children and youth, able-bodied adult population is actualized; awareness of pedagogical, scientific and pedagogical workers of the responsibility for maintaining health as a public value. Some authors substantiate health technologies as an analysis of ideas about the concept of "health technologies" in the education system shows the need to separate health education technologies from hygienic, medical and rehabilitation contexts, and improve the pedagogical content of this concept [4, P. 12].

Undoubtedly, an important part of the management process is the final assessment of its effectiveness. The effectiveness of public administration is one of the necessary conditions for the successful functioning of the public administration system to achieve competitiveness, taking into account the elements of influence on the development of self-government [1]. Against the background of the quantitative exponential expansion of the educational system, the increase in the number of educational institutions, the problems of educational development have sharpened. Among the urgent problems are the health aspect of the relative reduction of the quality and relevance of education, its compliance with modern requirements, reducing the application of public administration mechanisms to create a healthy educational space [1]. It should also be noted that the training of education managers is rather weak in accordance with these mechanisms to meet the needs of education; social situation in connection with the COVID-19 pandemic, the tuberculosis epidemic, measles, primary disease and there is a tendency to reduce the incidence of the population of Ukraine.

The search for improvement of both tools and mechanisms of mobility of public education management, the optimal distribution of powers between different verticals of government is the subject of constant attention of the government. Thus, the above requires mobility in improving

the mechanisms of public administration of education, which remains quite relevant, especially in conditions of extraordinary challenges for Ukraine. The need to preserve human capital in the midst of the deep contradictions of social development and the global economic crisis poses a challenge to governments to ensure the development of young people as a healthy and educated part of society. For example, the Madrid Conference of European Ministers of Health (1981) recognized education as a priority for maintaining and promoting public health. According to the Ottawa Charter (WHO, 1986), which governs the world community, education on health and healthy living is an integral part of policies designed to reduce the impact of social, economic and environmental inequalities. Education in modern conditions is recognized as one of the most important factors in promoting the health and health of young people, along with community development, policy, legislation [4]. This indicates the need to resolve the contradiction between the task set before the educational sector of Ukraine to create a health-preserving space, taking into account the effective international and domestic historical experience gained in this field. Thus, the identified level of the problem, its scientific and social significance are now becoming particularly significant.

We propose another paradigm of psychological and pedagogical mechanisms of public administration, in particular education, in a transitional society. As a constructive view, the concept occupies a place between the second and third paradigms. This emphasizes the priority of joint action of the first person and subordinates. The driving factor of this paradigm of development of such management system is balanced state mechanisms, when the interests of all its subjects and substructures are taken into account. This approach involves abandoning the outdated administrative-command alliance, and requires consideration of the nature of the appropriate self-organization of the subject and object of management. At the same time, the target functions of management structures and objects of management are combined through the processes of dialogic adaptation, which are carried out as a result of regulation, mutual adaptation of these functions in the course of polylogical accompanying educational monitoring [4. P. 64-72; 6]. It is education that determines the competitiveness of the state for the long term. In the near future, the most successful in the labor market will be professionals who know how to learn throughout life, think critically, set goals and achieve them, work in a team, communicate in a multicultural environment and have other modern skills. Nowadays, a specialist who is able to quickly and effectively navigate in a professional environment that is constantly

transforming, making qualified decisions, adapting to new conditions and circumstances is becoming popular. These are the leading factors of successful professional self-realization of the individual, taking into account the basic principles of self-government.

Thus, the health approach is part of the overall development process, including the implementation of new management mechanisms in education and society are the leading tools of the organizational mechanism and the impact of health factors in all parts of the education system to create health educational space and achieving competitiveness, taking into account the elements of influence on the development of self-government.

Sources

1. Семенець-Орлова І. Державне управління освітніми змінами в Україні: теоретичні засади. К.: ЮСТОН. 2018. – 420 с.
2. Конституція України. Офіційний вісник України. 2010. № 72/1. – С. 15.
3. Співак М. В. Державна політика здоров'язбереження: світовий досвід і Україна: [монографія]. – К.: Логос. 2016. – 536 с.
4. Горяня Л. Здоров'язбережувальний контент формування професійного іміджу педагогічних працівників у вітчизняному освітньому просторі. Професійний успіх у контексті сталого розвитку: освіта, економіка, екологія: [Колективна монографія]. Чабаненко Ю. А., 2018. – 286 с.
5. Вдовенко Н. М., Варшавська Н. Г., Павленко М. М. Забезпечення конкурентоспроможності галузей АПК в умовах євроінтеграції. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2018. Вип. 284. – С. 204-211.
6. Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020>
7. Вдовенко Н. М., Маргасова В. Г., Шарило Ю. Є. Михальчишина Л. Г., Конкурентоспроможність рибного господарства та аквакультури як складова ефективності національної економіки. Біоекономіка і аграрний бізнес. 2019. Вип. 1. – С. 204-211.
8. Коваль Л. Здоров'язберігаюча організація навчально-виховного процесу як пріоритет нового педагогічного мислення майбутнього вчителя початкової школи. Луцьк: ВППО. 2018. – 124 с.

Глєбова Наталія Володимирівна

Кандидат економічних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Ковальова Вікторія Іванівна

Кандидат економічних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

4.10. Теоретичні аспекти організаційно-економічного забезпечення інноваційного розвитку

У сучасних умовах забезпечення конкурентоспроможності будь-якої організації, поліпшення іміджу бізнесу, захоплення нових ринків і збільшення грошового потоку можливо тільки шляхом створення необхідних умов для подальшого розвитку через створення,

впровадження та розповсюдження технічних, технологічних і організаційних інновацій.

Можливо зазначити, що теоретико-методологічні питання, механізми інноваційного розвитку розкриті в роботах В. Б. Авер'янова, Н. В. Бондарчук, О. І. Васильєва, В. Є. Воротіна, М. В. Гамана, О. І. Дацій, М. І. Долішній, Я. Ф. Жовнірчик, С. М. Кваша, Ю. В. Ковбасюк, А. Б. Кондрашихіна, Н. Р. Нижник, М. Є. Рогози, В. Д. Бакуменко, В. М. Вакуленко, В. І. Шарій та інших.

Здебільшого організації досягають конкурентної переваги за рахунок інновацій, до складу яких відносяться: нові технології, нові способи маркетингу, виробництва або доставки й поліпшення відповідних послуг; нові потреби замовників, або ті, що змінюються; поява нового сегмента галузі; зміни в собівартості продукції або поява нових компонентів; зміна в параметрах державного регулювання, таких як нові стандарти, з більш жорсткими вимогами до вимог охорони навколишнього середовища для нових галузей промисловості.

Інноваційна діяльність – це практичне використання інновацій та науково-інтелектуального потенціалу в масовому виробництві з метою отримання нового продукту, який задовольняє споживчий попит в конкурентоспроможних продуктів і послуг [1]. В свою чергу, інновації є результатом інноваційної діяльності.

Загальна мета інноваційної діяльності будь-якої організації – виживання і розвиток компанії шляхом випуску нових або поліпшених продуктів і удосконалити методи виробництва, постачання і збуту.

Цілі інновацій з точки зору організації їх внутрішніх потреб – підвищення ефективності виробництва шляхом оновлення всієї виробничі системи, підвищити конкурентні переваги, засновані на науково-технічному, науковому, інтелектуальному і економічному потенціалу.

Отже, інновації – поліпшення, що забезпечує економію коштів, які створюють умови для збільшення прибутку або зниження ціни і створюють більший споживчий попит.

Інноваційна діяльність зосереджена на результатах наукових досліджень і експериментальних розробках, щоб отримати прибуток на основі розширення і оновлення номенклатури виробів (товарів і послуг) і поліпшити її якість, поліпшити свої технології виробництва і організація виробництва.

Важливою характеристикою цієї діяльності є інноваційна активність – цілеспрямована підтримка високої сприйнятливості

персоналу підприємства до нововведень за допомогою цільових структур і методів інноваційного менеджменту. Сама інноваційна діяльність характеризується високими темпами розвитку інновацій, їх дифузії, тим самим поглиблення і розширення структурних змін в економіці, збільшення розміру ринку і задоволення існуючих і виникаючих потреб.

Абсолютна новинка характеризується відсутністю аналогів даного нововведення. Відносна новинка – нововведення, яке вже використовується іншими компаніями, але в перший раз проводиться на підприємстві. Приватна новизна пункту включає в себе оновлення продукту (процес) або модифікацію.

Період часу від ідеї до впровадження інновацій має назву життєвого циклу інновації [2]. Життєвий цикл інновацій охоплює чотири послідовних взаємопов'язаних етапи: фундаментальні дослідження, прикладні та експериментальні розробки, дослідне виробництво і комерціалізація інновацій.

Інноваційна діяльність організації представляється у вигляді інноваційного процесу, що об'єднує процес створення нововведення і його реалізацію.

Ефективність інноваційної діяльності підприємства визначається в першу чергу наявністю добре функціонуючої системи інвестицій, кредитування, оподаткування, дій щодо інновацій в галузі наукових досліджень.

Інноваційна компанія – це компанія, яка інтегрує продукт або інноваційний процес, незалежно від того, хто був автором інновації – співробітники організації або зовнішні агенти (зовнішні власники, банки, федеральні і місцеві органи влади, науково-дослідних організацій і постачальників технологій та ін. підприємств) [3].

До основних видів інноваційного підприємництва за критерієм пріоритетного об'єкта інновацій – продукт, процес, сфера належать:

1) інновація продукції – процес оновлення ринкового потенціалу підприємства, що сприяє збільшенню обсягу прибутку, розширенню частки на ринку, збереженню та розширенню клієнтури, зміцненню незалежного становища, підвищенню репутації;

2) інновація технологій – процес оновлення:

- виробничих технологій відповідно до завдань інноваційного процесу, спрямованого на підвищення продуктивності праці і економію енергії, сировини та інших ресурсів, що дає можливість збільшити обсяг прибутку;

- управлінських технологій з метою забезпечення організаційно-економічних умов ефективної інноваційної діяльності;

- ринкових технологій, орієнтованих на ефективний продаж інноваційної продукції, поширення нововведень, їх довгострокову прибутковість;

3) соціальні інновації, застосування яких розширює можливості на ринку інтелектуальних ресурсів, насамперед трудових, мобілізує працівників на творчу працю, зміцнює довіру до соціальних зобов'язань перед працівниками і суспільством.

Важливо підкреслити, що зазначені види інноваційного підприємництва тісно взаємопов'язані: інновація продукції базується на новітніх технологіях та соціальних інноваціях, оскільки потребує оновлення всіх сфер життєдіяльності. Інновація виробничих технологій вимагає соціальних інновацій, бо передбачає новий рівень продуктивності праці та має за мету виробництво інноваційної продукції.

Формування і реалізація ефективної стратегії щодо впровадження інновацій є необхідною умовою життєздатності та комерційного успіху. Важливою складовою такої стратегії і одним з ключових чинників підтримки конкурентоспроможності компанії в умовах глобалізації та інтернаціоналізації вважається рівень її інноваційності та технологічності. Це потужний важіль, який допомагає подолати рецесію, забезпечити реструктуризацію і наситити ринок різними продуктами.

Фактори, що впливають на розвиток інноваційної діяльності організацій (визначено згідно до [4]):

1) Фактори, що перешкоджають інноваційної діяльності:

- економічні та технологічні. Відсутність фінансування інноваційних проєктів, слабкість матеріальної та науково-технологічної бази, відсутність резервних потужностей, домінування інтересів поточного виробництва;

- соціально-психологічні та культурні. Опір змінам, які можуть викликати такі ефекти, як зміна статусу співробітників, необхідність знайти нову роботу, новий реструктуризація роботи, реорганізація створеного способу життя і поведінкові порушення традиції, страх невизначеності, страх покарання за невиконання;

- політичні та правові. Обмеження, що накладаються антимонопольним законодавством, податками, зносом, патентно-ліцензійними законами;

- організаційно-управлінські. Організаційна структура нової компанії в надмірній централізації, авторитарний стиль управління, переважання вертикальних потоків інформації, відомча ізоляція, жорсткість в плануванні, зосередження уваги на існуючих ринках, труднощі узгодження інтересів учасників інноваційного процесу.

2) Фактори, що сприяють інноваційної діяльності:

- економічні та технологічні. Надання фінансових, матеріально-технічних ресурсів; передові технології, необхідні для економічної і науково-технічної інфраструктури;

- соціально-психологічні та культурні. Моральне заохочення інноваційного процесу, суспільне визнання, забезпечення можливості для самовизволення творчості, створюючи сприятливий психологічний клімат на робочому місці;

- політичні та правові. Законодавчі заходи (особливо пільги) для заохочення інноваційної діяльності, державна підтримка інновацій;

- організаційно-управлінські. Гнучкість організаційної структури, демократичний стиль управління, переважання горизонтального потоку інформації, самопланування виправних припущень, децентралізації, автономія цільових груп.

Конкретні цілі організації визначаються інноваціями в ресурсних можливостях організації. Ресурси мають потенційний вплив на ступінь інноваційності, повне охоплення соціально-економічних проблем, порядок їх вирішення і остаточні результати.

Інноваційна діяльність та інноваційний процес за своїм змістом дещо різняться.

Інноваційна діяльність – це сукупність інноваційних процесів, а інноваційний процес, в свою чергу, це процес якісної зміни (модернізації) існуючих продуктів, методів, підходів, принципів або створення якісно нового продукту, методу, підходу, принципу у всіх сферах діяльності людини, що базується на використанні нових знань. Інноваційний процес створення (модернізації) певного продукту, методу підходу, принципу починається з моменту зародження ідеї й закінчується введенням новації в практичну діяльність, що й породжує інновацію.

Інноваційний процес охоплює всі стадії створення новинки: від ідеї до конкретного продукту, технології або послуги, які використовуються у господарській практиці; всі етапи життєвого циклу інновації, включаючи її дифузю (лат. *diffusio* – проникнення) у нові умови чи місця застосування. Під час інноваційного процесу не тільки створюються очікувані інноваційні продукти, а й можуть

виникати супроводжувальні інновації, які є побічним результатом креативної (творчої) інноваційної діяльності на певному її етапі.

Інноваційний процес можна розглядати як комплекс послідовних дій, унаслідок яких новація розвивається від ідеї до конкретного продукту і поширюється під час практичного використання [5].

У п'ятому поколінні моделей інноваційного процесу особлива увага приділяється використанню електронних інструментів – інформаційних і комунікаційних технологій (ICT – Information and Communication Technologies), для зміцнення внутрішніх і зовнішніх зв'язків підприємства; зв'язків між різними підрозділами підприємства, міжфірмових зв'язків та зв'язків з іншими установами.

Ефективність інноваційного процесу визначається лише після впровадження інновації, коли з'ясовується, у якій мірі вона задовольняє потреби ринку. Важливе значення при цьому має інструмент моделювання.

Спрощено модель інноваційного процесу можна подати як кілька послідовних етапів: наука → техніка → виробництво.

Вони охоплюють такі види діяльності:

1) ініціація (походить від лат. initiation – викликати, починати) – це діяльність, яка полягає у виборі цілі інновації, постановці задач, пошуку основної ідеї інновації, її техніко – економічному обґрунтуванні і в матеріалізації ідеї, тобто у перетворенні ідеї в річ або товар (майно, документ майнового права, договір);

2) фундаментальні дослідження (ФД);

3) прикладні дослідження (ПД);

4) дослідно-конструкторські розробки (ДКР);

5) дослідно-експериментальні розробки (ДЕР);

6) дослідна база наук (ДБН); в організаційно-економічна робота (ОЕР);

7) промислове виробництво нових товарів (ПВНТ), масове виробництво.

Це призводить до дискретності інноваційного циклу, коли окремі результати не знаходять довгий час свого застосування на наступних стадіях.

1 етап – наука. На цьому етапі розробляють теоретичні основи певної проблеми. Охоплює стадії фундаментальних і прикладних досліджень.

Фундаментальні дослідження спрямовані на вивчення теоретичних засад процесів чи явищ. Результатом фундаментальних

досліджень можуть бути відкриття. Відкриття – науковий результат, що вносить радикальні зміни в існуючі знання, розкриває досі не відомі закономірності, властивості та явища матеріального світу, істотно впливає на науково-технічний прогрес (НТП) і розвиток цивілізації, слугує джерелом винаходів [6].

Винахід – результат науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), що відображає принципово новий механізм, який може стати основою появи значної частини інновацій та інноваційних процесів і суттєво вплинути на розвиток НТП.

Фундаментальні відкриття і винаходи характеризуються, великим проміжком часу від формулювання гіпотези до практичного застосування винаходу.

2 етап – техніка (втілюють теоретичні конструкції явищ і процесів у матеріальну оболонку). Охоплює стадії дослідно- та проектно-конструкторських робіт, які спрямовані на розроблення, проектування, виготовлення та випробовування дослідних зразків нової техніки, технології чи нового продукту. Визначають технічні характеристики нової продукції, розробляють інженерно-технічну документацію на неї, створюють дослідні зразки, розпочинають експериментальне виробництво.

3 етап – виробництво (комерціалізація нововведення). Це етап впровадження у виробництво нового продукту, розроблення програми маркетингу і просування новинки на ринок. Інвестиції на цьому етапі теж ризиковані, але їх повністю бере на себе суб'єкт господарювання, акумулюючи для цього кошти у спеціальних фондах і використовуючи позичковий капітал (банківські кредити).

Комерціалізації нововведення є завершальним в інноваційному процесі. Однак новий продукт не завжди залишається власністю підприємства, яке його створило. Право на виготовлення нового продукту можуть отримати й інші підприємства, придбавши відповідну ліцензію (лат. licentia – право).

Інноваційний розвиток характеризується акцентуванням на принципово нові прогресивні технології, переходом до випуску високотехнологічної продукції, сучасні організаційні і управлінські рішення в інноваційній діяльності, що стосується як мікро-, так і макроекономічних процесів розвитку – створення технопарків, технополісів, проведення політики ресурсозбереження, інтелектуалізації всієї виробничої діяльності, софтизації та сервізації економіки.

Швидкі темпи модернізації життя людей сприяють зростанню вимог до якості товарів та послуг. Відповідно, суспільство, стає більш відкритим та сприйнятливим до інновацій як засобу досягнення необхідного розмаїття. Характерною ознакою нової моделі економічного зростання є широкий розвиток венчурного підприємництва, залучення ризикового капіталу до фінансування інноваційного бізнесу. Форми і мотиви такого залучення можуть бути абсолютно різними: від спонсорської допомоги до спільної участі в прибутках через викуп акцій або внески до статутного фонду.

Поширенням є також створення цільових фондів науково-інноваційного розвитку.

В Україні створено значну законодавчу базу стосовно регламентації інноваційного розвитку – закони «Про наукову та науково-технічну діяльність» [7], «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [8], «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» [9], «Про інноваційну діяльність» [10].

Основними передумовами інноваційного розвитку в Україні є: зміна концептуальних засад, що визначають в теперішній час роль і практичні функції держави в ринковій економіці; структурна перебудова економіки, в першу чергу, промисловості; подолання кризової економічної нерівності населення; відновлення довіри населення до держави і влади.

Відповідно до цих умов повинна змінитися і роль держави. Без негайного вирішення цієї проблеми неможливо досягти будь-яких успіхів на шляху прогресу. Ці зміни полягають у наступному:

1) Україна, як в минулому Японія, Південна Корея, Китай та інші країни, які продемонстрували успішне зростання своїх економік, має відмовитись від слідування доктрині неоліберального ринку, особливо її ортодоксальній моделі, використання якої консервує і навіть посилює роль України як сировинного придатку до розвинутих країн та постачальника за кордон дешевої робочої сили і жорстко гальмує інноваційний розвиток країни [11].

2) Україна як держава має стати ефективним господарем не тільки для тієї частини власності, що формально визначається як державна, а й у відношенні до раціонального використання всіх ресурсів і всього національного багатства. За таких умов держава зможе ефективно впливати на розвиток економіки, забезпечувати і захищати інтереси кожного громадянина і суспільства в цілому.

3) держава має всебічно підтримувати розбудову економіки на ринкових принципах, взявши при цьому на себе головну відповідальність за всеохоплююче загальне регулювання та стратегічне планування економічного розвитку і безпосередньо підтримку інноваційного процесу.

4) держава має забезпечувати розвиток інтелектуального потенціалу нації. Через надання вітчизняній економіці і підприємству реальної переваги в глобальній економіці і конкуренції, включення в державну політику фактору інноваційного розвитку, продукування інтелектуального потенціалу, створення і використання нових знань, технологій, інформації як джерел економічного піднесення, соціального і духовного розвитку, залучаючи до інноваційного процесу все населення.

5) загальна політика держави має бути системною, інноваційно спрямованою, здатною забезпечити проведення узгоджених політичних, економічних, соціальних, технологічних та інших змін.

Лише за таких умов трансформації ролі держави можливе перетворення України в сучасне інноваційне суспільство. Слід зазначити, що за останні роки урядом було прийнято багато постанов та рішень, державних програм, спрямованих на підвищення інноваційної результативності підприємств, але більшість з них не вдалося реалізувати в повному обсязі [12].

Доцільно виокремити екзогенні та ендогенні чинники, які сприяють інноваційному розвитку підприємств.

Екзогенні чинники: розвиток конкуренції наукоємних товарів, збереження науково-технічного потенціалу та державна підтримка інноваційної діяльності, міжнародна науково-технічна корпорація, розвиток інноваційної інфраструктури, законодавчі заходи, що заохочують інноваційну діяльність, забезпечують охорону об'єктів інтелектуальної власності.

Ендогенні чинники: сприятливість до змін, нововведень, суспільне визнання, можливість самореалізації, збереження науково-технічного потенціалу, розвиток умов творчої праці, матеріальні стимули.

Серед стримуючих чинників інноваційного розвитку підприємств вагомим місцем посідає недостатня кількість та різноманітність джерел фінансування, серед яких головним джерелом фінансування інноваційної діяльності підприємств України є кошти самих підприємств. Це не дає змогу суб'єктам господарювання реалізувати ефективну інноваційну

політику, тому важливим завданням є пошук та залучення фінансових ресурсів в інноваційний сектор.

Основні викликами, які формують довгострокові зовнішні і внутрішні передумови перспективного інноваційного розвитку економіки і суспільства України, є: глобалізація і неолібералізація; сталий економічний розвиток; технологічний прогрес; демографічні зміни, зниження якості трудових ресурсів та посилення міграції населення.

Основними передумовами інноваційного розвитку України є: зміна концептуальних засад, що визначають роль і функції держави в умовах ринкової економіки; структурна перебудова економіки України; подолання кризової економічної нерівності населення; відновлення довіри населення до держави і влади.

Основними стратегічними пріоритетами інноваційного розвитку в Україні є: адаптація національної інноваційної системи до умов глобалізації та підвищення її конкурентоспроможності; переорієнтація системи продукування інновацій на ринковий попит; вдосконалення кадрового забезпечення інноваційної сфери, створення привабливих умов для творців інновацій; освіта і підготовка кадрів; розвиток кадрового потенціалу науки; реформування організаційно-функціональної побудови науки, розвиток інноваційних структур; інфраструктура інноваційного розвитку; системний підхід в управлінні інноваційним розвитком, інформатизація суспільства.

Таким чином формування і побудова механізму інноваційного розвитку країни (регіону) можливо спільними зусиллями держави, підприємницьких структур і наукового середовища, а також суспільства в цілому.

Інноваційний розвиток передбачає ефективне використання інноваційного потенціалу, реальних інноваційних можливостей, їх подальше вдосконалення і використання в діяльності господарюючого суб'єкта задля формування, виявлення та забезпечення максимального задоволення потреб і запитів споживачів, активне впровадження і просування на ринок продуктивних інновацій найбільш ефективним способом для створення конкурентних переваг у мінливому зовнішньому середовищі.

Джерела

1. Воронков Д. К., Погорелов Ю. С. Розвиток підприємства: управління змінами та інновації: монографія. – Х.: Адва, 2009. – 435 с.
2. Василенко В. О., Шматько В. Г. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. – К.: ЦУЛ, Фенікс, 2015. – 440 с.
3. Микитюк П. П. Інноваційний менеджмент. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 295 с.

4. Дудар Т. Г., Мельниченко В. В. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. – Тернопіль: Економічна думка, 2009. – 254 с.
5. Ілляшенко С. М. Інноваційний розвиток: маркетинг і менеджмент знань: монографія. – Суми: ТОВ «Діса плюс», 2016. – 192 с.
6. Шевченко Л. С. Стратегічний інноваційний менеджмент: навч. посіб. – Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2019. – 155 с.
7. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України (редакція від 06.04.22 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.
8. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: Закон України (редакція 16.10.20 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text>.
9. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України (редакція від 05.12.12 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text>.
10. Про інноваційну діяльність: Закон України (редакція 12.04.22 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.
11. Організація та управління інноваційною діяльністю: підруч. / за ред. проф. П. Г. Перерви. – Х.: НПУ «ХПУ», 2008. – 1025 с.
12. Денисенко А. П., Гречан М. В. Провайдинг інновацій: підруч. – К.: Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 448 с.

Денисенко Микола Павлович

Доктор економічних наук, професор

Київський національний університет технологій та дизайну

Бреус Світлана Василівна

Доктор економічних наук, професор

Київський національний університет технологій та дизайну

4.11. Інновації – основа розвитку економіки України

В умовах російсько-української війни питання дослідження ролі інновацій, які є основою розвитку економіки держави, а також їх значення набувають особливої актуальності, що обумовлене значною мірою тим, що інновація як процес чи продукт може стати однією з головних статей доходу підприємств, зокрема туристичних, у післявоєнний період. Інноваційні процеси справляють значний вплив на соціально-економічний процес розвитку суспільства та всі сфери економіки, зокрема й туристичну.

Слід зазначити що, інноваційна діяльність туристичних підприємств, на відміну, від підприємств інших видів діяльності, має свої особливості та специфіку. Інновації у туристичній сфері визначають як системні заходи, що мають якісну новизну та призводять до позитивних зрушень, які забезпечують стійке функціонування та розвиток галузі та підприємств [1, с. 113-114].

Загалом науковцями опрацьовано широкий вибір інструментарію інноваційного розвитку туристичних підприємств за кожним із видів, напрямів інноваційної діяльності підприємств туристичної сфери. Так, основними напрямками, видами інновацій у

туризмі, що найбільш повно та детально визначені і досліджені у наукових працях та знайшли свою практичну реалізацію в діяльності підприємств туристичної сфери, є продуктові, технологічні, маркетингові, організаційно-управлінські, сервісні та логістичні інновації [2, с. 147-155].

Закон України «Про інноваційну діяльність» [3] визначає інновації як «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери».

Інноваційний процес – комплексний процес створення, поширення та використання нового практичного засобу (нововведення) для нової або для поліпшення задоволення уже відомої потреби людей; водночас це процес пов'язаних із запровадженням нововведення змін у тому соціальному й речовому середовищі, де здійснюється його життєвий цикл [4, с. 47].

На сьогодні туризм для України є важливим чинником соціально-економічного розвитку як у середині держави, так і в зовнішньоекономічній діяльності.

Основними принципами інновацій в туризмі є:

1. Принцип науковості. Полягає в використанні наукових знань і методів для реалізації інновацій, які відповідають потребам туристів.

2. Принцип системності. Стратегія інноваційного розвитку туристичної галузі країни повинна враховувати фактори і умови необхідні для задоволення потреб людини у відпочинку, ресурсні можливості регіону (економічні, фінансові, кадрові та ін.), соціальний вплив на суспільство, фактори зовнішнього середовища.

3. Принцип відповідності інновацій потребам туристів.

4. Принцип позитивного результату полягає в запобіганні нерозумного, непродуманого створення і впровадження нововведень, які несуть небезпеку як для туриста, так і для біосфери та суспільства загалом.

5. Принцип іманентності інвестиційним процесам. Для проведення необхідних досліджень, розробки та матеріалізації інновацій використовуються інвестиційні ресурси, ефективність яких визначається ступенем важливості та масштабності нововведення. Після закінчення комерційної реалізації засоби повертаються інвестору і в подальшому знову можуть бути інвестовані в інноваційний процес.

6. Відповідність інноваційної діяльності та її результатів рівню розвитку суспільства. Нововведення, які для певного суспільства не відповідають конкретному етапу розвитку не можуть принести користь та бути в попиті.

7. Принцип зв'язності. Інноваційний процес закінчується появою на ринку товару, який на певному етапі свого життєвого циклу повинен викликати потребу (стимулювати ідею) створення наступної інновації та забезпечити фінансову підтримку цього процесу.

8. Принцип безпеки. Будь-яка інновація повинна гарантувати безпеку людині та оточуючому середовищу. Організація процесу передбачає вірогідність нанесення шкоди та заходи по усуненню негативних впливів [5, с. 30].

Проте, ситуація, що склалась в туристичному господарстві України практично неконкурентоспроможна на світовому ринку: слабка матеріально-технічна база, яка потребує реконструкції або нового будівництва привабливих для туристів об'єктів, низький рівень сервісу, відсутність необхідної індустрії розваг, поганий стан пам'яток історії та культури, екологічні проблеми тощо. Така ситуація була характерна для туристичної сфери України в довоєнний період, а у результаті значних руйнацій всієї інфраструктури держави, завданих Росією у результаті воєнної агресії, зазначені проблеми суттєво загострюються.

Пожавлення розвитку туризму України та подолання негативних тенденцій можливе у після воєнний період шляхом впровадження інновацій. Активізація використання інноваційного чинника призведе до створення конкурентоспроможної туристичної індустрії країни.

Значний вплив на інноваційні процеси в туризмі здійснюють різноманітні чинники, такі як [5, с. 31]:

- нові напрями розвитку науки і техніки, поява нових технологій;
- економічна і політична ситуація в країнах світу;
- нововведення міжнародних організацій, правила економічних взаємовідносин, нові форми співпраці, рішення, прийняті міжнародними та регіональними туристичними організаціями, нові знання про туристичні ресурси в різних куточках світу;
- державні закони та правові акти, які визначають економічні і політичні принципи функціонування туристичних підприємств, розробка державних концепцій розвитку туризму, прийняття нових нормативно-правових актів по соціально-економічним питанням;

- зміна ситуації на ринку туристичних послуг: поява нових туристичних маршрутів, невідповідність запропонованих послуг потребам туристів, зміна структури попиту, поява нових вимог до якості туристичного продукту зі сторони споживача;

- впровадження інновацій в діяльність виробничих підприємств, які тісно пов'язані з туристичним бізнесом (транспортні компанії, готелі, оздоровчі заклади, засоби зв'язку тощо);

- прагнення туристичних компаній закріпитись на ринку, боротьба за виживання;

- неочікувані події: екологічні та техногенні катастрофи, терористичні акти, війни тощо.

Загалом на рівень впровадження інновацій у туристичній сфері має значний вплив соціально-економічний стан в країні, політична ситуація, національне законодавство, міжурядові та міжнародні угоди й що особливо актуально в сучасних умовах – російсько-українська війна.

В туристичній індустрії інноваційна діяльність розвивається за трьома основними напрямками [5, с. 31]:

1. Впровадження інновацій (організаційні інновації), які пов'язані з розвитком підприємництва і туристичного бізнесу в системі та структурі управління, в тому числі реорганізацією, поглинанням конкуруючих суб'єктів на основі нової техніки та передових технологій, кадрової політики (оновлення та заміна кадрового складу, система підвищення кваліфікації, перепідготовка та стимулювання працівників), раціональної економічної та фінансової діяльності (впровадження нових форм обліку та звітності);

2. Маркетингові інновації, які дозволяють задовольнити потреби цільових споживачів, або привабити нових клієнтів;

3. Періодичні інновації (продуктові інновації), які спрямовані на зміну споживчих якостей туристичного продукту, його позиціонування на ринку.

На сьогодні найважливішою характеристикою інновації є її новизна, яка сприяє:

- розширенню кола потенційних споживачів (туристів);

- зміні потреб споживача та розширенню функціональності турпродукту (спрямування не лише на туристів, а й на місцеве населення).

До інновацій в туризмі слід відносити перш за все ті нововведення, які супроводжуються: відновленням і розвитком духовних та фізичних сил туристів; якісно новими змінами

турпродукту; підвищенням ефективності функціонування інфраструктури туризму; підвищенням ефективності управління стійким функціонуванням і розвитком туристичної сфери в країні; підвищенням ефективності процесів формування, позиціонування та споживання туристичних послуг; прогресивними змінами факторів виробництва (наприклад, скорочення терміну транспортування за рахунок впровадження нових швидкісних видів транспорту, покращення умов праці працівників туріндустрії, впровадження нових прогресивних методів (механізмів) перетворення факторів виробництва в послуги тощо); підвищенням іміджу і конкурентоздатності підприємств туріндустрії [5, с. 30].

Загалом інноваційна діяльність у сфері туризму спрямована на створення нового або зміну існуючого продукту, на вдосконалення транспортних, готельних та інших послуг, освоєння нових ринків, впровадження передових інформаційних та телекомунікаційних технологій і сучасних форм організаційно-управлінської діяльності.

Туристичний бізнес належить до мережевого сектору економіки, що визначає основу діяльності туристичних підприємств як усунення розривів між постачальниками та споживачами через формування туристичного продукту. Діяльність туристичних підприємств є сервісноорієнтованою, направленою на матеріалізацію продуктів і послуг підприємств-партнерів та усунення розбіжностей у їхньому сприйнятті споживачами. У порівнянні з суміжними галузями туризм і туристичні підприємства є середньо інноваційно активними, транспорт – низько інноваційно активним, а готельно-ресторанна справа – високо інноваційно активною. Визначають такий жорсткий поділ, зокрема, структура матеріальної бази та здатність до використання інформаційних технологій [6].

У структурі економіки сучасної України роль туризму зростає щорічно. Це пов'язане з тим, що сучасний туризм як соціально-економічне явище:

- входить до низки провідних галузей світового господарського комплексу (він займає друге місце за економічними показниками після нафтопереробної галузі, а за кількістю робочих місць міцно утримує першу позицію: близько 20 млн чол. на нашій планеті працюють у туристичних організаціях);

- за своєю сутністю є індустрією, сферою зайнятості, що сприяє створенню нових робочих місць;

- продукт туристичної галузі присутній на ринку як послуга, що не накопичується і не транспортується (на частку туризму припадає

близько 10% всіх витрат споживачів);

- деколи лідер в освоєнні нових регіонів (наразі кожне шосте нове робоче місце в світі створено туристичними організаціями та сферою гостинності, а це приблизно 3 млн робочих місць);

- механізм перерозподілу національного доходу на користь тих країн, які спеціалізуються на туризмі;

- один з основних каталізаторів зростання економіки низки країн (зокрема Південна Корея, Таїланд);

- характеризується досить високим рівнем ефективності і швидкою окупністю інвестицій (близько 10% всіх світових інвестицій припадає на туристичну галузь);

- мультиплікатор зростання національного доходу, зайнятості, розвитку місцевої інфраструктури та підвищення рівня життя місцевого населення (для деяких країн дохід від туризму становить від 70 до 100%);

- ефективний засіб охорони природи та культурної спадщини, оскільки основою ресурсної бази є саме ці елементи;

- сумісний майже з усіма видами діяльності людини й сферами економіки, оскільки саме їх диференціація та дискретність сприяють створенню різниці потенціалів рекреаційного середовища [7].

На базі доходів від туристичної галузі побудовано добробут деяких високорозвинених країн, наприклад Швейцарії, Австрії, Франції. Крім того, міжнародний туризм є одним із джерел валютних надходжень як для багатьох розвинених, так і для країн, що розвиваються. Зокрема, питома вага доходу від іноземного туризму в сумі надходжень від експорту товарів і послуг становить: Іспанія – 18,3%, Австрія – 11,8%, Греція – 33,6%, Португалія – 14,9%, Кіпр – 53%. У більшості країн, що розвиваються, 10-15% доходів від експорту товарів і послуг припадає на частку іноземного туризму (в Індії, Єгипті, Перу, Парагваї, Коста-Ріці) [8].

Туризм є одним із каталізаторів розвитку країни. Сучасні глобалізаційні процеси значно вплинули на розвиток туристичної діяльності, зокрема впровадження інновацій в підприємницькій діяльності сприяє посиленню конкурентної боротьби як на державній, так і на міжнародній арені [9, с. 35-36].

Враховуючи специфічність туристичного продукту, як товару та особливість виробництва туристичних послуг слід зважити на [10]:

- недостатньо виражену схильність туристичного продукту до структурних інноваційних змін;

- низький рівень наукоємності у процесах обслуговування;

- суттєву складову незмінних цінностей у складі турпродукту, таких як: кроскультурні особливості гостинності та доброзичливості у прийомі й обслуговуванні іноземних туристів; унікальний історичний, культурний спадок, що є джерелом туристичної атрактивності; етичність та самосвідомість у використанні туристичних ресурсів, гармонійний розвиток туристичних дестинацій тощо;

- подекуди низький рівень продуктивності праці працівників, задіяних в туристичному обслуговуванні, що інколи має соціальний ефект, аніж матеріальний.

Попри це, аналізування туристичного ринку свідчить про масштабність використання підприємствами новітніх інформаційних технологій: мобільний Інтернет; електронні каталоги з пропозиціями відпочинку; оп-1іpe-бронювання; соціальні інформаційні мережі; зручні платіжні системи [9, с. 35-36].

У світовій практиці у туристичній сфері широко використовуються інновації, спрямовані на підвищення якості отриманого сервісу, забезпечення потреби у комфортному відпочинку. Популяризуються інновації на транспорті (літак з прозорим корпусом), в готельному бізнесі (готель та комплекси на намивних островах), впровадженняенерго- та ресурсозберігаючих технологій, що здатні подовжити життєвий цикл туристичного продукту або знизити вартість послуг [11].

З огляду на ситуацію, що склалася в Україні протягом останніх років [12-15], коли відбулась анексія Росією АР Крим, бойові дії на сході України у результаті російської військової агресії проти України, як наслідок, спостерігалось нарощування негативних тенденцій в економіці держави загалом та туристичній сфері зокрема, і як результат, подорожчали тури, попит на подорожі в Європу впав на 20-30%й кількість потенційних клієнтів постійно зменшувалась. У результаті рентабельність вітчизняного тур-бізнесу стала вкрай невисокою – 2-5%. Наразі зазначені негативні тенденції в умовах російсько-української війни посилюються та призводять до погіршення соціально-економічної ситуації в країні в цілому й у туристичній сфері зокрема. Зважаючи на війну Росії проти України, для покращення діяльності туристичного сектору в післявоєнний період доцільним вбачається використання інновацій в діяльності туристичних підприємств задля: забезпечення власної конкурентоспроможності, покращення інвестиційного клімату в країні та забезпечення економічного зростання держави на інноваційних засадах.

Таким чином, слід зазначити, що на сьогодні не існує сумнівів щодо необхідності переходу України на інноваційну модель економічного розвитку, оскільки практика доводить, що саме інноваційні зрушення на сучасному етапі розвитку країни здатні не тільки забезпечити високі показники економічного росту, але й вирішити певні екологічні та соціальні проблеми, забезпечити конкурентоспроможність національної економіки та підвищити економічний потенціал України. Реалізація зазначеного сприятиме підвищенню рівня інноваційного розвитку економіки, забезпеченню висхідного тренду економічного зростання, й підвищенню економічної безпеки держави загалом та можлива за умови урахування українських реалій [12-15]. Досягнення саме таких суттєвих результатів можливе за умови об'єднання зусиль усіх зацікавлених сторін, зокрема держави та суспільства.

Джерела

1. Власова Н. Смирнова В., Семененко Н. Інноваційна діяльність у туристичному бізнесі. Культура народів Причорномор'я. 2009. № 23. – С. 29-31.
2. Кальченко О. Теоретичні аспекти інноваційної діяльності підприємств туристичної галузі. Вісник Чернігівського державного технологічного університету: зб. наук. праць. 2011. № 4 (54). – С. 147-155.
3. Закон України «Про інноваційну діяльність». Документ 40-IV, редакція від 12.04.2022, підстава – 1714-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
4. Федуллова Л. І. Інноваційна економіка: підручник. – К.: Либідь, 2006. – 480 с.
5. Гарбера О. С. Основні теоретичні та практичні аспекти інноваційної діяльності в туристичному господарстві України. Інвестиції: практика та досвід. 2009. № 23. – С. 29-32.
6. Антоненко І. Я., Мельник І. Л. Сервісні інновації як інструмент ефективного менеджменту туристичних підприємств. Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому. 2013. № 17. – С. 39-45.
7. Гомольська В. В. Крос-маркетинг як елемент інноваційного маркетингового менеджменту в туризмі. Приазовський економічний вісник. 2018. Вип. 5 (10). – С. 160-164 URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/5_10_uk/29.pdf
8. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації. URL: <http://unwto.org>
9. Зікій Н. Л. Інноваційна політика туристичних підприємств. Тези Міжнародної науково-практичної конференції «Туристичний, готельний і ресторанный бізнес: інновації та тренди» (м. Київ, 7 квітня 2016 р.). К.: КНТЕУ, 2016. – 362 с. С. 35-36. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/zikij.htm
10. Михайліченко Г. І. Інноваційний розвиток туристичних підприємств: напрями змін та фактори впливу. Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки. 2012. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_1_34
11. Чернікова В. І. Особливості інновацій у туризмі. Вісник ДІТБ. 2012. № 16. – С. 89-94. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/chemikova.htm
12. Denysenko M., Breus S. The impact of tourism development in the hotel business in the context of management. Economic strategies for the development of society: collective monograph / Illiashenko K., Bezverkhnia Y., etc. International Science Group. Boston :PrimediaeLaunch, 2020. 409 p. P. 45-51.
13. Denysenko M., Breus S. Hotel business management in modern business conditions. Economic strategies for the development of society : collective monograph / Illiashenko K., Bezverkhnia Y., etc. International Science Group. Boston:PrimediaeLaunch, 2020. 409 p. P. 52-57.
14. Denysenko M., Breus S. Models of hotel corporations management under present business conditions. International Conference on Corporation Management (ICCV). Book of abstracts. International Conference on corporation management, December 3-5, 2020, Tallinn, Estonia. 2020. P. 122-124.
15. Денисенко М. П., Бреус С. В. Основні тенденції розвитку туристичної сфери у контексті управління готельним бізнесом в сучасних умовах. The V th International scientific and practical conference «Study of modern problems of civilization» (October 19-23, 2020), Oslo, Norway. 2020. 516 p. P. 89-92.

Кучин Сергій Павлович
Доктор економічних наук, професор
*Харківський національний університет мистецтв
імені І. П. Котляревського*

4.12. Економічна наука в Харкові (від Т. Степанова до І. Сокальського)

Неоцінений доробок в розвиток світової економічної науки зробили українські вчені. Значний внесок в справу розвитку економічних знань мають і вчені Харківщини – багатої та таланти та щирих людей землю, яка є своєрідним діамантом України. У нашій розвідці ми спробуємо в хронологічному порядку дослідити наукову та громадську діяльність вчених-економістів, які пов'язали своє життя із становленням та розвитком економічної науки в Харкові. Це друга публікація з нашого циклу матеріалів, присвячених еволюції економічної науки в Харкові.

Степанов Тихон Федорович, професор Харківського університету. Народився у Воронежі у 1795 р. Після закінчення Воронежської семінарії у 1814 р. вступив до Харківського університету (етико-політичне відділення). У 1823 р. працював учителем загальної історії та географії у Харківському інституті шляхетних дівчат і одночасно викладав у деяких приватних пансіонах. У 1824 р. отримав ступінь магістра політичної історії та статистики, представивши твір «Про політичну рівновагу».

З 1830 р. служить у державній комісії погашення боргів у Петербурзі, а у 1832 р. призначений екстраординарним професором до Харківського університету на кафедру політичної економії. У 1835 р. був обраний деканом морально-політичного факультету, а 1837 р. був призначений проректором університету. У 1839 р. йому було доручено керівництво Педагогічним інститутом, що знаходився при університеті. У 1840 р. Т. Ф. Степанов пішов у відставку через хворобу, і після тривалого лікування за кордоном помер у 1847 р.

На формування поглядів Т. Ф. Степанова вирішальний вплив справили представники класичної школи політичної економії – А. Сміт та Д. Рікардо. У своїх роботах та лекціях він творчо використовував досягнення світової економічної науки, аналізував предмет політичної економії, шлях та джерела багатства, виробничу та невиробничу працю, суспільний поділ праці, цінність, капітал, заробітна плата, прибуток, відсоток, рента, кредит. Він пропагував

ідеї західноєвропейських економістів та пов'язував їх з російською дійсністю, використовував для критики феодально-кріпосницької системи.

Двотомна праця Т. Ф. Степанова «Записки про політичну економію» для сорокових років XIX ст. є єдиним вітчизняним оригінальним курсом політичної економії. До нього користувалися переважно підручниками економіста, академіка Шторма, який писав і видавав свої твори французькою (1815 р.) та німецькою (1820 р.) мовами, і який, високо цінував Т. Ф. Степанова. Його велика двотомна праця «Загальнонародне право в сукупності з дипломатією» за життя автора не була опублікована, хоча зрештою і була дозволена цензурою.

Професор Т. Степанов відрізнявся полум'яною любов'ю до знань, віддавався усамітненню для того, щоб зберегти час для наукових занять. Ще в студентські роки, незважаючи на скрутне становище, він опанував французьку, італійську, німецьку, англійську мови. Шляхом самоосвіти вчений досяг того, що його пізнання в галузі політичної економії знаходилися на рівні сучасного стану цієї науки. Він вважається одним із засновників та популяризаторів вітчизняної економічної науки.

Клобуцький Михайло Петрович, професор Харківського університету. Народився 1808 р. у купецькій родині. Закінчив Харківський університет у 1830 р. У листопаді 1834 р. йому було доручено викладання загальної історії та статистики у Харківському університеті під керівництвом професора Т. Ф. Степанова. Водночас він викладав історію у Харківському інституті шляхетних дівчат. У 1837 р. на юридичному факультеті вчений починає викладати правові дисципліни. У 1839 р. М. П. Клобуцький захищає магістерську дисертацію «Дослідження головних положень та основних законів Російської імперії в історичному їх розвитку» та продовжує викладати на кафедрі законів про державні повинності та фінанси. У 1840 р. за клопотанням Ради університету вченого було затверджено на посаді екстраординарного професора із зобов'язанням витримати у законний за статутом термін докторський іспит. Але цього іспиту М. П. Клобуцький вчасно не склав та не представив докторську дисертацію. І лише у червні 1853 р. він захистив роботу «Про походження та користь паперових грошей взагалі і про введення їх у Росії» і отримав ступень доктора політичних наук. У січні 1854 р. вчений отримав звання екстраординарного, а у грудні 1857 р. – ординарного професора.

Основним предметом викладання професора М. П. Клобуцького були закони про державні повинності та фінанси. Крім того у 1842-1847 рр. він читав загальну історію, а в 1857 та 1858 рр. – закони державного благоустрою та благочиння. Крім викладацьких він виконував ще такі обов'язки: з 1836 р. по 1849 р. завідував університетською книгарнею, з 1841 р. по 1850 р. був секретарем факультету, з 1843 р. – депутатом від університету в Харківському міському комітеті зі зрівняння міських повинностей та оцінки будинків.

Платонов (Холмогоров) Іван Васильович, професор та почесний член Імператорського Харківського університету. Народився 1803 р. у родині духовників. Після закінчення духовної семінарії в 1826 р. вступив до II відділення «власної його Імператорської Величності канцелярії», а в 1831 р. був відправлений до Берліна для «вдосконалення в науках». У 1835 р. склав іспит у Петербурзькому університеті на ступень доктора правознавства та призначений до Харківського університету на кафедру державного та публічного права. У 1837 р. затверджений у званні екстраординарного, а у 1838 р. – ординарного професора кафедри державного благоустрою та благочиння. У 1838-1839 рр. викладав закони про державні повинності та фінанси, а в 1849-1852 рр. – політичну економію. У 1840 р. у Петербурзькому університеті І. В. Платонов захищає дисертацію «Про дії російського уряду щодо сільського господарства» та отримує ступінь доктора наук.

У своїх роботах І. В. Платонов аналізує заходи уряду щодо розвитку сільського господарства країни, роботу Петербурзького вільного економічного товариства та Московського сільськогосподарського товариства, землеробських шкіл, досвідчених зразкових ферм, видань корисних настанов і книг для землеробів, заходи з поліпшення шляхів сполучення та умов торгівлі сільськогосподарською продукцією, наукові напрями у поліцейському праві. Вчений вивчає зв'язки сільськогосподарських наук з різними галузями суспільствознавства та природознавства, приділяє велику увагу написання докладного нарису історії сільськогосподарської науки. Опублікована ним праця з поліцейського права, присвячена питанням методології та систематизації «вчення про державний благоустрій та благочинність», свідчить про широку поінформованість автора в сучасній та західноєвропейській літературі, яку він ґрунтовно вивчав у період більш ніж дворічного перебування у Берлінському

університеті. У 1856 р. І. Платонов вийшов у відставку, а через сім років Рада Харківського університету удостоїла його звання почесного члена університету за довготривалу службу в університеті та наукові праці. Закінчив свій життєвий шлях І. В. Платонов у 1890 р.

Срезневський Ізмаїл Іванович, професор Харківського та Петербурзького університетів. Народився 2 червня 1812 р. у Ярославлі. Цього ж літа родина переїхала до Харкова, оскільки його батько отримав призначення професора Харківського університету. Початкове виховання одержав спочатку вдома, а потім у пансіоні. У 14-річному віці вступив до Харківського університету на морально-політичне відділення. У 1829 р. закінчив його. З 1829 р. по 1837 р. перебував на службі у Харківських дворянських депутатських зборах, у Харківському суді, а також займався педагогічною діяльністю.

У 1837 р. після публічного захисту в Харківському університеті магістерської дисертації «Досвід про сутність та зміст теорії в науках політичних» він отримав ступінь магістра та був зарахований ад'юнктом Харківського університету на кафедру політичної економії та статистики. Наприкінці 1838 р. представив докторську дисертацію на тему «Чи має політична економія залежати від статистики». У цей час у Раді університету було порушено питання направлення І. І. Срезневського за кордон для ґрунтовного вивчення слов'янських прислівників з тим, щоб згодом він міг очолити кафедру історії та літератури слов'янських прислівників, засновану в Харківському університеті за статутом університетів 1835 р. З вересня 1839 р. по вересень 1842 р. І. Срезневський знаходився у відрядженні та відвідав Австрію, Італію, Німеччину, Туреччину.

У грудні 1846 р. він захистив докторську дисертацію «Святелища та обряди язичницького богослужіння давніх слов'ян за свідченнями сучасними та наданнями», а в січні 1847 р. був затверджений у званні екстраординарного професора. У липні 1847 р. він переведений на посаду екстраординарного професора Петербурзького університету на кафедру слов'янських прислівників.

І. І. Срезневський мав рідкісну ерудицію, йому був притаманний живий інтерес до великої галузі слов'янознавства, результатом якого була низка цінних наукових праць. Лише у Харківський період його життя та діяльності опубліковано близько 70 наукових праць.

У лютому 1869 р. І. І. Срезневський був обраний почесним членом Харківського університету. Мотивуючи обрання його в почесні члени, у Раді університету зазначалося, що І. І. Срезневський широко відомий у вченому світі. Закінчив свій життєвий шлях І. І. Срезневський 1880 р.

Сокальський Петро Іванович. Народився П. І. Сокальський у 1796 р. Біографічні дані щодо життя П. І. Сокальського досить невеликі, що не зменшує його значення у розвитку економічної регіону Слобожанщини. П. І. Сокальський служив в Харківському університеті. Ад'юнкт латинської словесності. Був викладачем на кафедрі політичної економії філософського факультету. Відомий як талановитий та професійний викладач. Служив статським радників у Харкові. З 1850 р. внесений в 3-ю частину родоводу книги харківської губернії. Мав кілька дітей (Іван (1829), Микола (1831), Петро (1832), Олександр (1835), Ольга (1834), Катя (1841), Мар'я (1844), які згодом стали гордістю харківського регіону завдяки своїй науковій, суспільній та творчій діяльності.

В економічному плані був прихильником ідей Ж. Б. Сея та А. Шторха. Саме економіст, історик та бібліограф А. К. Шторх – один з перших вітчизняних популяризаторів ідей А. Сміта.

Спільно із відомим славістом І. Срезневським у Харківському університеті П. І. Сокальський розробляв програму та читав курс статистики та економіки. Закінчив свій життєвий шлях Петро Іванович 1858 р. Перелік публікацій не зберігся.

Сокальський Іван Петрович. І. П. Сокальський один із найвідоміших дослідників цілої плеяди видатних науковців, які пов'язали своє життя та наукову діяльність із Харківським університетом. І. П. Сокальський народився в 1829 р. Проте, інші джерела наводять дані, згідно з якими І. Сокальський народився в 1830 р. Початкову освіту вчений отримав під керівництвом свого батька – професора політичної економії Харківського університету Петра Івановича Сокальського, який зумів розвинути інтерес майбутнього вченого до навчання та подальшої наукової діяльності.

Вже 1850 р. І. Сокальський закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету та 1851 р. був призначений ад'юнктом Рішельєвського ліцею в Одесі на кафедрі політичної економії та комерції. За час навчання в Харківському університеті І. П. Сокальський перейнявся не лише економічними науками. Його дослідження на теми: «Походження етрусків», «Про пісні

Великоруські та Малоруські» свідчать про широке коло інтересів молодого вченого.

У 1852 р. у Харківському університеті вчений захистив магістерську дисертацію «Про значення спільноти у галузі промисловості». У 1850-1853 рр. І. П. Сокальський публікує брошури про зовнішню торгівлю Новоросійського краю та Бессарабії, з 1855 по 1857 рр. бере участь у виданні «Одеського вісника», публікуючи статті під псевдонімом Д. Дністровського.

У виданні «Одеського вісника» І. Сокальському допомагав його брат Микола Петрович Сокальський, і з 1857 р. професор Максимов. Під псевдонімом Д. Дністровського вчений пише літературні нариси, які публікує у виданнях півдня Росії, у Київському виданні «Зоря».

1858 р. І. Сокальський переходить до Харківського університету на посаду екстраординарного професора кафедри політичної економії та статистики. Він був прихильником історичного напрямку політичної економії та викладав у Харківському університеті курс історії економічних шкіл, який уперше був уведений у навчальний процес серед усіх російських та українських університетів.

Про величезне враження, яке він справляв на слухачів новизною ідей та блискучим викладом, свідчив його талановитий учень, згодом відомий учений М. Ковалевський. У 1861 р. І. Сокальський публікує в «Одеському віснику» прочитані у Харкові публічні лекції про земельні банки та про вибір місця для Новоросійського університету.

У 1862 р. І. Сокальський отримує відрядження до зарубіжних країн і відвідує Англію, Ірландію, Францію, Голландію, Бельгію, Швейцарію, Італію. Він цікавиться структурою і стилем викладання економічних наук, знайомиться з різними сторонами господарського життя країн, відвідує школи, наукові товариства, гірничі заводи, фабрики, кредитні установи, докладно вивчає діяльність кооперативів. У Німеччині та Австрії він переважно відвідував університетські лекції та спілкувався з багатьма відомими викладачами західної Європи.

Повернувшись до Харкова, І. Сокальський із новою енергією занурюється у навчальну та наукову роботу. У період 1866-1869 рр. І. Сокальський читає в університеті одразу чотири дисципліни. У зв'язку з відсутністю представників кафедр, окрім курсів політичної

економії та статистики, І. Сокальський читає лекції поліцейського та фінансового права.

1872 р. у Київському університеті Святого Володимира захищає дисертацію на тему «Англосаксонська сільська громада» і йому присвоюється ступінь доктора політичної економії та статистики.

Слід зазначити, що курс політичної економії І. П. Сокальський продовжував читати у Харківському університеті до останнього дня свого життя, працюючи на посаді, яку до нього обіймав його батько. Навіть в останній день свого життя І. П. Сокальський приймав іспити у своїх студентів та перевіряв знання у 40 своїх учнів.

Багато уваги та сил віддав І. П. Сокальський статистиці. З 1862 р. він працює помічником голови Харківського губернського статистичного комітету, керує у Харкові одноденними переписами 1866, 1873 та 1879 років.

Знаходив І. П. Сокальський час для захоплення літературою та музикою. У музичних колах Харкова І. Сокальський був відомий як великий поціновувач та знавець музики, який мав багато цікавих знайомств із артистами та музикантами.

У 1879 р. відомий вчений М. Алексєнко захищає у Харківському університеті докторську дисертацію «Чинне законодавство про прями податки». Ця робота отримала високу оцінку професора К. К. Гаттенбергера, який разом із Г. М. Цехановецьким та І. П. Сокальським були його офіційними опонентами. І. Сокальський особливу увагу приділяв питанням розвитку залізничного транспорту на півдні країни, публікуючи відповідні статті в «Одеському віснику» у 1865 р.

Відвідавши 1867 р. всесвітню виставку в Парижі, І. Сокальський пише нарис «Паризька виставка 1867 р. із соціальної сторони». З 1872 р. він стає ординарним професором, а з 1883 р. заслуженим професором Харківського університету, де він залишався працювати до останнього дня свого життя. Про І. П. Сокальському говорили, що це людина «з великими якостями серця, з дуже великими науковими пізнаннями, незалежністю своїх переконань, з суто гуманітарними прагненнями, якими було пронизане все життя Івана Петровича».

На 4-му З'їзді російських сільських господарників у грудні 1874 р. І. П. Сокальський виступає з доповіддю «Про вплив на наше сільське господарство поземельного кредиту в його сучасному вигляді», в якому вже тоді звертав увагу суспільства на загрозову

заборгованість землеволодіння, спричинену іпотечним кредитуванням. З 1882 по 1885 рр. вчений редагував щомісячний журнал губернського статистичного комітету «Статистичний листок». У 1888 р. започаткував нове видання «Статистичні таблиці населення та промисловості в державах Європи та інших частинах світу».

Відомо, що І. П. Сокальський займався дослідженням наукової діяльності відомого філолога-славіста І. Срезневського, про що свідчить публікація І. Сокальського «І. Срезневський» у «Додатку до Статистичного Листка Харківського губернського статистичного комітету» 1883 р. Одним із головних предметів його досліджень було й регіональне ремісництво. Крім того, за його редакцією було видано три томи робіт комісії з дослідження кустарних промислів у Харківській губернії.

Останньою його роботою, як він сам говорив, «лебединою піснею» була праця «Реформа на черзі», в якій він виступає прихильником системи біметалізму та захищає ідею існування такої грошової системи, за якої б золото та срібло виступали як узаконений загальний еквівалент та становили основу грошового обігу країни.

І. Сокальський відрізнявся надзвичайною вразливістю та чуйністю. Будь-які значні явища місцевого та загальнонаціонального життя завжди глибоко хвилювали його і нерідко змушували братися за перо та гаряче висловлюватися з приводу цих подій. У 1880 р. за участю дослідників кустарних промислів та за сприяння його дружини І. П. Сокальським було організовано виставку кустарних виробів Харківської губернії. Виставку було організовано при Харківській сільськогосподарській виставці. У цьому ж році І. Сокальський і склав «Нарис кустарних промислів у Харківській губернії», який був направлений до Москви для організації Всеросійської виставки. У 1881 р. ним було прочитано лекцію «Про значення сусідства в історичному житті народу» з метою підтримки розвитку кустарної промисловості Нової Водолаги. В останні роки свого життя І. П. Сокальський викладав статистику у Харківському університеті, читаючи при цьому за дорученням факультету лекції з торговельного права.

30 квітня 1896 р. ближче до півночі професора І. П. Сокальського не стало. Вчений помер раптово від серцевого нападу, який став результатом гострого ревматизму кінцівок, що прогресує в останній місяць його життя.

Видатний науковець, професор Харківського університету В. Ф. Левитський писав тоді: «У покійному Івані Петровичі його товариші втратили носія кращих академічних традицій та поборника добрих університетських звичаїв, студенти втратили вчителя, який любив їх батьківським коханням, а всі ми разом втратили людину доброго чуйного серця та високих прагнень».

Таким чином, українська економічна наука має яскравих представників серед численної плеяди видатних вчених світового рівня. Вивчення еволюції розвитку вітчизняної економічної науки є підґрунтям для розвитку ефективної сучасної соціально-економічної системи держави.

Джерела

1. Platonov I. De dignitate ac praestantia liguarum, quas vocant, classicarum, 1869.
2. Клобуцкий М. П. Исследование главных положений и основных законов Российской империи в историческом их развитии, 1839.
3. Клобуцкий М. П. О происхождении и пользе бумажных денег вообще и о введении оных в России, 1853.
4. Клобуцкий М. П. О происхождении и постепенном развитии гербовой регалии в России, 1855.
5. Платонов И. В. Вступительные понятия в учение о благоустройстве и благочинии государственным, 1856.
6. Платонов И. В. Два стихотворения в воспоминание о М. В. Ломоносове, 1865.
7. Платонов И. В. Кто были святые Кирилл и Мефодий, славяне или греки?, 1866.
8. Платонов И. В. О действиях российского правительства в отношении к сельскому хозяйству, 1840.
9. Платонов И. В. О мерах, принятых в России к поощрению и усовершенствованию сельского хозяйства вообще, 1839.
10. Сокальский И. П. Англо-Саксонская сельская община, 1872.
11. Сокальский И. П. О влиянии на наше сельское хозяйство поземельного кредита в настоящем его виде. Труды 4-го съезда русских сельских хозяев, 1874.
12. Сокальский И. П. О внешней торговле Новороссийского края и Бессарабии, 1853.
13. Сокальский И. П. О выборе места для Новороссийского университета на юге России, 1861.
14. Сокальский И. П. О земельных банках, 1861.
15. Сокальский И. П. О значении совместничества в области промышленности, 1852.
16. Сокальский И. П. О торговле хлебом в 1853 г. и в значении Одессы в этой торговле, 1854.
17. Сокальский И. П. Очерк кустарных промыслов в Харьковской губернии, 1860.
18. Сокальский И. П. Реформа на очереди, 1895.
19. Срезневский И. И. Вступительное чтение в курс статистики государств европейской системы просвещения в их современном состоянии, 1838.
20. Срезневский И. И. Опыт о предмете и элементах статистики и политической экономии сравнительно, 1839.
21. Срезневский И. И. Опыт о сущности и содержании теории в науках политических, 1837.
22. Степанов Т. Ф. Вступительная лекция по политической экономии, 1833.
23. Степанов Т. Ф. Записки о политической экономии. Ч. I, 1844.
24. Степанов Т. Ф. Записки о политической экономии. Ч. II, 1848.
25. Степанов Т. Ф. Общеправное право в совокупности с дипломатией, Б. Г.
26. Степанов Т. Ф. Речь в торжественном собрании университета 30 августа 1633 г. «О сущности, важности и назначении политических наук», 1833.

Наукове видання

Колектив авторів

Креативний простір України та світу

Колективна монографія

Видання українською та англійською мовами

Підписано до друку 23.04.2022.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.

Гарнітура Times New Roman. Друк. арк. – 16,53.

Видавець СГ НТМ «Новий курс»

Вул. Манізера, 3, м. Харків, 61002, Україна

Тел.: 097-044-03-09, e-mail: nr1989@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і

розповсюджувачів видавничої продукції:

серія ДК № 6392 від 07.09.2018.